ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III TOMUL IV MEM. 9

STUDII ASUPRA CHIPULUI CUM SE FĂPTUIA RĂSBOIUL DE CĂTRE ȘTEFAN-CEL-MARE

DE

GENERAL R. ROSETTI

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1925

STUDII ASUPRA CHIPULUI CUM SE FĂPTUIA RĂSBOIUL DE CĂTRE ŞTEFAN-CEL-MARE

DE

GENERAL R. ROSETTI

Şedinţele dela 3 Aprilie şi 5 Iunie 1925

După cum fiecare popor îşi are poezia sa populară, arta sa, politica proprie geniului său şi mai ales împrejurărilor speciale în cari trebuie să-şi trăească vieaţa, tot astfel are şi chipul său deosebit de a purtà răsboiul.

La această regulă generală Moldovenii, cari, poate mai mult ca alte popoare, au fost sortiţi să poarte arma pentru apărarea moşiei lor, nu fac excepţie, şi succesul cu care au dus lupta de împotrivire, la năzuinţele cuceritoare a trei vecini puternici, se datoreşte, în mare parte, felului moldovenesc de a duce răsboiul.

Studiul chipului acesta moldovenesc de a duce răsboiul este scopul ce urmăresc, iar începerea studiului prin epoca lui Ştefan-cel-Mare se datoreşte faptului că este epoca în care acest chip de a duce răsboiul şi-a găsit cea mai mare, mai glorioasă şi mai caracteristică desvoltare.

In cursul studiului am fost nevoit a face numeroase incursiuni în alte soiuri de manifestaţii ale vieţii poporului moldovenesc. Aceasta nu poate păreà straniu nimănui care-şi dă seamă că răsboiul nu e cevà de sine stătător ci numai una din manifestaţiile vieţii unui popor şi că toate manifestaţiile vieţii sunt strâns legate una de alta.

Pentru a se puteà studià chipul de făptuire a răsboiului — strategia — trebuesc a se studià, mai întâiu, mijloacele prin cari se execută această făptuire şi aceasta atât la poporul pe care-l studiem cât şi la acele cu care a fost în conflict armat sau cari au avut vreo influenţă asupra sa.

Mijloacele mai de seamă prin cari se făptueşte răsboiul — şi pe cari îmi propun a le studià în mai multe memorii — sunt: armamentul, organizarea militară, chipul cum se întrebuințà armamentul şi trupele pe câmpul de luptă — adică tactica — şi organizarea defensivă — fortificația.

Numai după ce voiu fi studiat în ce constau aceste mijloace pe vremea lui Ştefan-cel-Mare, voiu căutà a studià strategia lui.

MEMORIUL I

ARMAMENTUL

Izvoarele, cunoscute până acum, ne arată că armamentul de care dispuneau, în timpul domniei lui Ştefan-cel-Mare, atât Moldovenii cât și vecinii lor, erà compus din:

Armament defensiv	scuturi îmbrăcăminte defensivă
Arme pentru lupta corp la corp [1])	ghioage topoare seceri şi coase săbii suliți
Arme pentru lupta depărtată	arce cu săgeți arbalete arme de foc

Caracteristicele fiecăruia din aceste soiuri de arme erau cele următoare:

Scuturile, constau dintr'o bucată de metal, lemn, piele sau împletitură de răchită, pe care luptătorul o ținea cu brațul stâng și prin care căutà a-și acoperi trupul față de loviturile dușmanului.

Dimensiunile și formele scuturilor variau mult. Ele erau în general mari și grele la cavalerii poloni și unguri [2]) și mici și ușoare la Români [3]), Tătari [4]) și Turci [5]).

---

[1]) Asupra nomenclaturii acestor arme vezi *Bogdan, Organiz. Arm. Mold. în Sec. XV*, în *Anal. Acad. Rom.* XXX, p. 433 sqq.

[2]) Muzeul Armatei (Invalides) din Paris posedă un scut (targe) a lui Matiaş Corvin (catalogat sub I. 7). Pentru armamentul Ungurilor a se vedeà cartea d-lui *Szendrei (Magyar Hadtörténelmi Emlékek)*, care e bogat ilustrată şi care mi-a fost semnalată de d-l Andrei Veress, căruia îi exprim acì mulțumirile mele.

[3]) *Verancii De situ Transilv. Mold. Transalp.* apud *Ilarian. Tez. Mon. Ist.*, III, p. 181; *Iorga, Gesch. d. Rum. Volkes* I, p. 332: «und aus Zweigen verfertigten sie sich kleine Schilde»; *Monumenta Poloniae historica* III, p. 247—8, citat de *Iorga* în *Revista Istorică*, VII, p. 117 sqq.

[4]) *The texts and versions of John de Plano Carpino and William de Rubruquis*, Ed. *Beazley*, p. 63. Tătarii nu purtau scutul decât în serviciul de gardă. (*Plan Carpin*, p. 90).

[5]) *Oman A history of the art war in the middle ages* II, p. 318 sqq; *Sansovino Hist. Univ. dell'orig. guerre*, p. 113.

Imbrăcăminte defensivă. Prea puţini din Moldoveni aveau za şi coif[1]), avem totuş ştiri despre nişte platoşe ale lui Ştefan-cel-Mare[2]). In loc de armătură metalică ei aveau haine de in umplute cu bumbac în grosime de trei, patru degete şi cu cusuturi în iţe dese[3]). Coloarea hainelor erà închisă — a sumanelor de azi — ceeace dădeà — spune un scriitor polon care a luptat contra Moldovenilor — un aspect întunecos oastei moldoveneşti[4]) şi-i îngăduià — adăugăm noi — a se confundà cu terenul şi a se face nevăzută — a se camuflà, cum se zice azi, pentru a obţine surprinderea, lucru care erà, cum vom vedeà, o parte esenţială a tacticei moldoveneşti.

Cavalerii poloni şi unii din cei unguri[5]) aveau armuri complete. Turcii aveau mai ales coifuri[6]) şi zale[7]). Tătarii aveau coifuri şi platoşe de piele[8]).

Ghioagele (fuşturi, masses d'armes), constau dintr'o bucată de lemn tare (măciucă), mai subţire la unul din capete, de care apucà acel care o mânuià, şi mai groasă la celălalt capăt, cu care se lovià adversarul. Capătul gros erà adeseori ferecat sau bătut cu cuie de metal cu capete (flori) groase. Ele se fabricau de cei ce le foloseau şi erau mai cu seamă întrebuinţate de Români[9]), în poezia populară cărora sunt adeseori pomenite[10]).

Topoarele erau de două soiuri: 1. La Români şi la Tătari[11]) cele obişnuite. Cu dânsele erau armaţi în Moldova parte din ţăranii alcătuind oastea de strânsură[12]). Ele serveau atât ca arme, în lupta corp la corp,

---

[1]) *Martin Bielski, Sprawa Rycerska*, în *Arh. Ist.* I, 2, p. 168.

[2]) *Hurm.* XV. 1. La 7 Iulie 1502 Braşovenii scriu Sibienilor despre nişte platoşe (loricis) ale lui Ştefan-cel-Mare.

[3]) *Verancius*, l. c.

[4]) *Martin Bielski*, l. c.

[5]) *Szendrei*, o. c.

[6]) Muzeul armatei (Invalides) din Paris posedă coiful lui Baiazid II, care e expus în sala Kléber (catalogat sub H. 445).

[7]) *Oman* II, p. 318 sqq: *Sansovino*, l. c.

[8]) *Plan Carpin*, o. c., p. 62, 63, 90.

[9]) *Urechi (Ed. Giurescu)*, p. 230; *M. şi N. Costin* în nota 1, pag. 154 a *Letopiseţelor* (Ed. Kogălniceanu).

[10]) *V. Alecsandri, Poezii populare ale Românilor*, Ed. 1866, p. 59. 67, 73, 126, 164, 169, 172, 198; Deasemenea în basmele Aromânilor *(Per. Papahagi, Basme aromâne)*, p. 263, 265, 275, 461).

[11]) *Carpin*, o. c., p. 62.

[12]) *M. şi N. Costin* în nota sus citată; *Iorga, Geschichte des Rumän. Volkes*, I, p. 332, «die selben äxte mussten holz und schädel spalten».

cât şi pentru tăierea arborilor pentru întărituri, foc, etc. 2. La cavalerii poloni şi unguri, de tipul numit «hâches d'armes» care se mânuià deacălare cu una sau cu ambele mâini, după mărimea ei. La Poloni se purtà şi de unii pedestraşi atârnată de cingătoare, pe coapsa stângă [1]).

Seceri şi coase. Erau cele obişnuite [2]). Se întrebuinţau mult de ţărănimea moldovenească care se folosià de ele, în lupta corp la corp, mai cu seamă pentru a tăià picioarele cailor adversarilor [3]). Mai serveau şi pentru cosirea ierbii necesare hranei animalelor.

Săbiile erau de cele două tipuri cunoscute: sabia dreaptă, provenită din Occidentul Europei, întrebuinţată mai cu seamă de Poloni şi de Unguri [4]), şi sabia curbă întrebuinţată de Turci şi de Tătari [5]). E probabil că Moldovenii, cari erau înarmaţi cu săbii [6]), întrebuinţau ambele modele [7]), deşi avem ştire că există şi un tip moldovenesc (spada ale facione valachesca) [8]), a cărei descriere însă nu o avem.

Suliţele erau de lemn cu capăt metalic ascuţit. Pe lângă suliţele obişnuite [9]), Moldovenii [10]) şi Tătarii [11]) aveau şi suliţe cu vârful compus dintr'o parte ascuţită cu care se înţepà şi un cârlig care servià spre a trage sau doborî călăreţul de pe cal.

Arce cu săgeţi. Acestea erau de două soiuri, în Europa, în secolul XV:

a) Arc simplu, constând dintr'o singură bucată de lemn încordat cu o coardă. Ele se întrebuinţau în Vestul Europei şi de ţărănimea de

---

1) *I. Matejko. Ubiory w Polsce.* Desemn No. 21519.

2) *M. şi N. Costin* , Id., *Iorga,* l. c.: «die Sicheln und Sensen, mit denen sie ernteten».

3) *Urechi,* p. 39.

4) *Oman,* l. c.

5) *Plan Carpin,* o. c., p. 62.

6) *Monumenta poloniae historica,* III, p. 247—8, apud *Iorga, Rev. Ist.*, VII; *Bogdan Relaţiile,* p. 189; *Dlugosz,* XIV, p. 495.

7) *Bogdan, Org. Arm. Mold.*, în *An. Ac. Rom.*, XXX, p. 434.

8) *Iorga, Acte şi fragmente,* III, p. 43.

9) *Verancius,* l. c.; *Monum. Pol. hist.*, l. c.; Suliţele Moldovenilor erau mai scurte ca acele ale Ungurilor, (*Reichersdorf* apud *Ilarian, Tez. Mon. Ist.*, III, p. 136).

10) *Bielski,* l. c.

11) *Carpin,* p. 63.

peste tot, fiind cele mai ușoare de construit. Erau de două tipuri [1]: cel continental sau mic [2]) și cel englezesc sau mare [3]).

b) Arce tătărești sau mai bine zis asiatice [4]) întrebuințate de Tătari, Turci și poate, într'o oarecare măsură, și de Români [5]) și de Poloni [6]). Acestea constau dintr'o bucată de metal sau lemn tare, de capetele căreia erau fixate două bucăți de lemn elastic, ale căror capete libere erau strunite ca și cele ale arcelor simple. Arcul tătăresc aveà o putere de proiecțiune mai mare ca cel simplu [7]).

Lemnul din care se fabricau arcele erà de următoarele esențe [8]): tisa [9]), alunul, carpenul, frasinul și ulmul [10]).

Pentru încordare se întrebuințà: inul, cânepa [11]) (se ungeau spre a suferì mai puțin de umezeală) și mațele [12]), cari dădeau o coardă ce nu suferià de umezeală. Spre a nu suferì de ploaie, arcele se purtau neîncordate pe vreme umedă [13]). In marș ele se purtau: fie atârnate peste umăr [14]), fie în mână, fie în anumite tolbe [15]) —

---

[1]) *Oman*, II, p. 58.

[2]) Cele mici erau mai mici de 1,50 m. (*Catalogue des collections composant le Musée d'artillerie*, III, p. 368).

[3]) Miniatura de pe fol. 10 a Ms. 254 a Bibliotecei Naționale Paris (fonds fr.) le arată cevà mai înalte ca un om; în *Catal. des coll.* sus citat (pag. 368), se spune că erau de 2,00 m., în *Encyclopaedia Britannica* (edițiunea 9-a) la articolul «archery» se dă (pagina 557) ca înălțime a arcului mare 5 picioare (1,60 m.)

[4]) *Catal, des Coll.*, p. 368.

[5]) Că Românii întrebuințau arce tătărești o dovedesc miniaturi din Secolul XIV. (*Șt. Meteș, Istoria Neamului Românesc*, I, p. 146, 147); Bizantinii întrebuințau arcul tătăresc în secolul XIV. (Biblioteca Națională Paris. Ms. grec, No. 135).

[6]) Există un asemenea arc la muzeul Czartoriski din Cracovia, precum și desene în colecția de reproduceri a lui Matejko.

[7]) *Cat. des coll.*, l. c.

[8]) *Encyclopaedia britannica*, l. c.

[9]) *Fischer. Die Wehrmacht der Moldau zur Zeit Stephan des Grossen.* (*Jahrbuch des Bukowinaer Landes-Museums*, XIII. XIV, p. 39).

[10]) Ulmul pentru arcurile mari englezești. *Oman*, II, p. 59.

[11]) *Cat. des coll.*, l. c.

[12]) *Encyc. brit.*, II, p. 372.

[13]) *Cat. des coll.*, III, p. 368.

[14]) *Urechi*, p. 109; *Iorga, Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, Nota, 156, p. 331.

[15]) *Cat. des coll.*, III, p. 401—403.

mai ales Polonii [1]), Tătarii [2]) și Turcii [3]) — fie în fine prin cingătoare [4]).

Arcele aruncau, până la 220 metri [5]), săgeți de lemn, având o lungime de 0,80 m. — 0,96 m. [6]); vârfurile lor erau de metal [7]).

Arcașii dibaci puteau trage până la 12 săgeți pe minut [8]).

Săgețile, în număr de 16—24 [9]), se purtau în tolbe [10]). Nu erà nevoie de mai multe, căci arcele se întrebuințau numai în faza pregătitoare a luptei, care erà de scurtă durată. Reaprovizionarea se făceà probabil, la Moldoveni, prin luarea celor găsite pe câmpul de luptă și a celor dela prizonieri. Turcii [11]) și Polonii [12]) aveau adevărate coloane de munițiuni cari urmau, încet, armatele.

Moldovenii erau îndatorați, sub Ștefan-cel-Mare, a aveà arce cu săgeți și săbii [13]).

Tătarii și Moldovenii erau dibaci în întrebuințarea arcelor de-a călare, din goana calului, atât în înaintare cât și mai ales în retragere [14]).

---

[1]) *Walery Eljasz Radzikowski. Ubiory w Polsce i u Sasiadów w wieku* XIV, p. 8, *I. Matejco. Ubiory w Polsce*, 1200—1795, gravura No. 21519; Muzeul Czartoriski din Cracovia are o asemenea tolbă de piele tare (catal. sub No. 508).

[2]) Tătarii aveau câte trei tolbe (*Carpin*, p. 62).

[3]) Gravură pe lemn reprodusă de *Parmentier* în *Album Historique*, II, p. 123.

[4]) Enicerii turci (Desen al lui Gentile Belini, reprodus de *Parmentier*, o. c., II, p. 123).

Cavalerii turci (desen dela 1440—1493 al Muzeului Germanic din Nürnberg *Parmentier*, l. c.)

[5]) *Encyclopaedia Britannica*, la articolul «archery», dă ca bătaie a arcelor 240 yards (II, p. 557). Colonelul *Robert*, în *Cat. des coll.* (III, p. 368), dă 220 metri.

[6]) *Encyc. brit.*, l. c. dă un yard pentru cele englezeşti. *Oman* (l. c.) dă pentru cele tătăreşti, două picioare şi o palmă, cam 0,80 m.

[7]) Foarte ascuţite la Tătari. *Carpin*, p. 62.

Toate Muzeele au numeroase vârfuri de săgeți. Pentru cele găsite la Suceava vezi *Cetatea Sucevei* de *Romsdörfer*, publicată în româneşte de *A. Lepădatu*. Planşa IX.

La Muzeul Militar (Parcul Carol), există câteva din vârfurile găsite la Suceava.

[8]) *Robert*. în *Cat. des coll.*, III, p. 368.

[9]) *Cat. des coll.*, III, p. 369.

[10]) *Ibid.*, III, p. 401—403; *Carpin*, p. 62.

[11]) *Col. lui Traian*, VIII, p. 422—3.

[12]) *Cromer, Polonia*, p. 440 sqq.

[13]) *Dlugosz*. XIV, p. 495.

[14]) *Martin Bielski, Sprawa Rycerska*. (*Arh. Ist.*, I. 2, p. 168). Şi în Occident se trăgeà cu arcul de-a călare. Vezi miniaturile dela fol. 75 şi 125 ale Ms. 254 din Bibliot. Nat. Paris (fonds fr.].

Arbalete. Erau arce de metal cari se încordau cu un cârlig sau cu un vârtej (scripet). Bătaia și preciziunea lor erau mai mari ca a arcelor [1]), dar iuțeala lor de tragere erà mică [2]).

Ele aruncau săgeți mai grele ca arcele sau săgeți incendiare, constând din săgeți obișnuite în vârful cărora se puneà câlți aprinși [3]).

Turcii [4]), Polonii, Ungurii și Sașii [5]), le întrebuințau. Nu avem decât o mențiune, posterioară, despre întrebuințarea lor de către Moldovenii uli Ștefan-cel-Mare [6]), dar nu există vreun temeiu spre a crede că nu aveau aceste arme de cari se foloseau și vecinii lor [7]).

Arme de foc. Erau de două soiuri: Unele de calibru mai mic, cu țeava lungă, în general purtate de oameni, și altele de calibru mare, cu țeava scurtă, duse pe care sau pe roate trase de cai sau de boi. In vechile noastre cronici li se zice: puști [8]), tunuri [9]), husnițe [10]), hacunițe [11]) și sinețe [12]).

---

[1]) *Robert, Cat. des coll.*, l. c.

[2]) *Ibidem.*

[3]) *Encyclopaedia Britannica*, II, p. 655, articolul «artillery».

[4]) *Oman*, II, p. 359.

[5]) *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven*, I, p. 1, 178, 179, 253, 254, 543.

[6]) *Ion Neculce*, în *O seamă de cuvinte (Cogăln. Letop.*, II, p. 179) zice: «Lăsat-a Ștefan-Vodă-cel-Bun la mănăstirea Putna, după moartea lui, arcul lui.. *și arcul l-au fost trăgând cu vârtej* (deci arbaletă)... La vremea lui Constantin Cantemir-Vodă, fiind răscoală, au venit nişte cazaci cu Leşi şi Moldoveni joimiri... iară a mănăstirei nu au luat nimic, fără numai arcul lui Ștefan-Vodă...».

[7]) Muzeul din Sighişoara are (catalogat sub no. 360) o arbaletă de mari dimensiuni şi cu arcul de lemn.

[8]) *Urechi (Ed. Giurescu)*, p. 44, 52, 61, 67, 74, 78, 135, 137, 188, 189, 201, 219, 229, 230, 231, 238, 241.

Se ziceà *puşti* la ceeace numim azi tunuri. Etimologia ar fi după *Bogdan (Rel.*, p. 391 și *Organizarea armatei moldovene în sec. XV*, în *An. Ac. Rom.*, XXX, p. 425): пѸшка = pușcă (tun) = puska (Ung.) = Büchse (germ.) = pixa (latin).

[9]) *Urechi*, p. 23.

[10]) *Ibidem*, p. 230.

[11]) Id., Id.

[12]) *Urechi*, p. 189, 204, 231, 239. Erau ceeace numim azi puşti.

Asupra nomenclaturii armelor de foc la Moldoveni vezi bogata documentație a lui Bogdan, în nota 73, a comunicării sale asupra organizării armatei moldovene în sec. XV (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 425 sqq.).

Pentru Poloni sunt publicațiunile d-lui *Badecki*:

Sredniowieczne Ludwisarstwo Lwowskie.

Ludwisarstwo Lwowskie za Zygmunta I.

Şi unele şi altele constau dintr'o ţeavă de metal, deschisă la ambele capete şi având la capătul anterior o prelungire, în formă de scară, în care se introduceà un cilindru, închis la un capăt, şi conţinând încărcătura de pulbere [1]. Acest cilindru (cameră de încărcare) se înţepenià printr'o pană de lemn sau se înşurubà în ţeavă [2].

Ţeava erà făcută prin forjarea, pe un mandrin, a o serie de bare de fier, asemănătoare doagelor unui butoiu, cari erau strânse apoi printr'un număr de inele (cercuri), numite frete [3]. Ţeava prezentà părţi de mai slabă rezistenţă acolo unde se uneau doagele; deaceea numărul fretelor se îmmulţià [4].

Ţevile de calibru mic — 0,05 m. la 0,182 m. [5] — aveau o lungime până la 35 calibri [6] şi erau cilindrice în interior. Ele trăgeau mai ales proiectile de fier şi plumb [7]. Bătaia lor varià dela 25 la 1400 paşi [8] (980 metri). Cele mai multe nu trăgeau la o distanţă mai mare ca 100 m. Moldovenii aveau asemenea piese la Războeni, pe cari relaţia după Saadeddin le numeşte *moschettaria* [9] şi au luat Polonilor multe asemeni arme în 1497 [10].

---

[1] (La început) «man trente die pulverkammer von den rõhre» *(C. von Decker Geschichte des Geschützwesens und der Artillerie in Europa).*

«Le canon se compose d'un tube ouvert complété par une boite ou chambre à poudres qui n'est réunie au tube qu'après avoir reçu la charge. Les deux parties sont reliées par un étrier, le plus souvent à queue, puis la boite à feuillures s'engageant un peu dans le canon est pressée contre lui par un coin». (*Catal. des coll.*, V, p. 4).

Muzeul armatei din Paris (Invalides) are nouă asemenea piese (catalogate sub indicii no. 1 — no. 9).

Muzeul din Viena (K. u. k. Heeresmuseum) aveà, în 1913, două piese complete (1 şi 9) şi cinci ţevi din prima jumătate a sec. XV-a, forjate cum se arată mai sus.

[2] *Lorédan Larchey. Origines de l'artillerie française.* Planches, 1.

[3] *Decker*, o. p., p. 33; *Catal. des coll.*, V, p. 4; *Lorédan Larchey* l. c.; *Oman*, II, p. 224.

[4] *Lorédan Larchey* arată o piesă (pag. 1) făcută din 32 doage şi 41 cercuri (frete). Piesele expuse la muzeul Armatei din Paris au 10 şi mai multe doage.

[5] Calibrul celor nouă piese aflate la Paris (Catalogate sub no. 1 — no. 9).

[6] *Decker*, o. c., p. 46.

[7] *Catal. des coll.*, V, p. 5.

[8] *Decker*, o. c., p. 32 sqq. Aceasta se verifică şi prin afirmaţiunea lui *Donato da Lezze*, că sultanul nu a putut fi atins de descărcarea artileriei moldoveneşti deoarece se găsià la circa 1 miglio = 1700 m. de ea (*op. c.*, p. 90).

[9] *Arh. Ist.*, I, 2, p. 35 «aruncându-se ca un furios pârâu asupra artileriei şi muschetăriei duşmane» (moldovene).

[10] *Bogdan. Cronice. Inedite*, p. 46 «şi toate puştile cele mari, cu cari bătuseră cetatea Sucevei, au fost luate atunci (de Moldoveni) şi *altele mici şi* multe şi mai mici»

Cele de calibru mare aveau interiorul țevei tronconic spre a îngădui încărcarea cu proiectile (de piatră sau fier) de diferite calibre[1]), calibre cari variau dela 0,11 m. la 0,85 m.[2]). Bătaia lor erà cam de 100 pași[3]). Cele moldovenești erau bune dar grele[4]).

In veacul al XV-lea, se începuse deasemenea a se turnà arme de foc de fontă și de bronz. Acestea se încărcau pe la gură.

Nu avem documente cari să ne specifice dacă armele de foc întrebuințate de Moldoveni, sub Ștefan-cel-Mare, erau forjate sau turnate, dar e probabil să fi avut și de unele și de altele, căci, precum vom vedeà mai jos, el își procurà armamentul dela vecini și la aceștia începuse turnarea tunurilor.

Știrile documentare asupra turnării primelor tunuri, avem — deși sunt indicații și e probabil că s'au turnat și înainte — pentru Bartfeld în anul 1433[5]), pentru Turci în 1453[6]), pentru Lemberg în 1466[7]), pentru Ruși (cari au învățat dela Aristotel din Bologna) în 1475[8]), pentru Sibiiu în 1501[9]).

Țevile erau fixate într'un soiu de cosciug de lemn dintr'o singură bucată[10]). Acesta se puneà fie direct pe pământ, fixându-se cu pene, fie pe roți, fie că se fixà pe cărușe[11]). Țevile de calibru mic se mai fixau și prin ajutorul a doi umeri pe un soiu de furcă care se înfigeà în pământ[12]).

---

[1]) *Mémorial de l'artillerie*, VI, p. 8.

[2]) *Catal. des coll.* V. p. 72, 73, piese aflate în muzeu. La Cetatea Sucevei, s'au găsit 45 proiectile de piatră de 6—12 cm. diametru și una de 45 cm. diametru. (*Romsdörfer*, Cetatea Suceava, Ed. *Lapedatu*, p. 89). La castelul Wawel (Cracovia) sunt proiectile de piatră de circa 0.50 diametru.

[3]) *Decker*, p. 32.

[4]) *Martin Bielski*, l. c.

[5]) *Kaindl, Geschichte d. Deutschen in d. Karpathenland*, II, p. 326.

[6]) *G. Schlumberger. Le siège, la prise et le sac de Constantinople*, p. 56 sqq.

[7]) *Acta consularia Lemberg*, T. I. apud *Dr. Badecki. Sriedniwieczne Ludwisartwo Lwowski*, p. 38. Polonii aveau și arme de foc forjate. (Ibid., p. 34).

[8]) *Decker*, o. c., p. 34.

[9]) *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven*, I, p. 349, 350.

[10]) *Catal. des coll.*, V, p. 6; Mss. din Bibliot. nat. din Paris (fonds fr.) No. 2645, (fol. I și CXVI) și No. 2646 (fol. 220).

[11]) Cum au făcut Moldovenii la Războeni. «Necredincioșii (Moldovenii) au avut «în favorul carele — scrie Nesri — din care împrăștiau ghiulele și cu aceste ghiulele «trase din care au făcut foarte mulți martiri printre soldații islamului». (*I. Ursu. Ștefan-cel-Mare și Turcii*, p. 81); «în carele artileriei dușmănești» (*Arh. Ist.*, I, 2, p. 34).

[12]) *Catal. des coll.*, V, p. 6; *Lorédan Larchey*, o. c., pl. LXX.

Alt mod de fixare a ţevilor de calibru mic erà de a pune 3—8 alăturea una de alta pe un soiu de tavă, care se puneà pe roţi. Francezii numeau asemeni piese «ribeauquins»[1]), Germanii «orgelgeschütz»[2]). Moldovenii posedau asemenea piese — adevărate mitraliere — la începutul secolului XVI-lea[3]).

Pentru darea focului se întrebuinţà o vergeà de fier, îndoită la capătul cu care se dădeà foc, şi având un mâner de lemn la celălalt capăt[4]). Această vergeà se încălzià la un foc de cărbune ce se ţineà continuu aprins în apropierea gurei de foc[5]). Când urmà a se da foc, se introducea vârful înroşit al vergelei în lumina camerei de încărcare.

Ochirea în direcţie se făceà îndreptând ţeava în direcţia dorită; această direcţie se puteà schimbà foarte cu greu din cauza trebuinţei de se fixà întreaga piesă la pământ sau căruţe[6]).

Ochirea în bătaie (depărtare) se făceà după aprecierea şi mai ales după experienţa tunarului[7]) şi se puteà modificà foarte greu. Deaceea vedem că ori de câte ori o trupă atacà, ea erà atentă la punctele de cădere ale proiectilelor şi se oprià dincoace de ele până după terminarea

---

[1]) *Catal. des coll.*, V, p. 6; *Lorédan Larchey*, o. c., pl. LXIII şi LXV; *Oman*, II, p. 216.

[2]) *Katalog des k. und k. Heeresmuseums*, p. 381.

[3]) *Martin Bielski*, l. c., zice: «aceste ultime (tunuri mici de fier) erau câte şase «sau câte opt la un loc, pe două roticele uşoare, încât nimic nu poate fi mai trebuincios «pentru infanterie, care le duce după sine ori unde merge, le întoarce cum vrea, şi «înconjurându-se cu ele în marş, nu se teme de nici un atac de cavalerie. Se încarcă iute «cu cartuşe învelite cu hârtie. Gloanţe de fier sau plumb. Tuburile ţevilor sunt lungi «de un cot».

La muzeul Sobieski din Lemberg, există o asemenea piesă, dintr'o epocă ceva ulterioară.

Mss. 3 al Arhivei Săseşti din Sibiiu (*Kuntsbuch des Hanns Haasenwein*, scris dela 1417—1569), are, la filele 122 şi 123, trei ilustraţii deasemenea piese absolut identice cu piesa din Muzeul Sobieski.

Muzeul din Sighişoara are trei asemenea piese dintr'o epocă puţin posterioară (No. 17—19).

[4]) *Catal. des coll.*, V, p. 5; Mss. Bibliot. Nat. Paris (fonds fr.) No. 2643 (fol. CCC. XX CVII şi No. 2645 (fol. CVXI); *Lorédan Larchey*, pl. XXIX şi XLVIII.

Muzeul din Sighişoara are o asemenea piesă cu mâner cu tot (No. 30)

[5]) *Ibidem*, Id.

[6]) *Mémorial de l'artillerie*, VI, p. 8.

[7]) (Tragerea) «war ein blosses Handwerk das nach und nach zur Zunft überging» (*Decker*, o. c., p. 80).

descărcării, când se repezià şi treceà dincolo de punctele de cădere[1]), profitând de încetineala încărcării[2]). Adeseori când trupa atacatoare erà aproape de gurile de foc şi se vedeà că tunarii se pregătesc a da foc, infanteria se culcà la pământ pentru ca proiectilele să treacă deasupra ei — cum au făcut-o enicerii dela Valea-Albă[3]).

Efectul material erà în general mic[4]), cel moral erà mare[5]). Deaceea se trăgeà cu tunurile mai ales la începutul luptei spre a descompune formaţiile duşmanului şi a-l demoralizà, cum au făcut-o Moldovenii la Racova[6]) şi Valea Albă[7]) Când începeà lupta corp la corp, tunurile nu mai puteau trage, căci riscau a lovì propria lor infanterie.

Tunurile şi muniţia lor erau duse în care sau trase de boi[8]) sau de cai[9]).

Pulberea erà cea neagră obişnuită şi se făceà, după diferite reţete[10]),

---

1) «Focul artileriei lor izbucnì mai înainte de a ajunge musulmanii la locul ţintei», *Arh. Ist.*, I, 2, p. 34.

2) «*et restata la furia dell'artegliaria* (adică după descărcare), il Gran Turco si «messe a fuggir galoppando il cavallo, et gionto la fantaria ch'era poco d'avanti et fer«mosi contra l'inimico, *per non lasciar più trar artegliaria*». (*Donato da Lezze. Hist. Turchesca.* Ed. Ursu, p. 90.)

3) *Arh. Ist.*, l. c.

4) Id.; *Donato da Lezze*, p. 90; *Mémorial* de *l'artillerie*, VI, p. 9.

5) Nota preced. şi *Catal. des coll.*, V, p. 5 sqq.

6) Relaţia dela Buda; *Iorga, Acte şi Fragmente*, III, p. 93.

7) *Sead-ed-din*, l. c.; *Donato da Lezze*, l. c.

8) *Urechi*, p. 75 «(Polonii în 1497) şi când au ieşit din Liov, boii, *cari purtà ierbăria*, «de vânt mare s'au risipit».

9) Tunurile cele mari de bronz cu cari Polonii au asediat Suceava, în 1497, erau trase (împreună cu accesoriile lor) unele cu 50 cai, altele cu 40 cai. (*Badecki, Ludwisartwo Lwowskie za Zygmunta* I, p. 9).

10) *Decker*, (o. c., p. 23) dă următoarele proporţii în trei reţete:

Salpetru	3	5	6
Sulf	1	1	2
Cărbune	2	1½	1

Leonhardt Fronsperger (*Von Wagenburgt umb die Feldleger... von allerlei Geschütz, Feuerwerck*, Frankfurt a/M. 1573, II, fol. CCXI) dă:

Salpetru	4	5	6	7
Sulf	2	2	2	2
Cărbune	1	1	1	1

Hanns Haasenwein (o. c.) dă foarte multe reţete, printre cari (fila 41) următoarele:

Salpetru	4	5
Sulf	1	1
Cărbune	½	1

Pentru a se face amestecul recomandă a se disolvà în alcool.

în morişti de mână[1]). Ea erà fină ca făina şi nu sub formă de grăunţi[2]).

Cărbunele erà de lemn de teiu[3]) sau brad[4]), care se distilà în vase de pământ[5]).

Salpetrul se aduceà dela vecini[6]).

Incărcătura de pulbere, erà egală în greutate cu a proiectilului, la piesele de calibru mic, şi de 2/3 sau ½ la cele de calibru mare[7]).

Proiectilele erau de formă sferică, mai mult sau mai puţin regulată, şi făcute din: piatră[8]), fontă, fier[9]) sau plumb[10]).

Aceste caracteristice fiind arătate, ni se pun fireşte următoarele întrebări:

a) De unde şi cum îşi procurau domnii noştri acest armament?

b) In ce constà aprovizionarea în arme şi muniţiuni?

a) *Procurarea armamentului.* Din cercetarea izvoarelor de cari dispunem rezultă că trei erau sursele de aprovizionare, şi anume:

Cumpărarea sau căpătarea dela vecini[11]). Braşovul şi mai cu seamă

---

1) *Decker*, o. c., p. 23.

2) Ib., p. 22.

3) *Fronsperger*, o. c., II, fol. CCXII.

4) Ib., id.

5) *Decker*, p. 86, sqq.

6) Vezi notele: 11 de mai jos, 1 de pe pagina 14 şi 1 de pe pagina 15.

7) *Decker*, p. 47, 48; *Fronsperger*, II, fol. IIII verso, fol. V—VII.

8) *Decker*, p. 34; Mss. bibliot. naţ. Paris (fonds fr.) No. 254 (fol. 10) şi No. 2643 (fol. CCLIII); *Sansovino*, o. c., p. 44 verso; *Hurmuzaki*, XV, 1, p. 147; *Archiv des Ver. für Sieb. Landeskunde* (neue Folge), XXIX p. 323; *Badecki. Sriednowieczne Ludw. Lwow*, p. 48.

9) *Hurm.*, II, 2, p. 382; *Badecki*, o. c., p. 48; *Martin Bielski*, l. c.; *Quellen*, etc., p. 177; *Mémorial de l'artillerie*, VI, p. 9.

10) *Bielski*, l. c.; *Fronsperger*, II, fol. CLXX; *Catal. des coll.*, V. p. 5.

11) In 1432—33, Vlad scrie Braşovenilor: «Deci vă rog ca pe nişte fraţi ai mei pre«gătiţi-mi o sută puşti, cu toate cele de trebuinţă şi cu arcuri cu săgeţi şi scuturi, cât «veţi puteà mai multe». (*Bogdan*, *Relaţiile cu Braşovul*, p. 63).

La 23 Iunie 1443, Ion Hunyadi cere dela Braşoveni arme şi «usque duodecim dies «sculpere faciatis et fabricare... quadraginta puscas *(sic)*; cum appromptuacione «curruum thaboriorum... (*Hurm.* XV, 1, p. 29).

In Oct.—Dec. 1445, Vlad cere Braşovenilor: «vă rog deci să ne ajutaţi cu arcuri «şi săgeţi şi cu puşti». (*Bogdan*, *Rel.*, p. 80).

La 3 Iulie 1460, Ştefan-cel-Mare confirmând privilegiul comercial al Lembergenilor, arată vama ce urmează a se plătì pentru diferite lucruri printre cari enumără: «cuţite, coase, secere... brâni ferecate, ţevi, fiare de plug, săbii ungureşti, paloşe...»

Lembergul, fiind însemnate centre de fabricare și de comerț al armelor [1]).

Luarea dela dușmanii învinși[2]).

Fabricarea în țară. Nu este îndoeală că Românii își fabricau singuri: ghioagele, arcele, și cozile de topoare, suliți, seceri și coase, deoarece erà lucru ușor și aveau nevoie de ele în vieața de toate zilele. Deasemenea este foarte probabil, cum o spune d-l Iorga, că-și fabricau singuri scuturile de răchită[3]), după exemplul Tătarilor și-și țeseau și croiau singuri hainele groase. Știm că se fabricà pulberea de pușcă în

(*Bogdan, Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, II, p. 278). Reiese deci că aceste obiecte erau din acele cu cari se făceà de obiceiu comerț.

In 1476—76, Basarab trimite la Brașov să cumpere scuturi și arce, (*Bogdan, Rel.*, p. 121).

La 18 Februarie 1476 (sau 1470) Ștefan-cel-Mare cere Brașovenilor să dea voie lui Mihaiu «meșterul» să vie la noi cu săbii și cu arme». (*Bogdan, Doc. lui Ștefan*, II, p. 337).

La 28 Februarie 1470, scriind din Buzău, Radu-cel-Frumos impută Brașovenilor că vând arme lui Ștefan. (*Bogdan, Rel.*, p. 328).

La 30 Maiu 1476, Basarab-cel-Bătrân trimite la Brașov să cumpere proviziuni și arme. (*Bogdan, Rel.*, p. 333).

In 1475—76, Basarab-cel-Bătrân trimite la Brașov pentru fier și arme. (*Ibid.*, p. 124).

In 1476, deasemenea pentru fier, arme și scuturi. (*Ibid.*, p. 129).

In 1483—84, Vlad roagă pe Brașoveni să permită exportul de săgeți, arce, săbii, scuturi și fier pentru arme. (*Ibid*, p. 189).

La 20 Ianuarie 1484, Regele Matiaș scrie către Brașoveni retrăgând oprirea exportului de fier, oțel și cânepă în Țara Românească; dar se vor da arme numai pentru câte un singur individ. (*Hurm.* XV, 1, p. 123).

La 3 Noemvrie 1488, delegații Sibiiului către concetățenii lor, arătând că regele a poruncit să se dea arme lui Ștefan-Vodă al Moldovei. (*Hurm.*, XV, 1, p. 130).

La 9 Septemvrie 1497, Dragfy cere Sibienilor a trimite «Bombardas ac lapides et pulveres», căci e chemat în ajutor de Ștefan-cel-Mare. (*Hurm.*, XV, 1, p. 147).

La 13 Septemvrie 1500—3, Ștefan-cel-Mare cere Brașovenilor scutire de vamă pentru armele, scările și funiile ce cumpără prin spătarul Trotușan. (*Bogdan, Doc. lui Ștefan*, II, p. 467).

La 7 Iulie 1502, Brașovenii scriu Sibienilor despre niște platoșe (loricis) ale lui Ștefan-cel-Mare. (*Hurm.*, XV, 1, p. 158).

[1]) Lembergul aveà de vânzare tunuri, plumb, arme, salitră, pulbere, deoarece vedem pe Poloni cumpărând acestea acolo, după căderea Chiliei și Cetății Albe. (*Iorga, Studii și Documente*, XXIII, p. 317). Vânzarea de arme mai e confirmată și de privilegiul dat Lembergenilor de Ștefan în 1460 și citat în nota precedentă.

[2]) *Urechi*, p. 58, 78; *Bogdan, Cronice inedite. Letopisețul dela Bistrița*, p. 46, 61; *Dlugosz*, II, p. 418; *Arh. Ist.*, III, p. 9.

[3]) *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 332.

țară [1]). Dar cred că se poate afirmà că se fabricau deasemenea și vârfurile de suliți și săgeți, precum și săbii rudimentare și ghiulele pentru armele de foc, pentrucă vedem pe de o parte că se cumpără mult fier pentru arme [2]) și plumb pentru proiectile [3]), iar pe de altă parte că Ştefan-cel-Mare, de pildă, aveà în serviciul său armurieri și diferiți meșteri [4]). In special construirea în țară a arcelor, săgeților și săbiilor îmi pare dovedită prin afirmarea lui Dlugosz [5]) că Ştefan-cel-Mare îndatorà pe toți țăranii a venì la oaste cu săgeți, arc și sabie și că pedepsià cu moartea pe cei cari veneau fără ele. Ar fi fost cu neputință a se aduce de aiurea un număr așà de mare de arme și dealtmintrelea acestea sunt arme pe cari și cele mai înapoiate triburi le fabrică singure.

Un document unguresc [6]) vine în sprijinul acestei afirmațiuni: la 16 Iunie 1496 Vladislav, regele Ungariei, scutește pe Toma Bulgarul, voivodul unei cete de țigani, ca să mai facă parte din societatea altor țigani corturari din Ungaria și-l predă episcopului catolic din Cinci-Biserici spre a-i face proiectile de arme de foc și alte instrumente necesare de răsboiu (atque pro faciendis globulis pixidum, sive aliis instrumentis ad belli usum necessariis...). Dacă în Ungaria [7]), care dispuneà de armurieri și aveà atâtea ateliere spec'ale, ma' ales în orașele saxone, se recurgeà pentru fabricarea proiectilelor și armelor la țigani șătrari [8]), cu atât mai mult acesta trebuie să fi fost cazul în Moldova, unde erau puțini meșteri armurieri, dar multe salașe de țigani [9]) și unde țiganii au fost totdeauna meșteri fierari.

---

[1]) Oct.-Dec., 1445, Vlad cere Braşovenilor «... şi să ne dați salitră ca să ne facem «praf». *(Bogdan, Rel.*, p. 80).

In 1475, Ştefan-cel-Mare cumpără din Lemberg, prin armurierul său Mihail, 16 pietre de salpetru. *(Iorga, Studii şi Documente*, XXIII, p. 309).

[2]) *Bogdan, Relațiile cu Brașovul*, p. 124, 129, 189, 343; *Hurm.*, XV, 1, p. 123.

[3]) *Iorga, Rel. cu Lemberg*, p. 40; *Hurm.*, III, 3, p. 29; *Arh. Ist.*, III, p. 53—56.

[4]) «Waffenschmied» Mihail. *(Iorga, Studii şi Doc.*, XXIII, p. 309).

Meşterul Mihail (*(Bogdan, Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, II, p. 337—8).

[5]) XIV, p. 495.

[6]) *Hurmuzaki*, II, 2, p. 382.

[7]) Şi în Polonia. *(Badecki Sred. Ludw. Lwowskie*, p. 48; Ibid. *Ludw. Lwowskie za Zygmunta* I, p. 47).

[8]) Ţiganii fabricau proectile pentru Sibiiu. *(G. D. Teutsch, Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, I. p. 177).

[9]) *Bogdan, Doc. lui Ştefan*, I, p. 7, 13, 39, 91, 242, 245, 309, 311, 314, 341, 430; II, p. 227.

D-l Badecki a dovedit într'un studiu recent [1]), că la Lemberg maiştrii artileriști erau atât tunari (trăgători cu tunul) cât și fabricanți de pulbere și turnători de tunuri. Acest lucru erà știut dejà despre artileriștii turci [2]) și reies și pentru cei din Sibiu, din examinarea socotelilor orașului [3]).

Dacă lucrul e adevărat pentru vecinii noștri de ce oare artileriștii, «meșterii», «waffenschmiedii» lui Ștefan-cel-Mare să nu fi fabricat și ei guri de foc [4]) cum fabricau și pulbere, și mai ales să nu fi făurit (forjat) țevile rudimentare cari se întrebuințau atunci?

b) *Aprovizionarea cu arme și muniţiuni.* In ceeace privește cantitatea de arme și munițiuni de care se dispuneà răspunsul e mai greu. Totuș se poate spune că fiecare luptător dispuneà, acasă, de armamentul defensiv precum și de cel pentru lupta corp la corp, cu care luptà de obiceiu în răsboiu. Asemenea în ceeace privește arcele și săgețile [5]); pentru acestea din urmă e probabil — deși nu avem indicații — ca domnitorii noștri să fi dispus de o rezervă, mai ales de vârfuri, cum erà cazul orașelor săsești [6]) și cum reiese și din faptul că deși țăranii erau siliți a aveà săgețile lor, domnitorii cumpărau săgeți [7]).

In ceeace privește arbaletele avem date pentru orașele săsești [8]) și pentru Turci [9]), dar pentru Moldova și Muntenia nu.

In fine, relativ la armele de foc posedate de Ștefan-cel-Mare avem mai multe indicațiuni vagi ca:

in buona copia bombarde (în 1475) [10])
quantita d'artegliaria [11])

---

[1]) *Sriednowieczne Ludwisarstwo Lwowskie*, p. 36, 40, 49.

[2]) *Sansovino. Historia Universale dell'Origine Guerre et Imperio de Turchi*, fila 44 (verso), 115.

[3]) *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens* I, p. 253, 344, 450, 489; *Kaindl, o. c.* II p. 250.

[4]) Cu atât mai mult cu cât în Moldova se aflau lucrători de aramă. (*Iorga, Acte privitoare la negoțul românesc cu Lembergul, Studii și Documente*, XXIII, p. 310): (1476) «Stepan Rutenum, *rubricerdonem de Soczavia*, suscepimus in ius nostrum civile».

[5]) *Dlugosz.* XIV, p. 495.

[6]) In 1492 Sibiiul aveà în depozit: 6,700 săgeți de arbalete și 1½ tone și 2700 bucăți săgeți de arce. (*Reissenberger. Ueber die ehemaligen Befestigungen von Hermannstadt* în *Archiv des Ver. für Sieb. Landeskunde.* Neue Folge XXIX, p. 361—2).

[7]) Nota 11, pagina 13.

[8]) In 1492, Sibiiul aveà 47 arbalete. (*Reissenberger*, o. c., p. 361, 362).

[9]) *Oman.* o. c., II, p. 357.

[10]) *Iorga, Studii și Documente*, XVI, p. 118; Acelaș, *Ist. lui Ștefan*, p. 352.

[11]) *Donato da Lezze*, p. 90.

foarte multe tunuri mai mici și mai mari[1])
il y avoit de bonnes batteries[2]).

și o singură cifră precisă, acea a relației dela Buda, că Ștefan aveà la Podul Inalt 20 tunuri[3]) și că prevăzuse a se trage șapte lovituri de fiecare piesă[4]). Aprovizionarea aceasta de șapte lovituri de piesă pare mică astăzi, dar e confirmată de alte date contimporane[5]). Un secol mai târziu, când artileria făcuse mari progrese ca mobilitate și ca iuțeală de tragere, Leonhardt Fronsperger, șeful artileriei împăratului Maximilian, socotià că aprovizionarea necesară pentru o campanie întreagă erà de 200 lovituri de piesă, socotindu-se 25—36[6]) proiectile de tun (după calibru) și de zi de luptă[7]).

Ca încheiere putem spune:

a) Moldovenii și vecinii lor aveau, în a doua jumătate a veacului a XV-lea, un armament mai cu seamă potrivit luptei corp la corp.

Armele de cari dispuneau pentru lupta depărtată le îngăduià a aruncà câteva lovituri izolate (arme de foc și arbalete) până la circa 900 metri și a bate eficace, cu o ploaie relativ deasă de proiectile (gloanțe și săgeți) o zonă de circa 200 m., înaintea și pe flancurile liniei lor de bătaie; această zonă însă nu puteà fi bătută decât un timp relativ scurt (din

---

[1]) *Tuszunbeg* (martor ocular). *(I. Ursu, Ştefan-cel-Mare şi Turcii*, p. 79.*)*

[2]) *Sead-ed-din* apud *Ursu*, o. c., p. 199.

[3]) Sibiiu dispuneà în 1492 de 180 guri de foc, mari şi de mână, iar în 1493 de 182. *(Reissenberger*, o. c., p. 361—2).

Turcii dispuneau la asediul Constantinopolului de 70 guri de foc mari. *(Chalcocondylas*, 204 apud *Oman*, o. c., II, p. 357).

La trecerea Dunării, în 1462, în răsboiul contra lui Vlad Ţepeş, Turcii ar fi dispus de 120 tunuri mici şi de altele mari şi mijlocii. *(Enicerul* sârb în *Arh. Ist.*, I, 2, p. 10, 11).

Ungurii ar fi dispus (în Septemvrie 1475) de 120 bombarde afară de piese mai mici. *(Iorga, Studii şi Documente*, XVI, p. 117). După bătălia dela Baia Ungurii ar fi îngropat 50 tunuri. *(Dlugosz*, II, p. 418).

[4]) «Das man auss jeder Bichsen siben schuss tann hatt». *(Iorga, Acte şi Fragmente*, III, p. 93).

[5]) In 1492 se cere dela Sibiiu 2 piese cu 30 lovituri şi una cu 20 lovituri, ca aprovizionare totală, *nu* pentru o singură luptă.

In 1526 Saşii trimit armatei ungare un contingent care are 4 bombarde mari cu 28 proiectile de piatră şi 75 de fier, în total, 23—24 proiectile de piesă. *(Teutsch.*, o. c., I, p. 177).

[6]) *Fronsperger*, o. c., II, fol. XXXI (verso).

[7]) Ibidem, II, fol. V-VII.

cauza micei cantităţi de săgeţi de cari dispuneau trăgătorii şi încetinelei de tragere a tunurilor).

b) Deşi armamentul — în cea mai mare parte cel puţin — se fabrică în Moldova, mai eră nevoie totuş a se recurge pentru aprovizionarea lui, şi la vecini.

c) Armamentul vecinilor — afară de a Tătarilor — eră în genere mai puternic (mai ales cel defensiv la Unguri şi Poloni şi artileria la Turci, Poloni şi Unguri) şi mai numeros (la Unguri şi Turci) în arbalete şi arme de foc ca acel al Moldovenilor.

MEMORIUL II

ORGANIZAREA

La Moldoveni, ca și la toate popoarele, organizarea forțelor armate derivà din organizarea socială și politică.

Pentru Moldova aceasta din urmă se poate rezumà astfel:

In cap, Domnitorul, venit la tron prin moștenire, alegere sau luptă și având o putere mărginită numai de teama că, abuzul prea mare din partea sa, ar fi adus mulți partizani vreunuia din pretendenții, cari se găseau, întotdeauna, adăpostiți în țările vecine, dacă nu se aflau printre boierii săi [1]). Cu rezervele de mai sus, singurele norme de cari ascultà domnul erau acelea ale bunului său plac.

Firi excepționale însă, ca Alexandru-cel-Bun și Ștefan-cel-Mare, aveau evident norme pe cari, tradiția pe de o parte «obiceiul pământului», geniul lor particular pe de alta, le formaseră și o lungă domnie le îngăduise a le aplicà, formând astfel un adevărat manual de drept constituțional, administrativ și judiciar.

Sub domnitor, depinzând de bunul său plac, dar ținându-l în frâu prin puterea lor, derivată din alcătuirea proprietății rurale, venià o clasă privilegiată — a cnejilor [2]) — din care se recrutau marii dregători — boierii. Această clasă erà obișnuită din tată în fiu, să guverneze și să se răsboiască și erà, în general, înstărită [3]).

In fine, venià marea massă a țărănimei, dacă nu proprietară dar de drept uzufructuară a solului și liberă de persoana și de avutul său. Ea

---

[1]) «Și pentru aceea se cunoaște că, cum nu-i descălecată țara de oameni așezați, «așà nici legile, nici tocmeala țării pre obiceiu, bun nu-s legate, ce toată direptatea au «lăsat pre cel mai mare ca să o judece, și ce i-au părut lui, ori bine ori rău, acei au fost «lege, de unde au luat și voie așà mare și vârva. Deci *cumu-i voia Domnului op* (să le caute) «să le placă tuturor, *ori cu folos, ori cu pagubă țării, care obiceiu și până astăzi trăește*» (*Urechi. Ed. Giurescu*, p. 7, 8).

[2]) *R. Rosetti. Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 40.

[3]) *R. Rosetti. Origina și transformările clasei stăpânitoare în Moldova.* (*An. Ac. Rom.*, Seria II, Tom. XXIX, p. 178, 179).

nu luà nici o parte la cârmuirea țării. Din această clasă unii aveau anumite drepturi și îndatoriri, iar alții — puțini la număr — pierduseră oarecare parte din libertatea lor personală.

Principiul de bază al organizării militare. Din faptul posesiunii sau folosirii solului de către toți, reieșià principiul de bază al formării oștirii, căci erà un principiu, admis în întreg Evul Mediu, că posesiunea sau folosirea unei părticele de pământ aveà drept consecință obligativitatea apărării moșiei din care făceà parte. Toți Moldovenii, fiind proprietari sau uzufructuari perpetui ai solului, aveau îndatorirea de a luà parte la apărarea Moldovii [1]). Această îndatorire generală erà baza organizării armatelor moldovenești. Dacă nu cunoaștem texte care să arate, în mod expres, această îndatorire, cunoaștem, în schimb, documente prin cari, anumiți indivizi sau categorii de locuitori, se scutesc de această îndatorire, și aceste documente sunt astfel redactate încât reiese că obligativitatea luării armelor, în caz de chemare, erà regula, iar scutirea de această obligativitate este cu totul excepțională [2]). Și e firesc să fie așà,

---

[1]) «Dacă Moldova, o țară mică și cu populație rară, strânsă pe de o parte între două «regate catolice militante, ce se întreceau care de care să o înghiță mai de grabă, a putut «totuș să ție piept, pe altă parte, atâția ani și cu atâta fală, unor dușmani așà de puter-«nici ca Turcii; dacă Ștefan a putut să facă această minune de a sdrobì la Racova pe cu-«ceritorii Constantinopolei și de a nu se da învins după înfrângerea cumplită dela Răz-«boeni; dacă după 1476 el a putut să-și apere, fără nici o flotă, încă opt ani integritatea «țării care se întindeà până la mare; aceasta nu se datorește numai energiei extraordi-«nare ce se acumulase în acest ilustru vlăstar al Bogdăneștilor descălicători, ci și acelui «spirit militar puternic de care erau pătrunși Moldovenii lui, acelei iubiri adânci a pă-«mântului strămoșesc, ce făceà din fiecare proprietar un ostaș, acelei *legături indisolu-«bile între proprietatea de pământ, fie ea mare sau mică, și între slujba militară*». (*I. Bogdan, Documentul Răzenilor și organizarea armatei moldovene în sec. XV*, An. Ac. Rom., XXX, p. 381).

«Cea mai veche alcătuire obștească a Românilor se răzimà pe datoria de a luptă «a tuturora». (*N. Iorga. Istoria armatei române*, I, p. 49).

«Astfel erà deci oștirea țărilor române în vremurile cele mai vechi a existenței lor, «alcătuită din elemente cari toate aveau un interes propriu de a-și apărà țara sau moșia, «cum se numeau atunci, căci fiecare oștean, boier, moșnean sau chiar țăran supus, se «împărtășià la proprietatea ei. (*A. D. Xenopol, Istoria Românilor*. Ed. Șaraga, IV, p. 247).

Că obligațiunea existà numai pentru proprietarii sau uzufructuarii solului ne-o indică următorul pasaj din Urechi (66): «După poticala dintâiu (înfrângerea dela «Valea-Albă), cela ce nu aveà voinici de oaste, *ci strângeà păstorii din munți și argații* «de-i întrarmà». Armarea acestora erà deci o excepție.

[2]) Un document din 22 August 1447 scutește pe locuitorii de pe 17 moșii aparținând mănăstirii Neamț: «... nici la cetăți să nu lucreze... fără numai când s'ar în-

pentrucă numai nevoi extraordinare sau excepţionale puteau face ca ţara — Prin Domn — să mişcoreze efectivul apărătorilor săi, efectiv dejà restrâns faţă de acelea ale vecinilor. Redactarea cronicilor noastre şi a celor ale vecinilor noştri nu lasă deasemenea nici o îndoeală asupra îndatoririi [1]), care erà impusă şi locuitorilor din oraşe şi din ocoalele lor [2]).

Când începeà pentru bărbaţi această obligativitate? In spiritul vechiului nostru drept numai atunci când, prin căsătorie, tânărul părăsià casa părintească şi-şi întemeià găspodăria, având partea lui de pământ, la apărarea căreia erà îndatorat a luà parte. De fapt e probabil că, moralmente, tânărul, imediat ce puteà mânuì arma, erà silit a merge la orice chemare, lucru care nu trebuià să-i displacă, dat fiind caracterul moldovanului de atunci [3]) şi dat fiind că distincţiunea în lupte aduceà recompense — cum vom vedeà mai departe.

«tâmplà Domnia Mea să mergem cu oşti undeva, atunci şi ei cu a lor hrană vor merge». (*St. Nicolaescu. Documente slavo-române*, p. 224).

La 31 August 1458, Ştefan-cel-Mare dă anume scutiri locuitorilor din Borhineşti, printre cari: «la răsboiu vor merge numai când va merge şi domnul în persoană». (*Bogdan. Doc. lui Ştefan*, I, p. 13).

La 17 Aprilie 1475 Ştefan dă scutiri locuitorilor a două sate, printre cari: «nici la «oaste să nu meargă». (*Bogdan*, Id., I, p. 199).

1) *Urechi* (51), «strâns-au ţara»; (74): «ţara strângându-se»; (84): «strânse ţara» Ţara trebuie înţeleasă în sensul de populaţia validă a ţării.

Dlugosz. XIV, p. 409: «strângând sub steag pe toţi, atât ostaşi cât şi ţărani, aşà «încât numai femeile şi copiii să rămână acasă».

Id. XIV, p. 495: «Si quem agrestem comperisset non habentem sagitas, arcum et gla«dium... absque ulla commiseratione capite damnabat». Dacă ţăranii erau obligaţi a aveà arme erà pentru a puteà luà parte la apărarea moşiei, deci această participare erà obligatorie.

2) «Obligaţia târgurilor de a da ostaşi se adevereşte prin următorul pasaj din «Neculcea. (*Letop.*, II, p. 112): «carele din boieri sau dintr'alte cete şi breslaşi nu va «venì la oaste asupra păgânilor şi-a pierde şi moşiile şi va fi poddan (= supus)». (*Bogdan, Doc. Răzeni*, p. 374, 415).

3) «Li subditti tutti valenti homini et homini de fatti et non da star so li pimazi «ma a la campagna». (Scrisoarea doctorului Matei Muriano. 7 Decemvrie 1502. *Hurmuzachi*, VIII, p. 36.)

«(Moldovenii) Quique ad militariem industriam satis apti sunt et expedissimi. «Praeterea geno ista Moldauica ferox est, et admodum barbara rebus tamen militaribus «et bellicis, ut praedictum est, suo more eximie instructa». (*Reichersdorf. Chorografia Moldaviae* apud *Ilarian. Tez. Mon. Ist.* III, p. 136, 137).

«(Moldovenii) sunt bravi». (*Bielski Sprawa Rycerska*, în Arh. Ist., I, 2, p. 168). «Ei (Moldovenii) sunt oameni fioroşi însă *foarte viteji*, şi nu mai este alt neam care să

Când încetà obligativitatea? Odată cu neputința fizică de a luà parte la luptă sau — probabil — odată cu încetarea posesiunii solului sau cedarea privilegiilor speciale.

Această obligativitate generală ne face să întrevedem, de pe acum, una din caracteristicele strategiei românești: scurtimea campaniilor, constând sau dintr'o expediție fulgerătoare, un iureș peste graniță, urmat de o retragere tot așà de repede sau o adunare tainică și repede, într'un loc potrivit în codru, de unde se izbià cu tărie și pe neașteptate dușmanul cotropitor. Nu se puteà duce răsboaie de lungă durată — a constatat-o Ștefan în 1476 — cu o armată formată prin strângerea sub arme a întregei populații valide.

Organizarea. Fiind arătate principiile generale de organizare, să trecem acum la examinarea în detaliu a organizării armatei moldovenești și pentru aceasta trebuie să reamintim că menirea ei de răsboiu, care erà de a asigurà ființarea Statului moldovean, există și în timp de pace și că deci trebuiau să existe și în timp de pace, forțe armate cari să poată îndeplinì această menire. Pentru a alcătuì aceste forțe, mai multe soluțiuni se prezentau domnilor noștri, soluțiuni cari se pot grupà în două:

1. Ținând seama de obligativitatea serviciului militar, să îndatoreze toți locuitorii ca, pe rând, să vină să îndeplinească serviciul militar de pază.

2. Să alcătuească anumite unități din oameni cari, contra unei plăți sau unui anumit folos, să execute serviciul de pază în mod continuu.

Cari erau însă nevoile de timp de pace?

In primul rând, paza persoanei Domnitorului, care aveà, pe acele vremuri, o importanță ce ne o închipuim cu greu azi, căci cu organizarea și cu mentalitatea deatunci vieața întregului Stat se concentrà în persoana și în voința Domnitorului.

In al doilea rând, venià nevoia pazei granițelor și a cetăților, mai ales a celor de margine, expuse mult mai mult ca azi incursiilor vecinilor.

In al treilea rând, urmà asigurarea liniștei în țară.

Domnitorii noștri, ținând seamă de aceste nevoi, și de faptul că omul nu dă voios un serviciu decât în schimbul unui folos, au ajuns la soluția mai jos arătată, care le dădeà armata de timp de pace și constituià, în acelaș

«aibă hotare așà de înguste și *să se lupte mai mult pentru gloria răsboiului și pentru arătarea vitejiei*». (*Stanislaus Orichovius. Annales Regni Poloniae.* Annali V. Citat de *N. Bălcescu* în *Mag. Ist.*, II, p. 50).

timp, sâmburele în jurul căruia se strângeà, în timp de răsboiu, adevărata armată, constituită din întreaga populaţie validă.

Forţele armate din timp de pace erau constituite din:

1. Curteni sau viteji [1]), cari se deosebeau puţin de boieri şi cari, în schimbul unor anumite drepturi, erau personal legaţi de Domn, alcătuind — împreună cu lefegii — paza sa personală şi trupa de temeiu a Domnului. Drepturile şi obligaţiunile lor speciale derivau din stăpânirea pământului ca şi pentru celelalte clase sociale. Această stăpânire, după I. Bogdan, nu ar fi fost deplină şi nici transmisibilă prin moştenire [2]). După Cantemir [3]) şi C. Giurescu [4]) însă, din cuprinsul chiar al unor documente publicate de I. Bogdan [5]) şi mai cu seamă din documentul lui Roman-Vodă, dela 30 Martie 1392 [6]), reiese că moşiile vitejilor se puteau transmite prin moştenire şi se puteau vinde, deci erau ale lor

[1]) I. Bogdan a dovedit, în studiul său asupra organizării armatei moldovene în sec. XV. (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 362 sqq.):

a) Identitatea expresiilor de «curteni» şi «viteji».

b) Asemănarea lor cu «milites aulae» din Ungaria.

c) Că deosebirea dintre ei şi boieri erà mică, lucru confirmat atât de Urechi (52): (la Soci, 1471) «şi pre mulţi viteji i-au prins vii, şi pre toţi i-au tăiat, numai ce au lăsat «vii doi boieri de cei mari, pre Stan logofătul şi pre Mircea comisul», (vitejii deci deopotrivă cu boerii), cât şi de Cantemir (*(Desc. Mold.*, II, Cap. XV) când spune că în starea a doua a boierilor erau curtenii.

d) Că erau personal legaţi de domn «care-i transformase din ţărani în curteni», ridicându-i «din prostime la statul de nemeşi», cum se exprimă Nicolae Costin (Letop. I, p. 163—164).

e) Că formau corpul cel mai important de călăreţi.

[2]) O. c., nota 44, pag. 403.

[3]) Descrierea Moldovei II, Cap. XV.

[4]) *Despre boieri*, p. 8, nota 1.

[5]) *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*:

La 1 Februarie 1481, Ştefan-cel-Mare cumpără dela Danco, fiul lui Sima, nepotul lui Dragoş-Viteazul (care a trăit pe la 1392—1408) satul Selivestri la Cobâla. (I, p. 248).

La 7 Ianuarie 1491, Ştefan confirmă mai multor nepoţi ai lui Bratul-Viteazul stăpânirea peste satele lor de baştină. Ei pierduseră cele două privilegii ce le aveau pentru aceste patru sate dela Alexandru-cel-Bun şi dela fiul său Iliaş — lucru ştiut şi domnilor şi boierilor — şi ceruseră să li se libereze alt privilegiu pentru patru la un loc. (I, p. 444, 445).

[6]) «... datam cu ai mei fii Alexandru şi Bogdan, slugei noastre lui Ioanaş-Viteazul, «pentru a lui credincioasă slujbă, 3 sate pe Seretiu, lui în mâni, cu tot venitul în viaci, «şi copiilor lui şi nepoţilor lui, şi strănepoţilor lui şi răstrănepoţilor lui, cu tot dreptul». (*Melchisedec. Cronica Romanului*, p. 6; *Arh. Ist.*, I, p. 19).

în deplină proprietate. Nu avem documente însă cari să ne arăte, în detaliu, în ce constau drepturile și îndatoririle lor speciale.

Reichendorfer ne spune că, sub Petru Rareș, efectivul lor erà de trei mii [1]. Ei erau călări și constituiau, împreună cu lefegii, o unitate a parte, după cum se arată mai la vale [2].

E probabil că, în timp de pace, ei făceau serviciul pe rând — cu schimbul — căci nu erà nevoie de toți de odată pentru paza persoanei domnului și nu s'ar puteà explicà altfel cum își vedeau de pământuri. Cât timp erau la curte, primeau tain de carne și pâine.

2. Un număr de oameni cu plată, cărora li se ziceà lefegii sau slujitori [3]. Aceștia alcătuiau în parte garda personală a Domnitorului [4] și formau sâmburele garnizoanelor de siguranță ale cetăților [5].

Efectivul lor — cel puțin sub domnia lui Ştefan-cel-Mare — nu pare a fi foarte mare.

Ei primeau o soldă lunară [6], la care se adăugà, probabil, și un tain de carne și pâine, după cum se făceà în secolul următor [7].

3. Locuitorii din cetăți și ocoalele lor, cari erau îndatoriți, în timp de pace, a lucrà la întăriturile cetății (întreținerea lor) [8] și a luà parte, pe rând, împreună cu lefegii, la paza ei [9], iar, în timp de răsboiu, formau garnizoana cetății [10].

4. Locuitorii satelor dela margine (frontieră), cari, în schimbul unor privilegii, erau îndatorați a asigurà paza graniței [11]. Intregul

---

[1]) In *Ilarian, Tez. Mon. Ist.*, III, p. 138.

[2]) Pagina 25.

[3]) *Urechi*, p. 9, 22, 45, 51, 58.

[4]) Id., p. 22; *Bogdan, Indatoririle militare ale Cnejilor și boierilor moldoveni.* (*An. Ac. Rom.*, XXIX, p. 624).

[5]) *Urechi*, p. 45.

[6]) Solda unui lefegiu angajat de Iliaș-Voievod (1433—43) erà de cinci grivne leșești socotind grivna cu trei zloți turcești. (*I. Bogdan. Indatoririle militare ale Cnejilor și Boierilor moldoveni. An. Ac. Rom.*, XXIX, p. 617); Lewicki (*Codex epistolarum*, III, p. 52, apud *Nistor, Handel und Wandel der Moldau*, p. 185) ne spune că domnii moldoveni plăteau lefegiii cu 5 mărci pe lună.

[7]) *Urechi*, p. 23.

[8]) *Bogdan. Doc. lui Ştefan*, I, p. 13, 199, 230.

[9]) Id. Ibid., p. 199.

[10]) *Bogdan. Inscripțiile dela Cetatea-Albă.* (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 346); Bogdan, *Org. Arm. Mold.*, (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 374).

[11]) Documentele ce avem ne arată că paza graniței se făceà așà, atât pe Nistru (*Bogdan. Doc. Răzenilor* în *An. Ac. Rom.*, XXX, p. 365, 367, 368), cât și la granița

serviciu de pază al granițelor erà pus sub supravegherea marilor vornici [1]).

In fine, paza ordinei se mai asigurà prin aceea că întreaga populație erà îndatorată la urmărirea hoților, etc. [2]).

Curtenii și lefegii alcătuiau o parte separată a armatei, considerată oarecum ca oaste personală a Domnului [3]), formând unități a parte, dupăcum reiese: a) din cronici, cari menționează separat această oaste de oastea formată prin chemarea populațiunii sub arme, sau nu pomenesc decât de oastea de țară ce se adunà în vederea unui răsboiu iar de cea permanentă (curteni și lefegii) nu, pentrucă domnitorul o aveà totdeauna lângă dânsul [4]). b) din cuvântarea lui Țamblac [5]): «și m'am găsit singur «pe mine, cu toți ostașii mei împrăștiați ca să-și apere casele lor»... «Eu, împreună cu curtea mea am făcut ce am putut».

In răsboiu, grosul armatei erà format, cum am spus, din populația validă chemată sub arme. Cum se făceà această chemare? Cronicarul

---

muntoasă. (*R. Rosetti. Pământul, Sătenii și Stăpânii în Moldova*, p. 190, nota; *Stefanelli. Istoricul luptei pentru drept în ținutul Câmpulungului moldovenesc*, p. 43).

[1]) *Miron Costin. (Arh. Ist.*, I, 1, p. 170).

[2]) *Bogdan, Doc. lui Ştefan*, I, p. 13.

[3]) In această privință e justă observația lui *Oman (A history of the art of war in the middle ages*, II, p. 341) că o domnie despotică nu se poate răzimà numai pe forțe teritoriale, ci are nevoie de o gardă de trupe plătite spre a contrabalansà puterea claselor cari stăpânesc solul.

[4]) «Au împărțit *oștii sale* (nu celei de țară) steaguri», (*Urechi*, p. 44); «adunând «Ştefan-Vodă multă oaste de țară» (Id., p. 45); «strâns-au țara şi slujitorii săi» (Id., p. 51); «strânse țara» (Id. p. 83), (armata permanentă o aveà cu sine); «de sârg au trimis în «toate părțile în țară să se strângă la târgul Romanului», (Id., p. 73). Aceeaş observație.

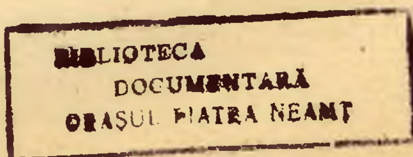
«Ci norocul cel bun al lui Ştefan-Vodă (Ştefăniță 1518), s'au prilejit cu oaste gata «în gura Coroviei, şi au dat de veste *şi țării de sârg să se strângă*» (Id., p. 127).

«... iar Ştefan V. V. şi-au adunat toată țara sa în târgul Romanului». (*Bogdan, Vechile Cronici*, p. 227).

Şi Dlugosz, vorbind de armata lui Ştefan-cel-Mare, face aceeaş distincție: «tam «militaribus quam agrestibus» (XIV, p. 495).

Deosebirea pe care o semnalează d-l *Iorga (Ist. Arm. Rom.*, I, p. 62; *Ist. Rom. prin călători*, I, p. 54) pentru oştirea muntenească, de pe vremea lui Mircea-cel-Bătrân, între «oastea cea mică» oarecum permanentă, formată din boieri şi cei cari înconjurau de obiceiu pe domn, şi «oastea cea mare» (ВЕЛИКЪІ ВОИСКЪІ din hrisov) formată din toți proprietarii de pământ, pare a confirmà şi mai mult aceasta. (*Bogdan, An. Ac. Rom.*, XXX, p. 411) spune că «oastea cea mare» trebuie înțeles în sensul de «exercitus generalis» adică întregile forțe armate ale țării, deci cuprinzând şi oastea cea mică.

[5]) *Bogdan, Doc. lui Ştef.* II, p. 348.

Urechi zice că Domnitorul trimiteà călăreţi în toate părţile ţării fixând şi locul de adunare [1]), care se numeà atunci «beleag» [2]). Este justificat a presupune că Domnitorul nu trimiteà el direct în toate satele, ci la dregătorii teritoriali, cari la rândul lor vesteau satele, fie prin călăreţi, fie prin focuri făcute pe înălţimi sau prin sunete de bucium [3]).

Odată chemaţi, locuitorii (cari cât timp erau sub arme erau numiţi *feciori* sau *voinici)* [4]) se adunau în cete localnice [5]), cari se îndreptau, pe drumul cel mai scurt, la locul fixat.

Cele două operaţiuni cunoscute, azi, sub numele de mobilizare şi adunare sau concentrare, se făceau atunci concomitent şi repede [6]).

Cetele sosite la locul fixat pentru adunare, se procedà la formarea unităţilor şi formaţiilor mai mari — adică se stabilià ordinea de bătaie, ceeace se făceà fără multă pierdere de vreme [7]).

Unitatea superioară *cetei*, ar fi fost, după I. Bogdan [8]), *pâlcul*. Atât definiţia cuvântului pâlc, dată de acesta în nota 70 a studiului său, care este: tabără, armată aşezată în linie de bătaie, corp de trupă, armată; cât şi înţelesul care reiese din pasagiile cronicilor unde este întrebuinţat acest cuvânt [9]), mă fac a crede că, deşi pâlcul se formà din mai multe

---

[1]) «De sârg au trimis în toate părţile în ţară să se strângă la târgul Romanului». *(Urechi*, p. 73).

[2]) «Silià toţi de se strângeà la târg la Roman, unde erà *beleagul*» (id., p. 74).

[3]) *Iorga, Istoria Românilor prin călători*, I, p. 26, 54.

[4]) *Bogdan, Doc. Răzeni.* (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 370).

[5]) Id. Ibid., p. 378.

[6]) In 1497, Ştefan dă ordin, după 9 August *(Urechi*, p. 73; *Ursu, Ştefan-cel-Mare şi Turcii*, p. 144) ca toată oastea să se adune la Roman, iar la 27 August (*Urechi*, p. 73) oastea este strânsă. Deci 16 zile. Dacă socotim că dela Suceava (unde erà Ştefan) şi până la marginile de Sud şi de Est ale ţării erau cel puţin 3—4 zile de goană călare, ne dăm seama de repeziciunea atât a transmiterii ordinului de mobilizare cât şi a adunării oamenilor.

Termenul de 15 zile pentru adunarea oamenilor chemaţi sub arme reiese şi dintr'o scrisoare a starostelui de Lemberg către regele polon. *Bogdan. Doc. lui Ştefan.* II, p. 465.

[7]) Observaţia lui Oman (II, p. 256), relativ la Elveţieni, se aplică şi Moldovenilor: «nu trebuie a se pierde multe zile pentru plicticoasa muncă a organizării (unităţilor pe «zona de adunare) deoarece fiecare om stăteà alături de (împreună cu) rude şi vecini «sub steagul oraşului, văei sau breslei sale».

[8]) *Doc. Răzeni.* (An. Ac. Rom., XXX, p. 378).

[9]) «(Petru Rareş) râdicat-au oaste mare asupra Săcuilor la ţara ungurească, şi şi-au «împărţit oastea în două pâlcuri şi pe două poteci şi-au trecut oastea». *(Urechi*, p. 133).

«Acolo tocmindu-şi Tomşa oastea în două pâlcuri». (Id., p. 198).

cete, el nu erà o unitate organică ci numai o grupare ad-hoc, în vederea unei manevre strategice sau tactice.

Nu trebuie a se uità că unităţile se formau, în toată Europa, până mult mai târziu, nu după norme ca azi, ci după nevoia momentului şi voinţa şefului. Dacă existau, pe ici pe colea, unele mici unităţi, nu existà, nicăiri, o normă pentru gruparea lor în unităţi mai mari.

Cronicarul Urechi pomeneşte de formarea unităţilor mai mari pe zona de adunare zicând că se împărţeau atunci steaguri la oştire [1]. Şi aşà erà, căci fiecare unitate aveà nevoie de un însemn vizibil pentru adunare, însemn care arătà unde erà şeful, şi aceste însemne — steaguri — se împărţeau cu ocazia constituirii unităţilor.

Din steagurile pe cari le-au avut oştirile lui Ştefan-cel-Mare, mai există azi două: unul care se află la Muzeul Militar din Parcul Carol, iar al doilea se află la Muntele Athos [2].

Unităţile aveau şi buciume şi trâmbiţe; acestea serveau fie pentru a da onorurile [3], fie în luptă pentru a îmbărbătà trupele proprii [4], sau pentru a înşelà pe inamic [5].

Cadrele. Am zis că unităţile se formau pe zona de adunare. O întrebare firească ni se pune: cine comandà oare aceste unităţi? Cu alte cuvinte cum erau alcătuite cadrele oştirii.

Principiul obligativităţii dădeà armatei moldovene nu numai imensa majoritate a luptătorilor săi dar îi mai dădeà încă şi cadrele. Şi ce este mai mult e că-i dădeà cadrele fireşti cu cari plugarul-soldat conlocuià şi pe cari erà obişnuit a-i urmà şi ascultà.

In adevăr, dacă obligativitatea erà generală, ea se aplicà şi cnejilor şi boierilor, ba poate chiar mai mult acestora, după cum o arată I. Bogdan

---

«Şi dacă s'au împreunat toţi, împărţindu-se în trei pâlcuri, i-au lovit când ei dormeau fără grijă». (Id., p. 225).

«Şi aşà trecură Dunărea cu toată oastea, şi dacă trecură, făcură oastea în trei pâlcuri şi un pâlc luă Neagoe (Basaraba)». (*Mag. Ist.*, IV, p. 246).

[1]) p. 54.

[2]) Descrierea la *Bogdan*. (An. Ac. Rom., XXIV).

[3]) *Arh. Ist.*, I, 2, p. 23.

[4]) *Urechi*, p. 39.

[5]) Id., p. 57.

când zice: «In sec. XIV și XV... cnezatul și boieria erau în primul rând o slujbă militară» [1]).

Ori este dovedit astăzi că cnejii și boierii erau conducătorii obișnuiți și firești ai țărănimii în vieața de toate zilele și e puțin probabil că tocmai în răsboiu, în luptă, când nevoia — mai ales în acele timpuri de lupte corp la corp și de exemplu personal — cunoașterii personale a șefului se simțià mai mult, să se fi luat țărănimei — massei armatei — șefii pe cari îi cunoșteà și cărora erà obișnuită a ascultà — spre a formà din ei o trupă de elită. Formarea din cneji și din boieri a unei atari unități ar lăsà neexplicabil chipul de încadrare al gloatelor.

Documentul Răzenilor, studiat de I. Bogdan [2]), este o dovadă prețioasă că unitățile — cetele — erau teritoriale și că șefii lor erau dregătorii teritoriali sau marii proprietari locali sau chiar clericii, în cazul cetelor mănăstirești [3]).

Dealtfel numai prin această coincidență a organizării sociale, politice și teritoriale, din timp de pace, cu aceà militară [4]) de răsboiu, se poate explicà coheziunea armatelor moldovene, deși erau strânse numai în momentul începerii răsboiului.

Nenumăratele răsboaie ce a fost nevoit a purtà Ștefan-cel-Mare consumau însă cadrele, poate într'o proporție mai mare ca massa oștirei. Ce măsuri luà el pentru completarea lor? Cum asigurà el reînnoirea lor?

Ștefan aveà acelaș sistem de completare pe care l-au avut toate armatele totdeauna, adică în caz de lipsă de șefi se recurgeà la cadrele inferioare. Cronicile noastre și cele străine ne dau pilde despre aceasta [5]).

---

[1]) *Indatoririle militare ale cnejilor și boierilor moldoveni* (*An. Ac. Rom.*, XXIX, p. 624); In Documentul Răzenilor (410) Bogdan zice: «Scutiri de serviciul militar «acordate boierilor nu cunosc încă nici una».

[2]) p. 378.

[3]) O. c., p. 373.

[4]) *R. Rosetti. Orig. și transf. Clas. Stăp.* (An. Ac. Rom., XXIX, p. 180); Acelaș: *Păm. Săt. și Stăp.*, p. 235.

Aceeaș coincidență a împărțirilor politice și a unităților militare se găsește și la Slavii dela Sudul Dunării. (*Lavisse et Rambaud. Hist. G-le*, III, p. 902).

[5]) *Urechi*, p. 66;

«Plurimi agrestes ex peditum numero in equitum et militum numerum translati», (*Dlugosz*, XIV, p. 621).

«Instaurata ex agrestibus, in supplementum eorum qui in clade Turcorum ceci«derant, militia». (*Dlugosz*. XIV, p. 665).

Ştefan însă, care erà şi un priceput conducător de oameni, a ştiut ca să lege acest sistem de recrutare al cadrelor de un sistem de răsplată pentru cei ce se distingeau. In adevăr, vedem că pe de o parte recrutarea noilor cadre se făceà din cei ce se disting prin serviciul lor în luptă [1]) iar pe de alta că aceasta se făceà cu ocazia unor adunări solemne a întregei oştiri, adunări ce au loc după răsboaie şi cu cari ocazii se dădeau răsplată tuturor ostaşilor [2]). Aceste adunări şi răsplătiri au fost unul din factorii principali cari au făcut ca şi boierul şi ţăranul să răspundă aşà de bine la toate chemările şi să-şi facă cu prisosinţă datoria pe câmpul de luptă.

---

[1]) Şi Neagoe, în învăţămintele sale (Ediţia Bucureşti, 1843) preconizează aceleaşi principii, zicând (p. 242): «Iar de vor pierì vreunii din boierii tăi într'acea slujbă a ta, «tu să te nevoeşti şi să sileşti pentru sufletele lor la sfintele biserici, ca să vază toţi şi «să se îndemneze, şi fciorii şi rudeniile care vor rămâne în urma lor, multă cinste să «aibă dela tine pentru părinţii lor, care şi-au vărsat sângele lor pentru tine înaintea ta, «asemenea şi slugile tale cari vor fi rămas zdraveni şi aceia încă să aibă cinste nefăţar- «nică, nu pentru că-ţi vor fi rudenii, nici căci vor fi dat cuivà mită şi-o vor làudà, ci «fiecare după cum îi va fi slujba aşà să-i fie şi darul şi cinstea».

[2]) «Atunci (1472, după răsboiul cu Muntenii) făcù (Ştefan-cel-Mare la Suceava) «mare ospăţ mitropoliţilor şi vitejilor săi». (*Letopiseţul dela Bistriţa, la Bogdan, Cronice inedite*, p. 54).

«Iar Ştefan-Voivod făcù atunci (după izbânda dela Podul Inalt) mare ospăţ mitro- «poliţilor şi vitejilor săi şi tuturor boierilor săi, dela mare până la mic, şi *multe daruri «împărţì atunci oştirii sale întregi»*. (Ibid, p. 55).

«Iar domnul Ştefan-Voivod se întoarce (1481) deacolo biruitor cu toată oastea sa «şi cu toţi boierii săi în scaunul său dela Suceava şi acolo făcù Ştefan-Voivod mare ospăţ «mitropolitului şi episcopilor şi boierilor săi şi oştirii sale, *şi mulţi viteji făcù atunci şi «multe daruri şi scule scumpe dărui boierilor săi şi vitejilor şi tuturor ostaşilor»*. (Ibid, p. 57)

«Iar domnul Ştefan-Voevod trimise (în 1497) toate oştirile sale acasă, fiecare pe ale «sale, şi apoi poruncì tuturor vitejilor şi boerilor săi să se adune în ziua de sfântul Ni- «colae la locul ce se cheamă Hârlău, şi se adunară cu toţii în aceà zi, şi acolo făcù atunci «domnul Ştefan-Voivod mare ospăţ tuturor boierilor săi, dela mare până la mic, *şi mulţi «viteji făcù atunci şi cu daruri scumpe îi dăruì, pe fiecare după destoinica sa»*. (Ibid, p. 61, 62).

«După aceia (în 1497) au dat Ştefan-Vodă cuvânt a toată oastea, să se strângă la «Hârlău la ziua lui Sfeti Nicolae. Şi aşà s'au adunat cu toţii la Hârlău într'acea zi, şi «acolo Ştefan-Vodă au făcut ospăţ mare tuturor boierilor şi tuturor vitejilor săi, *şi cu «daruri scumpe i-au dăruit pre dânşii*, şi deacì i-au slobozit cine-şi pe la casa sa». (*Ure- «chi*, p. 82).

Este curios că, în afară de sus arătatele menţiuni din cronice, *nu ne-a rămas nici un document* care să ne arate că Ştefan ar fi făcut sau întărit danii de pământ sau de robi cu ocazia acestor adunări.

Marile Comandamente. Acum că am văzut cum erau alcătuite oastea de ţară şi cadrele sale să vedem cum erà alcătuit marele comandament şi cum se grupau forţele de toate armele.

In capul oastei erà Domnitorul-Voivodul [1]).

Urechi, vorbind de dregătoriile înfiinţate de Alexandru-cel-Bun [2]), pomeneşte de «hatman şi pârcălab de Suceava şi ispravnic pre toate oştile ţării». După Urechi toţi istoricii noştri au admis existenţa, încă din timpul lui Alexandru-cel-Bun, a hatmanului şi atribuţiile acestuia arătate de Urechi.

I. Tanoviceanu şi, după dânsul, I. Bogdan, au dovedit că hătmănia nu a luat fiinţă decât pe la finele sec. XVI-lea, dar pe când Tanoviceanu arată [3]) că în locul lui se găseşte portarul de Suceava, Bogdan [4]) crede că conducerea supremă o aveà vornicul sau un fost vornic.

Pe timpul lui Ştefan-cel-Mare conducerea supremă o aveà, fără nici o îndoeală, Domnul, iar vornicul erà întrebuinţat uneori — cum vom

---

[1]) «Principes eorum vaivodae, hoc est militiae ductores» (*Verancius.* apud *Ilarian, Tez. Mon. Ist.*, III, p. 179); «Voivod înseamnă călăuz de oaste, *dux*, herzog». (*Iorga Ist. Arm. Rom.*, I, p. 49).

[2]) *Urechi* p. 22.

[3]) I. Tanoviceanu. *Probe noui de falşitatea izvodului lui Clănău.* (*Archiva, Organul Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi.* An. III, 1892): «... pe timpul lui Ştefan-cel-«Mare nu există încă hătmănia printre boieriile moldoveneşti... să ia orice document «din secolul al XV-lea şi va vedeà că nici unul, dar absolut nici unul nu pomeneşte «pe hatman printre boierii ţării; în locul său însă găsim pe portarul de Suceava, care «dispare când începe a figurà în documente aceea de *hatman i parcalab Suceavscoi*» (p. 482—483); *I. Tanoviceanu. Contribuţiuni la biografiile unora din cronicarii Moldoveni, An. Ac. Rom.*, XXVII, p. 232 sqq.

[4]) *I. Bogdan. Doc. Răzeni* (*An. Ac. Rom.*, XXX, p. 376): «Se înţelege dela sine «că cetele boierilor dela curte, ale părcălabilor şi ale staroştilor erau sub conducerea «proprie a acestor dignitari, supusă conducerii supreme a domnului sau a unui boier, «care posedà încrederea lui şi care în sec. XV puteà să fie oricine dintre boierii cei mari. «De obiceiu erà vornicul sau un fost vornic, încercat în răsboaie. Funcţiunea de hat-«man, împrumutată dela Poloni (*hetman*, din germ. *hauptmann*) cu atribuţiunea de «comandant general al trupelor, se iveşte abià la sfârşitul secolului următor».

Pag. 387, 388: «Pentru dregătoria hatmanului, d-l Tanoviceanu a arătat că ea apare, «abià pe la sfârşitul sec. XVI, unită cu aceà a pârcălabului sau a portarului de Suceava «care apoi dispare... Când domnul erà cel dintâiu ostaş între boieri, când el erà ade-«văratul «voivod» al oastei, nu erà nevoie de un alt «ispravnic peste oşti». Când el devine «însă un simplu funcţionar înalt al Sultanului, când virtutea militară trebuie să cedeze «locul meşteşugului în intrigi diplomatice, atunci se înţelege că domnul a simţit nevoia «să aibe un hatman, care să facă ceeace el nu mai ştià, să comande oştile».

arătà mai jos — pentru a comandà marile unităţi sau detaşamentele mai importante. Chestiunea este însă nu cine comandă oastea dar cine îndeplinià, pe lângă Domn, rostul de ministru de răsboiu [1]), după ideile noastre de azi, căci nu se poate admite că, într'un Stat, organizat cum erà Moldova în sec. XV-lea, şi în sfatul domnesc al căreia găsit boieri cu atribuţiile celorlalte ministere de azi, să nu fi existat şi un sfătuitor şi îngrijitor pentru chestiunile militare, cari, mai ales pe acele vremuri, jucau un rol atât de însemnat.

In această privinţă cred că Tanoviceanu are dreptate şi că portarul de Suceava îndeplinià, pe lângă Ştefan-cel-Mare, rolul hatmanului, aşà cum e definit de Urechi. Intemeiez această credinţă pe următoarele consideraţiuni:

1. Constatarea lui Tanoviceanu că portarul dispare din documente atunci când începe a apare hatmanul.

2. Funcţia de portar sau pârcălab de Suceava a existat pe tot timpul domniei lui Ştefan-cel-Mare.

3. Faptul că Urechi numeşte pe portarii lui Ştefan-cel-Mare hatmani, deci îi consideră ca îndeplinind aceeaş funcţie.

4. Faptul că fiind comandant sau guvernator al Capitalei ţării erà şi în capul unităţii armate celei mai mari din ţară (garnizoana cetăţii).

Apoi veneau pe de o parte comandanţii de mari unităţi iar pe de altă parte şefii de servicii administrative; între primii şi cei de ai doilea nu existà în vechime, deosebirea accentuată care există azi.

Şefii marilor unităţi erau, de obiceiu, marii dregători teritoriali [2]) şi mai cu seamă vornicii, pe cari îi găsim comandând detaşamentele mai importante [3]). Celorlalţi boieri li se încredinţau comandamente, după nevoie [4]).

O întrebare ni se pune, în mod firesc, asupra alcătuirii unităţilor mari şi mici şi anume: erau ele constituite pe arme şi servicii sau erau acestea amestecate în constituirea lor? Pozitiv nu ştim nimic căci cronicele nu ne precizează nimic, totuş se pot deduce următoarele:

---

[1]) Că «ispravnic» are înţelesul de administrator, conducător şi nu de comandant o arată *Miklosich (Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum)* traducându-l prin «magistratus» (pag. 266) şi traducând verbul Исправити prin «dirigere».

[2]) *Bogdan*, l. c.

[3]) *Urechi*, p. 78, 79.

[4]) Costea Paharnicul (*Urechi*, p. 58).

Din cele trei arme (în înțelesul de azi) de cari fac mențiune cronicile: călărime, pedestrime și pușcași (artilerie) e sigur că cea din urmă, care aveà ca personal oameni de meserie și se mișcà foarte greu, formà o unitate a parte, depinzând direct de comandamentul de căpetenie, care singur o instalà în bătălie[1]). Celelalte două arme: călărimea și pedestrimea alcătuiau unități separate, căci cronicele le numesc aparte[2]).

Nu trebuie însă să ne gândim la călărimea lui Ștefan-cel-Mare ca la o cavalerie în sensul înțelesului modern sau al acelui al vecinilor poloni sau unguri. La Moldoveni calul erà un mijloc de transport și de manevră și lupta de a călare se dădeà rar, mai mult în serviciul de cercetare și în urmăriri, dar în bătălie vedem că, ea se «pedestrà» mereu, adică descălecà[3]). Cavaleria curtenilor manevrà călare și manevrà iute și bine, dar lupta o dădeà pe jos. Și o bună parte din gloatele țărănești (toți cei ce aveau un cal) veneà călare, însă întrebuințà caii numai pentru transport și nu în luptă[4]).

Caii erau mici, buni și iuți[5]). Se înțelege deci atât întinderea crescătoriei de cai în Moldova[6]) cât și faptul că exportul erà sau îngăduit în mod restrâns[7]) sau chiar interzis[8]).

Serviciile administrative. Principiul general admis de toate armatele în Evul-Mediu erà că ele se hrăneau din teritoriile în cari operau.

Aceasta se puteà face mai cu seamă în răsboaiele ofensive, când nu se stà vreme îndelungată într'o aceeaș localitate, dar în răsboaiele de asediu sau în caz de retragere, nu; căci armatele secătuiau repede regiunea prin care treceau sau în care stăteau — cum a fost cazul cu Polonii în

---

[1]) *Iorga. Acte și Fragmente,* III, p. 93.

[2]) *Urechi,* p. 39, 61, 114.

[3]) *Urechi,* p. 27, 62, 232; Scrisoarea din Buda. *(Iorga. Acte și Fragmente,* III, p. 93).

[4]) Și Englezii aveau arcași cari mergeau călare dar luptau pe jos. *(Oman,* II, p. 130).

[5]) *Bielski. Sprawa Rycerska* (Arh. Ist., I, 2, p. 168); «Să memorăm și caii lor (a «Moldovenilor) cei mici, cari rabdă lucru și foame fără să ceară multă îngrijire, mai «ales pe timp umed». *(Veranciu,* l. c.); «Veri care, fie cât de lipsit ține acasă un cal cu «care merge la pradă și oaste» *(Gorecius* apud *Ilarian Tez. Mon. Ist.,* III, p. 213).

[6]) «Se numeau astfel (cobâle) probabil locurile unde se creşteau hergheliile de cai, «cu mult mai numeroase în sec. XV decât azi (dela slav. *Kobyla* = iapă)». *(Bogdan. Doc. lui Ștefan,* II, p. 36).

[7]) *Arh. Ist.* I, 1 p. 131; *Bogdan. Doc. Lui Ștefan* II, p. 278, 279, 280.

[8]) *Hurmuzachi,* IV, 2, p. 408.

1497 — dacă aceasta nu erà secătuită voluntar de însuş domnul, cum a făcut-o Ştefan în 1475 şi 1476.

Deaceea armatele recurgeau şi la alte mijloace.

Turcii aveau, în spatele lor, numeroase coloane ducând hrană, vite pe picioare și munițiuni [1]).

In Moldova massa armatei — țărănimea — erà îndatorată a se aproviziona singură în ceeace privește armamentul individual [2]).

Dacă armamentul individual se aproviziona de fiecare luptător, se pare totuş că — precum am arătat în memoriul precedent — domnii își alcătuiau oarecari rezerve de arme. Deasemenea întreaga artilerie erà a Domnului [3]), care îngrijià de ea, cel puțin în secolile următoare, prin marele șetrar [4]). Aprovizionarea în arme de foc și munițiuni privià deci pe acest din urmă.

In ceeace privește hrana, atât documentele [5]) cât și scriitorii vechi [6]), ne arată că țăranii erau îndatorați a-și aduce singuri hrana, care constà din pâine și brânză. Aceasta, bine înțeles, nu puteà fi decât redusă ca cantitate.

Serviciul medical. Avem prea puține știri asupra lui. E probabil însă că nu existà un asemenea anume serviciu, în înțelesul de azi, cum nu existà, pe atunci, nici în alte armate.

Ştim că au fost Moldoveni cari au studiat medicina (bărbieria) la Brașov [7]), mai știm că alți Moldoveni au urmat cursuri (cari anume nu se știe) la Universitatea din Cracovia [8]). Dar ceeace ce se mai știe

---

[1]) *Col. lui Traian*, VII, p. 423.

[2]) *Dlugosz*, XIV, p. 495.

[3]) *Xenopol. Ist. Rom.*, IV, p. 135.

[4]) «Şetrariu mare pe corturile domneşti şi 'n oşti şi 'n alte căi, şi purtătoriu de grijă «tunurilor» *(Urechi*, p. 23).

«Marele şetrar privighează corturile domneşti, tunuri, glonțuri, prăvăria». *(Miron Costin*, în *Arh. Ist.*, 1, 1, p. 171).

[5]) Nota 4, pagina 25, supra.

[6]) «(Moldovenii). Hrana poartă pe oblâncul șelei anume brânză de burduf și pâine «albă», *(Bielscki. Arh. Ist.*, I, 2, p. 168).

[7]) La 9 Iunie 1436, un fiu de croitor din Roman e dat la Braşov pentru a învăță meșteșugul bărbieriei. *(Hurmuzachi*, XV, 1, p. 22).

Că prin bărbierie se înțelegeà, la noi, ca și în străinătate, și chirurgie, o arată faptul că pentru Ștefan-cel-Mare se cere, în Decemvrie 1503, un bărbier din Buda. *(Iorga, Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, nota 348).

[8]) In timpul domniei lui Ștefan-cel-Mare 13 moldoveni au studiat la Cracovia, *(Miron Costin.* Ed. Barwinski, p. VII); *Hâjdău, Unde învățau românii vechi. (Anuarul Ministerului Instrucției Publice* 1864—65, p. XIX.)

este că nu existau medici buni în Moldova [1]) și că Ștefan-cel-Mare a fost nevoit să aducă medici și medicamente din străinătate [2]).

Cum se îngrijeau atunci răniții și bolnavii? Cei mai ușor răniți sau bolnavi se vindecau grație naturei lor rezistente iar ceilalți recurgeau la ajutorul vracilor sau babelor; e evident că contingentul celor cari se vindecau erà foarte mic și că mulți — cum a fost cazul cu însuș Ștefan-cel-Mare — rămâneau fie cu rane deschise, fie ologi, toată vieața lor.

Serviciul de informațiuni. A fost în trecut și este și azi unul din cele mai de căpetenie. Nimeni nu și-a dat mai bine seamă de folosul unui asemenea serviciu ca Ștefan-cel-Mare.

Organizarea serviciului, în timpul domniei sale, pare a fi fost următorul:

1. O serie de observatori (trimiși), stabiliți în țările și orașele vecine [2]).

Universitatea din Cracovia avea atunci trei facultăți: drept, medicină și filozofie. (*Encyclopaedia Brittanica*, XIX, p. 300).

[1]) Dealtfel și la vecinii noștri prezența medicilor e dovedită documentar numai n ultimii ani ai sec. XV. Așà la Sibiiu primul medic apare în 1481 iar primul farmacist n 1494. (*H. Herbert. Die Gesundtsheipflege in Hermannstadt în Archiv d. Ver. f. Siebenbürg. Landeskunde.* Neue Folge, XX, p. 7 sqq).

[2]) *Bogdan. Doc. lui Ștefan*, II, p. 467; *Iorga. Acte și Fragmente*, III, p. 43, 73; *Hurmuzachi*, VIII, p. 36, 40; *Hurmuzachi*, III, 1, p. 35.

[3]) La 28 Febr. 1470, Radu V. V. scrie Brașovenilor plângându-se că aceștia permit ui Ștefan-cel-Mare a-și ține «exploratores» printre dânșii. (*Bogdan, Rel. cu Brașov*, p. 109).

La 20 Iunie 1475, Ștefan anunță pe solii, ce-i avea la curtea lui Matiaș Corvin, că Turcii îi vor atacà (*Bogdan, Doc. lui Ștefan*, II, p. 324); la 23 Septemvrie 1475 acești soli se găseau tot la Buda. (*Iorga, Studii și Documente*, XVI, p. 117).

La 4 Februarie 1481, Ștefan mulțumește Brașovenilor pentru știrile ce i-au trimis despre Țepeluș și adaugă: «Nos itaque vos notificamus aut certificamus, *quod habemus «in Turcia nostros homines*, et postquam aliquid novita (tis) audierimus, vos statim in «eisdem certos reddemus». (*Bogdan, Doc. lui Ștefan*, II, p. 360).

In Febr. și Martie 1481 Ștefan avea un sol ce stătea pe lângă Báthory. (*Pârvan, Rel. cu Ung., Conv. Lit.*, XXXIX, p. 1039).

D-l Iorga (*Chestiunea Dunării*, p. 172) e de părere că luptele pe cari le-a purtat Ștefan cu voivozii munteni aveau de scop: «să înlocuească pe un aliat permanent al «Turcilor printr'un sprijinitor sau *dătător de vești folositoare* în scaunul din Târgoviște «și București».

Și Petru Rareș a avut un sistem de observatori, mai ales la Turci, după cum reiese din corespondența sa cu electorul de Brandenburg. (*Ilarian Tez. Mon. Ist.*, III, p 14, 22).

2. Soli sau trimiși anume, când erà nevoie de o informație specială sau de verificarea vreunui svon [1]).

3. Bune relațiuni cu orașele și țările vecine, cărora le dădeà informațiuni obținând altele în schimb [2]).

Transmiterea informațiilor se făceà prin curieri anume. Cele mai importante se comunicau apoi regilor vecini, Papei, Veneției și altor aliați [3]).

Această organizare a dat bune rezultate, căci în cronici se repetă mereu că Ştefan a avut știri la timp [4]), afară numai de anul 1484 când Turcii au reușit a atacà și luà, prin surprindere, cetățile Chilia și Cetatea Albă.

Bunele rezultate ale acestui serviciu sunt unul din factorii cari au contribuit cel mai mult la succesele răsboaielor lui Ştefan-cel-Mare și o pildă avem în 1497, când, dacă domnul moldovean nu ar fi fost informat precis de intențiile rele ale regelui Albert, ar fi concentrat poate oastea sa pe Dunărea de jos, cum cereà regele polon şi nu ar fi aprovizionat Suceava cum a făcut, ceeace ar fi îngăduit Polonilor ocuparea Moldovei.

Efective. Care erà efectivul la care se urcau oștile lui Ştefan-cel-Mare? Este greu de stabilit în mod precis, dar socotesc că cifra de 40.000, care reiese din majoritatea documentelor contimporane [5]) și care a fost admisă

---

[1]) «Ințelegând aceasta (în 1497) Ştefan Vodă din iscoadele ce pururea trimiteà». *(Urechi*, p. 73).

«Ex relatu veridicorum meorum ambasiadorum, qui novissime venerunt de infi-«delissimorum partibus Turcorum». *(Bogdan, Doc. lui Ştefan*, II, p. 355).

«Totuş iscoadele noastre cari ajung la ei (Turci)». *(Bogdan*, o. c., II, p. 357).

«Unii oameni ai domnului nostru (Stefan) s'au întors din Țara Turcească iar alții «din Țara Românească și-au istorisit...». *(Bogdan*. o. c., II, p. 399).

«Căci se află acum la domnia mea (Basarab) solul fratelui meu Ştefan-Voivod, «jupân Vulpaş logofătul». (*Bogdan. Rel.*, p. 114).

Iunie-Dec. 1474, Basarab scrie Braşovenilor: «şi tot se duc acum solii lui Ştefan «V. V. la ei (Turci)». *(Bogdan. Rel.* p. 117).

[2]) «Ştefan-Vodă prinzând veste dela Unguri (1497)» *(Urechi*, p. 71); *Bogdan, Doc. lui Ştefan*, II, p. 339, 340, 341, 353, 356, 359.

[3]) *Bogdan, Doc. lui Ştefan*, II, p. 318, 319, 324, 339, 342, 353, 355, 356, 462.

[4]) Nota 1; «Având Ştefan-Vodă veste». *(Urechi*, p. 47); «prinzându-le «de veste» (Id., p. 50); «veni veste» (Id., p. 70).

[5]) *Urechi*, p. 57; Balthazar de Piscia în *Col. lui Traian*, VII, p. 378; scrisoarea lui Domenico Giugni, din Buda 1475, apud *Iorga, Studii și documente*, XVI, p. 117; *Dlugosz*, XIV, p. 64; *Miechowski, Chronica Polonorum* în *Arh. Ist.*, I, 2, p. 41; *Strykowski*, *(Arh. Ist.*, II, p. 10); *Cromer*, p. 418».

de d-nii A. Rădulescu [1]) și I. Ursu [2]) în studiile d-lor, este cea mai aproape de realitate, pentru armata de câmp. Zic armata de câmp pentrucă izvoarele, pe cari se bazează discuțiile în urma cărora s'a stabilit această cifră, se referă mai cu seamă la efectivul forțelor de cari a dispus Ștefan-cel-Mare în bătălia dela Podul Inalt sau la forțele cu cari ar fi putut interveni peste graniță.

La acest efectiv al armatei de câmp trebuie să mai adăugăm și următoarele efective:

Garnizoanele cetăților, cuprinzând atât garnizoana de siguranță — lefegii — cât și locuitorii supuși cetății [3]), trebuiau să se urce la un total de 8.000—10.000 oameni [4]).

Trupele lăsate pentru supravegherea granițelor neatacate (paza permanentă), a căror efectiv nu puteà trece de 1000—2000 oameni.

In total deci, oștirea lui Ștefan-cel-Mare se urcà la circa 50.000—60.000 oameni, cuprinzând lefegii, curtenii și oastea de țară.

Dacă admitem că Moldova aveà sub domnia lui Ștefan-cel-Mare, 2—3000 de sate [5]) și că satele nu cuprindeau mai mult de 20 familii (gospodării) [6]), atunci întreaga populație rurală a Moldovei ar fi fost de 40—60.000 de familii (gospodării).

Dacă pe de altă parte scădem, din totalul forțelor armate de 50—60.000 oameni, lefegii (slujitorii) și privilegiații — 5—10.000 — ajungem la cifra de 40—50.000 soldați țărani, adică fiecare gospodărie trimiteà un bărbat la oaste. Proporția aceasta este imensă și ne explică două fapte:

1. Cum s'a putut ca Moldova, țară mică cu o populație rară, să poată rezistà țărilor vecine cu populații mai mari, dar în cari nu se ridicà toată populația la răsboiu, căci nu aveà a-și apărà căminul.

---

[1]) *Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Turcii*, p. 13.

[2]) *Ștefan-cel-Mare și Turcii*, p. 52, nota 3.

[3]) *Bogdan, Inscripțiile dela Cetatea-Albă.* (An. Ac. Rom., XXX, p. 346).

[4]) Pentru apărarea Cetății-Albe și a Chiliei, în 1475, Ștefan socoteà că erà nevoie de 2000 soldați pedeștri, pe cari-i cereà dela Poloni. *(Iorga, Chilia și Cetatea Albă*, p. 141). Suceava, mai ales și Hotinul, cetăți mari, trebuiau să aibe deasemenea garnizoane de câte 1500—2000 oameni fiecare, iar celelalte cetăți mai mici: Țețina, Soroca, Orheiu, Roman, Neamț, Crăciuna, Dorohoiu, Cernăuți, câteva sute. D-l Iorga *(Geschichte des Osmanischen Reiches* II, p. 228) ne arată, (după *Sathas* VI p. 135) cum că garnizonele cetaților turcești cuprindeau cel mult 400 ieniceri.

[5]) *Bogdan, Indatoririle militare ale cnejilor și boierilor Moldoveni.* An. Ac. Rom., XXIX, p. 623.

[6]) *R. Rosetti. Pământul, Sătenii și Stăpânii în Moldova*, p. 110; *Bogdan*, l. c.

2. Indârjirea cu care au luptat Moldovenii; fiecare din ei știind că numai prin răpunerea dușmanului familia și averea sa vor puteà scăpà de distrugere.

Acum că am văzut cum erà organizată oștirea moldovenească să examinăm, sumar, organizările oștirilor vecine, cu cari Moldovenii au avut conflicte armate.

Și să începem cu *armata muntenească*, a cărei organizare erà aproape identică cu acea a armatei moldovenești.

In adevăr, la baza organizării armatei muntenești există acelaș principiu al obligativității serviciului militar pentru toți cei ce posedau pământ sau aveau folosința sa [1]; în alcătuirea sa există aceeaș deosebire, ca și în Moldova, între oastea de timp de pace «oastea cea mică» (alcătuită de curteni [2]) și lefegii [3]) și oastea de răsboiu «oastea cea mare» alcătuită prin chemarea sub arme a întregei țări [4]). Mi se pare însă că diferența erà mai accentuată în Țara Românească.

Și la Munteni găsim că apărarea granițelor se făceà de locuitorii mărginași, în schimbul anumitor drepturi [5]), dar la dânșii nu găsim nici o organizare pentru apărarea cetăților.

Cadrele oștirei muntenești, ca și ale acelei moldovenești, erau alcătuite din marii dregători și din proprietarii solului. Cetele erau teritoriale și se grupau pe județe [6]).

Funcția hatmanului o îndeplinià la Munteni marele spătar, iar aprovizionarea materialelor erà în sarcina marelui clucer, a marelui pitar și a marelui șetrar [7]).

Ca efectiv armata muntenească erà inferioară celei moldovenești. Sursele contimporane o evaluează la 8000 călăreți și 30.000 pedestrași [8]).

Armata ungurească, aveà ca bază a organizării sale următoarele principii hotărîte prin legiuirile lui Mateiaș Corvin [9]):

---

[1]) *Iorga, Ist. Arm. Rom.*, I, 41, 49.

[2]) *Bogdan, Doc. Răzeni.* (*An. Ac. Rom.*, XXX, 372).

[3]) Id. 375.

[4]) Id. 373, 411.

[5]) *Iorga, Studii și Documente*, VII, 51.

[6]) *Bogdan*, o. c., p. 375, 376.

[7]) *Bălcescu, Puterea armată și arta militară la Români*, p. 595, 596.

[8]) Scrisoarea lui Nicolae, episcop de Brunsberg, către marele maistru al ordinului teutonic. Ianuar-April 1476 (*Iorga, Ist. lui Ștefan*, p. 352); copia unui act din Florența (1475—76) la *Iorga*, (*Studii și Documente*, XVI, p. 119).

[9]) *Akos von Timon, Ungarische Verfassungsund Rechtsgeschichte*, p. 765—789.

1. Fiecare locuitor erà obligat a luà armele pentru apărarea țării.

2. Regele, marii dregători, prelații, nobilii, comitatele, orașele libere și cercurile privilegiate erau îndatorați a ține trupe armate din timp de pace (permanente); acestea se numeau *banderii* și au fost întâiu înființate de Angevini [1]).

In ceeace privește Transilvania, regele Mateiaș Corvin aprobă, din nou, în 1463, constituțiile militare ale comitatelor, Secuilor și Sașilor din anul 1435. Prin acestea se dispuneà că toți nobilii, toți posesorii de pământ și toți iobagii sunt obligați a luà armele atunci când: «in extrema necesitate exercitus generalis proclamatur». O parte din ei trebuià să rămână în Transilvania unde urmau a rămâne, deasemenea, o parte din iobagii «de sânge unguresc», hotărîți de șefii comitatelor, pentru paza castelelor și a curților nobililor [2]).

In practică, răsboaiele, mai ales cele ofensive, au fost duse de Unguri mai cu seamă cu banderiile lor permanente și cu puțini din locuitorii regiunilor de graniță.

Orașele luau măsuri pentru paza proprie [3]), dar trimiteau puțini oameni pentru expediții [4]).

Armata permanentă a lui Matei Corvin a ajuns a aveà un efectiv până la 30.000 oameni [5]). Sâmburele ei formà așà zisa «armată neagră», infanterie grea alcătuită din străini (8—10.000), foști în bandele lui Giskra [6]). Restul erà cavalerie, atât grea cât mai cu seamă ușoară, așà numiții husari, cari alcătuiau, dealtfel, imensa majoritate a armatei ungurești (banderiile nobililor), în care erà foarte puțină infanterie [7]).

Dr. Szendrei János, Hadtörténelmi Emlékek az ezredéves országos kiállitáson, p. 79. Sunt îndatorat d-lui Achil Barcian pentru traducerea din limba maghiară; îi exprim acì mulțumirile mele.

[1]) *Csuday, Die Geschichte der Ungarn*, I, p. 330.

[2]) *Hurmuzachi*, II, 2 p. 146.

[3]) *Teutsch, Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, I, p. 173 sqq.

[4]) Un privilej regal, din 1488, scutește pe Brașoveni de serviciul militar în alte țări decât în Moldova și Țara Românească. (*N. Iorga. Indreptări și Intregiri*, An. Ac. Rom., XXVII, p. 121).

[5]) *Szendrei*, o. c., p. 79, 84.

[6]) Id., p. 80.

[7]) Id., p. 84; *Oman. A history of the art of war in the middle ages*, II, p. 356; *Bielski*, o. c., (*Arh. Ist.*, I, 2, p. 156).

Decretul 1454 hotărà ca banderiile comitatelor să fie compuse din 2/3 călăreți și 1/3 pedeștri. (*Timon*, o. c., p. 783).

Armata ungurească puteà atinge efectivul de 80.000[1]) și erà bine dotată cu arme de foc și material de răsboiu[2]).

Elementele cari o compuneau aveau însă interese divergente:

Nobilii erau în perpetuă ceartă cu regele[3]);

Sașii căutau a-și apără privilegiile și a căpătà altele noui;

Iobagii nu aveau nici un interes a se luptà;

Iar mercenarii, ca orice mercenar, căutau a-și expune vieața cât mai puțin.

Ca urmare nici nu se adunau cu toții la caz de nevoie[4]) și nu existà în armata ungară, mai ales în expedițiile exterioare, aceà solidaritate care împreună toate sforțările în vederea unui țel comun. Lacuna aceasta erà compensată, în mare parte, prin vitejia personală a nobililor și a soldaților unguri.

Armata polonă. Principiul de bază în alcătuirea armatei polone erà că nu se puteà face chemare sub arme decât cu învoirea *seimului* (dietei), care hotărà și banii necesari pentru plata mercenarilor[5]). In seim predominà *szlachta*[6]), (nobilii) care nu erà datoare a luà parte la răsboiu decât dacă luà parte și regele[7]) și atunci numai în interiorul granițelor[8]).

Greutatea, foarte reală, pe care o întâmpinau regii poloni pentru a pornì un răsboiu erà micșorată prin aceea că Polonii erau oameni răsboinici[9]), pe cari nu erà greu a-i convinge de nevoia unui răsboiu și

---

[1]) *Szendrei*, o. c., p. 85; *Iorga*, *Studii și Doc.*, XVI, p. 117.

[2]) *Szendrei*, o. c., p. 79, 83; *Iorga*, l. c.

[3]) «La noblesse (hongroise), dont aucune classe ne contrebalançait l'autorité, abusa «de sa situation; elle réduisit les rois à l'impuissance et le peuple à la servitude», (*Lavisse et Rambaud, Histoire Générale*. III, p. 704).

[4]) In 1526, Sașii trebuiau a trimite 5000 călăreți; au trimis 2000 cari au sosit prea târziu apre a luà parte la bătălia dela Mohaci. (*Teutsch*, o. c., I, p. 127); *Delbrück* (*Geschichte der Kriegskunst*, III), arată cum, în toate armatele medievale prea puțini răspundeau la chemări sau dacă răspundeau dezertau imediat (vezi în special p. 409, 410).

[5]) *Urechi*, p. 94.

[6]) «*szlachta* «c'est à dire dans une ochlocratie nobilaire, turbulente et besogneuse, „plus jalouse de ses droits que capable de les exercer, patriote, mais incapable de desseins «suivis et de dévouement perséverant». (*Lavisse et Rambaud*, III, p. 772).

[7]) *Urechi*, p. 93.

[8]) *Urechi*, p. 94.

[9]) «Leșii sunt oameni răsboinici, oameni învățați de carte, că pentru învățătura și «a cărții și a vitejiei nu li-i preget nici de trudă, nici de cheltueală». (*Urechi*, p. 94).

din mijlocul cărora se puteà recrutà, ușor, mulți mercenari, cari formau partea cea mai mare a armatei [1]).

Armata lor constà, aproape exclusiv, din cavalerie, grea și ușoară [2]); ea erà dotată cu artilerie suficientă [3]) și aveà și foarte puțină infanterie [4]), mai mult de strânsură.

Efectivul armatei cu care Albrecht a atacat pe Moldoveni, în 1497, a fost de 80.000 luptători [5]), 40.000 slugi, vivandieri, etc. și 40.000 care [6]).

Armata tătărească. Deși nu mai erà ceeace fusese, la apogeul puterii Tătarilor, în sec. XII și XIII, armata tătărească păstrà încă alcătuirea ce li se dase de către Gengizekhan [7]).

Baza recrutării ei o făceà conscripțiunea, care luà un bărbat de fiecare familie pentru mongoli și câte un contingent de o sută de bărbați, de fiecare sută de familii, pentru aliații lor [8]).

Ca și în întreaga lor organizare social-politică, așà și în armată existà o disciplină de fier [9]), prin care, mai ales se distingeà armata tătară de armatele europene, a căror disciplină, în aceà epocă, lăsà foarte mult de dorit [10]).

Intreaga armată tătărească erà călare [11]). Aveà rareori, puțini pedeștri și aceștia nu tătari ci aliați sau supuși [12]). Dispuneà de un armament simplu și practic [13]) dar de puține mașini de răsboiu [14]) și în orice caz, se pare că armatele lor de câmp nu dispuneau de arme de foc, în sec. XV.

---

[1]) *Urechi*, p. 89, 94, 116; *Miechowski*, în *Arh. Ist.*, I, 2, p. 43.

[2]) *Oman*, o. c., II, p. 324.

[3]) *Letopisețul dela Bistrița. (Bogdan. Cronice inedite*, p. 61).

[4]) *Bielski*. (Arh. Ist. I, 2, p. 169).

[5]) *Urechi*, p. 73.

[6]) *Cromer. Pol.* p. 440 sqq.

[7]) Organizația acesteia la *Cahun*, *Introduction à l'histoire de l'Asie*, p. 223 sqq.

[8]) Id., p. 221.

[9]) Id., p. 294, 297, 346; *Oman* o. c., II, p. 321; Disciplina Tătarilor erà așà de bună încât Carpin în recomandațiile, ce face pentru a-i combate, zice (p. 91): «Et sicut «dictum est superà de Tartaris, debent acies suas ordinare, ac legem pugnantibus «imponere».

[10]) *Lavisse et Rambaud*, o. c., III, p. 704, 772.

[11]) *Cahun*, o. c., p. 223.

[12]) Id., Id.

[13]) *Plan Carpin*, p. 62, 63.

[14]) *Oman*, o. c., II, p. 331, 333.

Organizarea lor erà zecimală; zece oameni aveau un șef [1]; acești zece oameni erau solidari și fuga sau mișelia unuia atrăgeà pedepsirea tuturor [2]; micile unități de câte zece erau grupate în altele mai mari de câte o sută, acestea în altele de câte o mie. Zece unități de câte o mie alcătuiau un «tuman» [3], care aveà deci zece mii de luptători. Tumanele erau grupate câte trei într'o armată [4].

Soldații tătari erau răbdători la foame și la oboseală [5] și erau prevăzuți cu un echipament complet și potrivit nevoilor răsboiului [6]. Recrutarea cadrelor se făceà prin selecționarea elementelor destoinice, așà că orice soldat puteà aspirà la toate gradele [7].

Această armată aveà un serviciu de informațiuni foarte bine organizat [8].

Armata turcească. Dintre toate armatele cu cari a avut a se măsurà oastea moldovenească, cea mai puternică și mai puternic organizată erà armata turcească.

Sistemul militar turcesc se bazà pe următoarele principii:

1. O oaste permanentă constituind garda personală a sultanului și trupa de elită care, în lupte, da lovitura de grație sau se sacrificà. Aceasta se compuneà din:

a) Spahiii cari erau garda călare cuirasată a Sultanului [9].

---

[1] *Carpin*, p. 62; *Oman*, II, p. 318 sqq.

[2] *Plan Carpin*, p. 62.

[3] *Cahun*, p. 224, 346; *Oman*, l. c. Comandantul tumanului se numià *tumanbeg*.

[4] *Cahun*, p. 283.

[5] *Urechi*, p. 99; *Bielski*, *(Arh. Ist.*, I, 2. p. 167).

[6] «L'armement est simple et pratique, l'équipement minutieusement complet, «mais réduit au strict nécessaire, l'outillage solide, léger et ingénieux. Pas d'armes en«combrantes, pas de boucliers si ce n'est pour monter la garde. Pas de feraille qui se «rouille à la pluie, et qu'il faut nettoyer sans cesse; une armure de cuir bouilli, facile à «démonter, vernissée de laque pour ne pas prendre d'humidité. Deux arcs pour le combat «à cheval et pour le tir de précision à pied; des cordes de rechange; trois calibres de «flèches pour les différentes portées et trois carquois garnis réglementairement. Le «fameux sabre demi-courbe à pointe en biseaux, bon pour pointer comme pour tailler; «tout le monde l'a copié. Une trousse avec fil, aiguilles, alène, lime pour affiler les tran«chants; une hachette, une fouragère. Pour la cuisine une musette, avec une marmitte «et une espèce de conserves». *(Cahun.* op. c., rezumat după *Plan Carpin*, p. 62, 63, 64, 90).

[7] *Cahun*, p. 346.

[8] Id., p. 355.

[9] *Oman*, o. c., II, p. 342.

b) Eniceriii, infanteria recrutată din tineri creștini, pe cari îi dădeau provinciile supuse, din patru în patru ani; aceștia treceau la religiunea mahometană, erau instruiți în anumite școli și trecuți, când ajungeau la vârsta de 20 ani, la trupă [1]).

c) Topciii sau artileriștii, având ca șef pe topci-pașa; erau atât tunari (trăgători cu tunul) cât și fabricanți de tunuri și artificieri [2]).

2. O oaste teritorială a cărui osteni erau numiți timarioți. Iată, după Oman [3]), alcătuirea ei: când Turcii cucereau o provincie ei puneau stăpânire pe tot ce puteau pune mâna ca pământ. Acest pământ erà împărțit în loturi numite «timar». Acest lot — timarul — se dădeà pe vieață, nu pe veci, unui oștean turc, care, în schimb, erà îndatorat a da un soldat călare, complet armat, ori de câte ori o cereà sultanul. Acest sistem feudal aveà următoarele avantaje asupra sistemului adoptat în Occidentul Europei:

a) Fiii vasalului știind că, la moartea părintelui lor, pământul nu le reveneà lor de drept, ci reveniă sultanului, aveau tot interesul a se angajà față de sultan, cu alte cuvinte a reînnoì legătura dintre uzufructuarul solului și sultan și nu tindeau a deveni independenți de acesta.

b) Serviciul militar, la care erà obligat vasalul, erà nelimitat, nu ca în Europa Occidentală, unde erà limitat la 40 zile pe an [4]).

3. Contigentele diferitelor provincii, care se numeau *azapi* când erau pe jos, și *akindjii* când erau călări [5]).

4. Contingentele țărilor supuse [6]).

5. Salahorii și cărăușii luați din provinciile limitrofe teatrului de operațiuni [7]).

Enicerii puteau aspirà la cele mai înalte posturi [8]), ceeace-i îndemnà să se distingă și procurau cadre viguroase oștirei.

---

[1]) Id. p, 342—3; 346; *Urechi*, p. 107, 108; *Cantemir, History of the Othman Empire*, p. 25.

[2]) *Donado da Lezze, Historia Turchesca.* (Ed. Ursu, p. 140, 141).

[3]) O. c. II, p. 340.

[4]) Id.

[5]) *Donado da Lezze*, p. 151; *Enicerul sârb, (Arh. Ist.*, I, 2, p. 11); *Sansovino, Hist. Univ. dell'orig.* 119 v⁰, 120.

[6]) *Urechi*, p. 107.

[7]) In 1475 Turcii aduceau după ei 20.000 de salahori bulgari, *(Col. lui Tr.* VII, p. 422—3); *Donado da Lezze*, p. 152, nota 1.

[8]) *Oman*, II, p. 343; *Urechi*, p. 107.

Armata turcă aveà un echipament şi un armament foarte bun; ea adoptase armele de foc foarte de vreme [1]); aveà în spatele ei numeroase convoiuri [2]). Efectivul său treceà de 100.000 oameni iar în expediţiile conduse de sultan ajungeà a fi de 200.000 şi mai mult [3]).

Ca încheiere a celor spuse, rezultă:

1. Moldova dispuneà, pe vremea lui Ştefan-cel-Mare, de o oaste numeroasă, formată din toţi acei cari erau legaţi de moşia strămoşească şi aveau interes a o apărà. Organizarea ei corespundeà cu organizarea teritorială, socială şi politică, care-i dădeà şi ostaşii şi cadrele. Rezultă că, oastea aveà o mare coheziune cu toate că, în majoritatea ei, nu se adunà decât în momentul începerii unui răsboiu.

Un bun sistem de răsplătiri permiteà atât înlocuirea perderilor cât şi o bună selecţionare a cadrelor.

Un serviciu de informaţiuni foarte eficace îngăduià a se luà măsuri din timp şi a se manevrà în cunoştinţă de cauză, manevră care erà uşurată prin faptul că majoritatea oastei aveà cai şi că oastea erà lipsită de convoiuri greoaie, graţie principiului administrativ, în vigoare atunci, că fiecare îngrijeşte de nevoile sale.

Ridicarea însă a întregei populaţiuni valide şi obligaţia pentru oşteni de a se hrănì singuri prezentà un mare neajuns şi anume că nu se puteau duce decât campanii de scurtă durată.

Cu calităţile sale, rezultate şi din firea Moldovenilor şi din organizare, cu defectele semnalate mai sus, oastea moldovenească erà, în a doua jumătate a sec. XV-lea, un instrument foarte bun pentru făptuirea răsboiului de apărare şi mai ales pentru făptuirea lui sub conducerea politicului şi strategului priceput care a fost Ştefan-cel-Mare.

2. Armata muntenească erà mai slabă ca cea moldovenească.

3. Armatele ungureşti şi polone, compuse din luptători foarte bravi, nu prezentau omogenitate, mai cu seamă din cauza stării sufleteşti de răsvrătire a nobilimei. In lupta în contra Moldovei aceste nobilimi

---

[1]) *Oman*, II, p. 357.

[2]) *Col. lui Tr.*, VII, p. 422—3.

[3]) Vezi analiza cifrelor la *A. Rădulescu, Luptele lui Ştefan-cel-Mare cu Turcii*, p. 18, 67, 68.

Şi la Turci ca şi la toate popoarele, organizarea armatei a evoluat cu evoluarea organizării sociale şi cu împrejurările externe. In cursul veacurilor se pot deosebì deci mai multe epoce, fiecare cu organizaţia sa militară. Despre aceste epoci, vezi: *N. Iorga, Geschichte des Osmanischen Reiches*, I, p. 479—485; II, p. 220—229, p. 306.

nu numai că nu aveau nimic de câştigat dar — după concepţia lor — aveau de pierdut, căci izbânda ar fi crescut puterea regilor respectivi. Iar mercenarii nu puteau da, cu toată pregătirea lor militară superioară, ceeace da un ostaş care-şi apără căminul.

4. Tătarii, deşi bine organizaţi, nu urmăreau decât pur şi simplu pradă, cât mai multă şi cu cât mai puţine riscuri.

5. Armata turcă erà vrăjmaşul cel mai puternic căruia au avut să facă faţă Moldovenii, dar purtà în ea cauze de slăbiciune. Numeroasele sale şiruri cereau convoiuri foarte mari, cari se mişcau greu şi îngreuiau mersul întregei armate. Foarte temută în bătălii în câmp deschis, prin massa ei, prin valoarea militară a enicerilor, ea ducea greu un răsboiu de partizani.

MEMORIUL III

PRINCIPII TACTICE ALE MOLDOVENILOR ŞI VECINILOR

Inainte de a vedeà în ce constau principiile tactice ale Moldovenilor, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, să căutăm a ne lămurì asupra definiţiei tacticei, căci s'au dat multe definiţii acesteia precum şi nu puţine definiţii s'au dat strategiei, producând confuzii între aceşti doi termeni.

Pentru a puteà lămurì înţelesul unuia şi a celuilalt e nevoie a ne reamintì ce înţelegem prin răsboiu şi cum se porneşte acesta.

Dirijarea activităţii generale a unui Stat o are conducerea politică — guvernul. Când activitatea sau existenţa Statului sunt puse în primejdie, de un alt Stat sau de o confederaţie de State, atunci conducerea politică, după ce încearcă a rezolvà neînţelegerea prin mijloace paşnice, şi acestea nu reuşesc, recurge la forţă. *Rezolvarea prin arme a unui conflict*, ivit între două sau mai multe State, *constitue răsboiul.*

Conducerea politică deslănţue răsboiul, *şi*, acesta nefiind decât un mijloc spre a atinge un scop — impunerea voinţei noastre inamicului — tot aceasta (conducerea politică) *fixează ţelul material de atins;* execuţia sau mai bine zis *făptuirea acţiunii de forţă — a răsboiului — revine* forţelor armate organizate ale Statului — adică *armatei.*

Cum va realizà armata ţinta care i se fixează de conducerea politică, ţintă care, în ultimă analiză, constă în a impune vrăşmaşului voinţa sa? Prin sdrobirea voinţei duşmanului sau a ceeace înfăţişează această voinţă, adică armata adversă. Pentru obţinerea acestei sdrobiri conducerea armatei are de hotărît, după ce a cumpănit ţelul de obţinut cu mijloacele sale şi acele ale vrăşmaşului, dacă va atacà pe duşman sau îi va aşteptà atacul, cum va atacà sau respinge atacul (manevra) şi cum îşi va adunà forţele în vederea manevrei proiectate. Toate acestea — de o importanţă primordială şi cari constituesc liniile mari ale conducerii răsboiului — sunt de domeniul strategiei.

Realizarea celor hotărîte de strategie se face de către trupe, prin mișcări, prin lupte și — fiind organizări compuse din ființe vețuitoare — prin odihnă. *Principiile după cari se mișcă trupele, se odihnesc și se luptă, alcătuesc tactica.*

Inainte de a începe studiul acestor principii să recapitulăm însă caracteristicile armamentului și ale organizării armatei moldovenești, de cari sunt strict legate principiile tactice.

Armamentul de care se dispuneà, în a doua jumătate a sec. XV-lea, erà mai cu seamă potrivit luptei corp la corp; el îngăduià a se aruncà câteva lovituri până la circa 900 m. și a bate eficace, un timp scurt, cu o ploaie relativ deasă de proiectile, o zonă de circa 200 m., înaintea și pe flancurile liniei de luptă.

Din punctul de vedere al organizării, armata moldovenească, alcătuită din întreaga populație validă a țării, grupată în răsboiu cum erà grupată și în timp de pace, având aceiași conducători pe cari îi aveà în vieața de toate zilele, aveà o mare coheziune. Caii și lipsa de convoiuri îi dădeau o mare mobilitate. Imbrăcămintea nestrălucitoare îi îngăduià a se ascunde bine în teren. Hotărîrea de a-și apărà țara, din glia căreia toți se foloseau, erà generală în rândurile sale și-i dădeau o mare forță morală, iar vieața grea de toate zilele antrenà bine, pe toți acei cari o alcătuiau, pentru a îndurà greutățile răsboiului.

Despre marșuri

Mișcarea unei trupe pentru a se transportà dintr'un loc într'altul, pe jos sau călare, se numește marș.

Marșurile au format, totdeauna, baza tuturor operațiilor de răsboiu și dela buna lor executare a atârnat, în cea mai mare parte, succesul în răsboiu.

Executarea însă a marșurilor depinde, într'o bună măsură, de starea drumurilor pe cari ele urmează a se face. Să vedem deci, în prealabil, cum erau drumurile moldovenești în secolul XV-lea.

Ele nu erau construite de mâna omului, așà cum fuseseră cele romane sau cum sunt cele moderne, ci erau niște simple urme sau șleauri, urmând anumite văi sau direcții, pe cari experiența le arătase ca mai prielnice pentru comunicarea între două ținuturi sau localități. Și nu numai că nu erau construite de mâna omului, dar nici nu erau măcar întreținute de acesta, așà că starea lor, ca pretutindeni de altmintrelea în acele

vremuri [1]), erà foarte rea căci ele erau fie acoperite de un strat gros de praf [2]), fie adevărate mocirle cu gropi adânci [3]).

Circulaţia se făceà călare sau cu care trase de cai sau de boi [4]).

Râurile, ce se întâlneau în cale, se treceau, de obiceiu, prin vad [5]) iar, unde râul erà prea adânc, pe pod umblător [6]) sau pe pontoane [7]), în care scop unele armate erau înzestrate cu adevărate echipagii de poduri [8]). Acolo unde existau poduri fixe, ele erau, de obiceiu, de lemn; au existat însă şi poduri de piatră, cele mai multe pe pâraie [9]).

In asemeni condiţiuni e firesc ca, cu cât o armată aveà mai puţine impedimente (trăsuri greu încărcate), cu atât să poată obţine un randament mai mare dela acele drumuri.

Să vedem acum cum se foloseau Moldovenii de aceste drumuri şi pentru aceasta să examinăm:

Formaţia de marş;

Rânduеala de marş;

Lungimea etapei zilnice.

---

[1]) *Acta Tom.* III, p. 151, apud I. Nistor. *Handel und Wandel in der Moldau*, p. 24.

[2]) Donado da Lezze. *Historia Turchesca* (Ed. Ursu), p. 88.

[3]) *Columna lui Traian.* VIII, p. 423.

[4]) Consulul Gaffei, Georg de Reza, vine la Ştefan-cel-Mare în car tras cu boi. (Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 44).

[5]) Ca la Verişcani (Liteni) pe Siret (Bogdan, *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, I, p. 235); la Ţuţora pe Prut *(Ibid.* I, p. 158); la Bătineşti pe Putna *(Ib.* II, p 108); la Ionăşeşti pe Siret (Ureche (Ed. Giurescu), p. 58); la vadul Jorăi pe Nistru (*Ib.*. p. 60); la Cernăuţi pe Prut, (*Ib.*. p. 73).

[6]) ...«dar numai când carele vor trece pe poduri umblătoare; când apa va fi îngheţată «sau când carele vor trece prin vaduri, atunci nu vor da nici un ban la trecătoare». (Privilegiul dat Lembergezilor de către Ştefan-cel-Mare la 3 Iulie 1460, apud Bogdan, *o. c.*, II, p. 280).

«In această ţară (Moldova) nu sunt corăbii pentru a trece râurile, ci numai poduri «trecătoare, compuse din bârne şi scânduri». (Reichersdorf. *Chorographia Moldavia*, apud Ilarian. *Tezaur de Monumente Istorice*, III, p. 139).

Avem cunoştinţă de existenţa următoarelor poduri umblătoare, pe vremea lui Ştefan-cel-Mare: la Cernăuţi (Hurmuzachi, II, p. 688); la Roman pe Moldova (Bogdan, *o. c.*, I, p. 10, 342); la târgul Siret, *(Ibid.*, I, p. 429).

[7]) Dunărea (Donado da Lezze, *o. c.*, p. 83).

[8]) Armata ungurească în 1476, (Iorga, *o. c.*, III, p. 185).

[9]) Pe Şomuzul-Mare (Bogdan, *o. c.*, I, p. 7); pe Moldova *(Ibid.* I, p. 9); podul lui Hasnaş pe pârâul Runcului, *(Ibid.* I, p. 185).

Formația de marș [1]). Este probabil că Moldovenii — și nici vecinii lor, afară de Tătari [2]) — nu aveau o anume formațiune pentru marș și că cetele mergeau, unele după altele, pe frontul ce le erà îngăduit de lărgimea drumului, care se ocupà întreagă. Formația aveà deci un front mai larg ca cele de azi (cari sunt de 4 și 3 oameni de front), dar coloanele aveau o adâncime mai mică, ceeace erà nevoit și de armamentul de atunci care, în coloanele prea lungi, nu îngăduià capului a fi susținut de coadă. Lărgimea formației de marș prezintă însă neajunsul că la trecerea podurilor și a locurilor strâmte se producea dezordine [3]). Date certe nu avem.

Rândueala de marș. In privința rânduelii de marș, adică a ordinei în care se încolonau trupele, avem date îndestulătoare.

Intâiu de toate știm că există noțiunea siguranței — atât la Moldoveni cât și la vecinii lor — pentrucă aceasta ne este arătat atât de cronici, când ne vorbesc de străjile cari precedau armata [4]), cât și de scriitorii străini [5]).

Apoi avem o scriere, puțin posterioară epocii lui Ștefan-cel-Mare. — Invățăturile Bunului și Credinciosului Domn al Țării-Românești, Neagoe Basarab V. V. către fiul său Teodosie V. Vd. [6]), în care se arătă rândueala în care se dispuneà o coloană de marș:

«Deci când vei vrea să ieși la vrăjmași cu răsboiu, tu întâiu să rân-«duești și să tocmești streji se meargă mai înainte *cum este obiceiul*, și

---

[1]) Se numeşte formaţie de marş numărul de oameni, cai sau trăsuri, cari merg alături pe un drum.

[2]) «In marş (Tătarii) au principii ale lor proprii păzite cu cea mai mare stricteţă». (Bielski. *Sprawa Rycerska* în *Arh. Ist.* I, 2, p. 167).

[3]) Asupra formaţiunilor de marş din Apusul Europei, cari şi ele ocupau un front mare, vezi:

Leonhardt Fronsperger. *Von Wagenburgt umb die Feldleger...* Frankfurt am Mein, 1573; în special gravurele dela fol. LX şi LXII.

Valentin Scherer. *Dürer*, gravura dela pagina 340.

[4]) *Letopisețul dela Bistrița*, (Bogdan, *Cronice inedite*, p. 45).

Urechi, p. 58, 73, 219, 224.

[5]) Ienicerul sârb în *Arhiva Istorică*, I, 2, p. 8 sqq.

Donado da Lezze, *o. c.*, p. 24, 89.

Saad-ed-din apud Ursu, *Ştefan-cel-Mare şi Turcii*, p. 23.

Sansovino, *Historia universale dell'origine, guerre et imperio de Turchi*, fol. 120, v°

Cahun. *Introduction à l'histoire del' Asie*, p. 365 sqq.

[6]) Ediţia Bucureşti, 1843, p. 238. Azi se crede că nu a fost scrisă de Neagoe dar se admite că ideile emise sunt acelea curente în prima parte a sec. XVI.

«să meargă una mai înainte, alta mai după aceia, iar a treia să fie tabăra «cea mare şi să nu fie departe una de alta, ci să fie aproape ca să se auză «şi să ştie ce fac, şi de se va întâmplà vreo întâmplare strejii cei dintâiu, «ea să vie să se amestece în cea de a doua, iar de va vedeà şi straja de «a doua că se biruește de vrăjmaşi, ea încă să vie să se amestece în toiul «cel mare, iar să nu fie departe una de alta, ca nu cumva să nu poată «ajunge curând, să se împreune una cu alta şi să se apere. Că straja cea «dintâiu şi cea de a doua este inima a toată oastea. Deci că nu cumva «văzând toiul cel mare că au părăsit strejile să se spăimânteze, şi să cază «în vreo frică mare (panică), şi pentru acea frică însuş să se dea în pe«riciune. Că strejile sunt capul şi coada oştilor. Iar de va vedeà toiul «strejile nebiruite stând întregi se va îndârjì, şi cu aceea veţi biruì pe «vrăjmaşii voştri».

Din această citaţie se vede că, în trecut, existau la Români următoarele principii în privinţa serviciului de siguranţă, principii cari sunt adevărate şi azi:

Coloanele se păzeau prin avantgarde şi ariergarde (strejile sunt capul şi coada oştilor).

Coloanele se fracţionau în avantgardă (strajă) — care la rândul său se fracţionà în două (straja întâiu şi straja a doua)[1]) — şi în gros (toiul sau tabăra cea mare)[2]).

Diferitele eşaloane ale coloanei trebuiau a fi destul de apropiate una de alta spre a se puteà susţine (să fie aproape ca să se auză şi să ştie ce fac.. să nu fie departe una de alta ca nu cumva să nu poată ajunge). Distanţele dintre eşaloane erau mici pentrucă bătaia armelor erà mică.

Fiecare eşalon trebuià să fie susţinut de cel următor (şi de se va întâmplà vreo întâmplare strejii cei dintâiu să vie să se amestece în cea de a doua... să se împreune una cu alta şi să se apere).

In fine că rezistenţa avantgardelor procură încrederea necesară trupelor (că straja cea dintâiu şi cea de a doua este inima a toată oastea).

Cum se împărţeau diferitele arme între aceste eşaloane?

---

[1]) Azi în trei: vârf, cap şi gros.

[2]) Că prin *strajă* se înţelege avantgarda (respectiv ariergarda) şi prin *toiu* (la Urechi şi la Miron Costin: *temeiu)* se înţelege grosul coloanei a demonstrat-o I. Bodgan în studiul său asupra organizării armatei moldovene. *(Analele Academiei Române,* XXX, p. 428—430).

Pentru Moldoveni nu avem nici o informaţiune precisă, dar prin analogie cu ce se făceà la armatele străine se poate spune că avantgarda, ariergarda şi flancgărzile erau alcătuite din călărime, ca fiind mai mobile. Restul călărimei şi pedestrimea formau grosul coloanei, iar tunurile, cari se mişcau greu, făceau parte din convoiurile (foarte mici la Moldoveni) cari duceau corturile domneşti şi ceva bagaje. Şi cred că erà aşà pentrucă:

1. In celelalte armate tunurile mergeau cu convoiurile.

2. Scriitorii sec. XVI şi XVII, când tunurile deveniseră mult mai mobile, vorbesc de tunuri la un loc cu corturile [1]), deci cu atât mai mult aceasta trebuià să fie cazul pe timpul lui Ştefan-cel-Mare.

Lungimea etapelor zilnice. Pentru Moldoveni putem stabilì documentar următoarele:

In anul 1472 se dă lupta dela Cursul Apei, în zilele de 18, 19 şi 20 Noemvrie. In noaptea de 20/21 Radu-Vodă se retrage şi este urmărit de Ştefan «cu toată oştirea sa» (deci şi cu infanteria şi cu tunurile sale), care parcurge distanţa de 150 km. în linie dreaptă, ce desparte Cursul Apei (Mărtineşti) [2]) de Bucureşti (Cetatea Dâmboviţei), în două zile, şi înconjoară (împresoară) acest oraş în ziua de 23 Noemvrie [3]). Trupele moldoveneşti au parcurs, deci, 75 km., pe zi, în urma unei bătălii care a ţinut trei zile.

In 1475, după bătălia, zisă dela Podul Inalt, Moldovenii urmăresc pe Turci şi, cu toate că avuseseră o luptă foartea grea, că timpul erà ceţos şi drumurile desfundate, parcurg în 2—2½ zile cei 120 km. ce despart Vasluiul de Siret, adică 50—60 km. pe zi [4]).

Nu mai avem alte date precise pentru marşuri făcute în timpul domniei lui Ştefan-cel-Mare, dar avem ştiri mai noui: în 1653, în înaintarea

[1]) ...«şetrariu mare pe corturile domneşti şi în oşti şi 'ntr'alte căli, şi purtătoriu de «grijă tunurilor», (Ureche, p. 23).
«Marele şetrariu privighează corturile domneşti, tunuri, glonţuri, prăvăria», (Miron Costin în *Arh. Ist.*, I, 1, p. 171).

[2]) *Marele dicţionar geografic al României*, V, p. 243.

[3]) *Letopiseţul dela Bistriţa*, (Bogdan, *Cronice inedite*, p. 53, 54); *Analele putnene* şi *Cronica Moldo-polonă*, (Bogdan, *Vechile Cronici*, p. 195, 226).

[4]) D-nii Iorga, (*Acte şi Fragmente*, III, p. 95, nota 6), A. Rădulescu (*Luptele lui Ştefan-cel-Mare cu Turcii*, p. 31, 32) şi I. Ursu, (*Ştefan-cel-Mare şi Turcii*, p. 54) au arătat că, după cum se spune în scrisoarea dela Buda, lupta s'a dat în ziua de Marţi 10 Ianuarie şi că urmărirea a ţinut până Vineri 13, în cursul zilei.

sa spre Finta, oastea moldovenească parcurge 338 km. în opt zile[1]), deci 42 km. pe zi, cu opriri cu tot.

Pentru Munteni avem următoarele date, din timpul domniei lui Mihaiu-Viteazul: la 7/17 Octomvrie 1599, Mihaiu-Viteazul se află, cu oastea de 25—30.000 oameni, la Ploești[2]); la 8/18 bivuachează la poalele munților; la 9/19 trece granița[3]); la 10/20 e la Preajmăr[4]); la 13/23 pleacă din Șercaia[5]) și la 14/24 se găsește la Cârțișoara[6]). A parcurs 242 km. în 7 zile, deci în mijlocie 34 km. pe zi, cu toate că aveà numeroase care și convoiuri după dânsul, că drumurile erau rele (mai ales la trecerea peste Carpați) și că dela 10 la 13 a înaintat foarte încet din cauza negocierilor cu Brașovenii și a așteptării Săcuilor.

Dintre adversarii Moldovenilor știm că Turcii au parcurs, în 1476, distanța Varna-Oblucița (240 km.) în 8 zile, pe o vreme foarte călduroasă și având după ei numeroase convoiuri[7]).

Matei Corvin parcurge distanța Târgu-Trotuș—Baia (180 km.) în 18 zile (scăzând cele 7 câte a stat la Roman)[8]), deci 10 km. pe zi, ceeace e puțin chiar dacă au avut loc hărțueli zilnice cu Moldovenii.

Polonii parcurg, în 1497, distanța de 120 klm, ce desparte Snyatinul de Suceava, în 13 zile[9]), deci fac 9 km. pe zi.

Cât despre Tătari, a căror armată constà mai cu seamă din călăreţi, lungimile etapelor zilnice erau foarte mari. Așà în campania din 1241, au parcurs, între 13 și 15 Martie, distanţa de 290 km., din Carpați până la Pesta, deci, 96 km. pe zi [10]).

[1]) Pleacă din Iaşi la 8 Maiu, (*Travels of Makarius*, p. 53, 54) şi sosesc la Cocorăşti în seara de 16 Maiu. (Miron Costin, Ed. Urechea, p. 607).

[2]) Sârbu. *Istoria lui Mihaiu-Vodă Viteazul*, II, p. 301, nota 1.

[3]) *Ibid.* II, p. 305, nota 4.

[4]) *Ibid.* II, p. 308.

[5]) *Ibid.* II, p. 311.

[6]) *Ibid.* II, p. 312.

[7]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 86.

[8]) La 19 Noemvrie e la Tg.-Trotuş, iar la 14 Decemvrie la Baia, (*Letopisețul dela Bistrița*, apud Bogdan. *Cronice Inedite*, p. 52).

[9]) La 21 August erau la Snyatin, (Ursu, *o. c.*, p. 245, nota 5), merg la Coţmani unde stau 7 zile, (*Letop. dela Bistrița*, p. 59) şi ajung la Suceava la 24 Septemvrie (*Ibid.*, p. 59).

[10]) Cahun, *o. c.*, p. 366.

Un contemporan socotește că ei parcurg 80 km. pe zi[1]).

In rezumat pe când armatele românești și tătare parcurgeau etape lungi, armata turcă parcurgeà etape mijlocii, iar armatele ungare și polone — cel puțin în răsboaiele duse în contra lui Ștefan-cel-Mare — etape foarte scurte. Organizarea acestor armate și antrenarea datorită vieții de toate zilele, diferite la fiecare din ele, explică aceste deosebiri.

Despre staționare

Omul și animalele cari compun armatele sunt mașini complicate care, chiar în vieața de toate zilele, își consumă foarte repede forțele și au deci nevoie a și le reface. Această refacere se face prin hrană și prin repaos. In răsboiu sforțările fiind mai mari e cu atât mai multă nevoie a se cumpănì pierderile de forțe printr'o alimentație suficientă și printr'un repaus cât mai complet.

Am arătat, într'un memoriu precedent[2]), că alimentarea ostașului moldovean erà lăsată în grija sa. Aceasta prezentă și foloase: 1. Pentrucă scuteà armata de a duce după sine lungi convoiuri și o făceà deci mai mobilă; 2. Că soldatul țăran luà cu dânsul hrana cu care erà obișnuit de acasă și deci își continuà regimul alimentar normal. Sistemul acesta de aprovizionare prezentà însă și neajunsuri: 1. Pentrucă trupele erau aprovizionate numai pentru o scurtă durată de timp, soldatul neputând cărà o prea mare cantitate de hrană; 2. Duceà la prădăciuni și devastări, sleind deci resursele țării, în care se duceà răsboiul și, în cazul nostru, țara proprie.

Să vedem acum cum staționau adică se odihneau oștile moldovenești.

Moldovenii și vecinii lor au întrebuințat atât cantonamentul[3]) (staționarea în localități), cât și bivuacul, sub corturi sau sub cerul liber[4]).

Și într'un caz și în celalalt, locul de staționare — cantonament sau tabără — se întărià prin lucrări de fortificație și prin zid format din

---

[1]) *Ibid.*, p. 367, nota 1.

[2]) Pag. 33 supra.

[3]) Moldovenii în 1497 la Roman (*Letop. Bistrița*, p. 59); sub Ion-Vodă la Roșcani, (Urechi, p. 232).

Ungurii în 1467 la Tg.-Trotuș, Roman, Baia. (*Letop. Bistrița*, p. 52).

Polonii: «iarna se cantonează pe la sate», (Bielski, *o. c.*, *Arh. Ist.*, I, 2. p. 169).

[4]) Pentru Moldoveni: Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, II, p. 266, 296, 340; Urechi, p. 40, 155, 229.

carele armatei [1]) și se păzià prin streji exterioare [2]) (corespunzătoare avantposturilor de azi) și streji interioare [3]). Surprinderea fiind totdeauna cu putință se dădeà o mare importanță atât alegerii locului de tabără cât și măsurilor de pază, deacì și importanța cartier-maistrului în armatele occidentale [4]).

Se luau deasemenea şi măsuri pentru paza ordinei în cantonament sau bivuac [5]).

Precum o făcuseră Romanii în trecut tot așà și Turcii bivuacau, întotdeauna, după un anumit tipic [6]).

Urechi, vorbind de preliminările răsboiului din 1497, zice să Albert a trimis la Ştefan-cel-Mare soli, cerându-i a se gătì de răsboiu contra Turcilor «și să-i găteze *stetii* și hrană de oaste» [7]).

Cromer, vorbind de aceeaș solie, zice [8]): «palatinum Moldovarum legatus missit, qui ipsum ad societatem pii belli contra barbaros cum ex formula foederis evocarent, tum Kyliae et Bialogrodi recuperandi spe

---

Pentru Munteni: *Let. dela Bistrița*, p. 54; Urechi, p. 54.

Pentru Turci: *Let. Bistrița*, p. 54; Urechi, p. 234.

Pentru Poloni: «el își aşează lagărul... punând corturile pe un loc bun, tare, pre-«văzut cu apă, fecund în hrană, în apropierea unei păduri, pentru înlesnirea lemnelor «şi a păşunilor», (Bielski, *o, c* . în *Arh. Ist.*, I, 2, p. 169); *Let. Bistrița*, p. 61, Urechi, p. 67.

[1]) ...«Şi s'au tras la un sat, la Roşcani, de s'au îngropat... ci nimica nu le stricà că se «şănţuise bine». (Urechi, p. 232).

«Regele Matei ajungând la oraşul Baia întărì oraşul cu valuri, cu şanţuri şi cu ca-«rele de transport ale oastei». (Dlugosz. *Hist. Pol.* II, p. 417).

«Lagărul (la Poloni) e ocolit cu căruţe, căruţele sunt legate cu lanţuri şi apoi întregul «e înconjurat de un şanţ». (Bielschi, *o. c.*, *Arh. Ist.*, I, 2, p. 169).

«Deşì ne ţineam întotdeauna cu multă pază, mânând nopţile în şanţuri». (Enicerul sârb în *Arh. Ist.*, I, 2, p. 11).

Donado da Lezze, *o. c.*, p. 89; *Bericht an Kaiser Maximilian* (apud Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I. p. 485).

[2]) Urechi, p. 47, 229; Enicerul sârb, *l. c.*; «ca pază contra unei surprinderi au străji «şi spioni în toate direcţiile». (Bielski, *l. c.*).

[3]) Bielski, *l. c.*

[4]) Fronsperger, *o. c.*, partea III.

Kunstbuch Hans Haasenwein. (Arhiva Săsească, Sibiiu, Ms. No. 3, filele 59, 62).

[5]) *Ibidem*; Sansovino, *o. c.*, fila 120 v.

[6]) Sansovino, *l. c.*

[7]) P. 71; in variante de pe aceiaş pagină; staţia: la Kogălniceanu. (I, p. 169): «staţii».

[8]) *De Rebus Polonorum*, p. 440.

invitarent». Nu vorbeşte deci nici de hrană nici de gătirea de steții. Dar, vorbind mai departe de răspunsul lui Ştefan-cel-Mare, către acești soli și către o a doua solie polonă, Cromer zice că Ştefan a invitat pe regele polon a nu trece prin Moldova și că în acest caz își va unì trupele cu ale sale și va da provizii: «itaque cum esse commeatu exercitui regio suppeditando... exercitum eius et commeatu adiuturum»[1]. Cromer nu pomenește de cererea de provizii dar dă *răspunsurile* lui Ştefan că le va da, deci au fost cerute, cum spune Urechi. Dacă este adevărat că Polonii au cerut provizii e probabil adevărat că au cerut «și să le găteze «*steții*». Ce erau aceste *steții*? Cred că prin acest cuvânt se înțelege ceeace se chemà altă dată și «conacuri», adică găzduire sau în termeni militari «staționare». Dacă aceasta e adevărat, atunci ar reieși că în sec. XV-lea se obișnuià — ca și ulterior și ca și azi — a se pregătì staționarea din vreme de un anumit personal[2].

Pentru vremile posterioare acelei a lui Ştefan-cel-Mare avem următoarele arătări:

Urechi, vorbind de atribuțiile boierilor, zice[3]: «șetrariu mare (ispravnic) pre corturile domnești și în oști și într'alte căli».

Cantemir, vorbind de marele șetrariu, îi definește rolul astfel[4]: «așeză taberile».

Fotino zice[5]) că, la Munteni, serdarul mare erà: «și îngrijitor al conacurilor (găzduirilor) ostășești».

Despre luptă

Prin răsboiu conducerea politică a Statului caută a impune vrăjmașului voința sa. Aceasta se obține, de către înaltul comandament, prin ciocnirea forțelor proprii cu forțele armate adversare; ciocnire care, fie că se petrece între patrule, fie între armate puternice, se numește luptă.

Lupta este deci scopul operațiilor militare și în acelaș timp mijlocul prin care se obține, sau nu, rezultatul dorit de politică.

---

[1]) *Ibid.* p. 441.

[2]) Se înțelege deci că Ştefan, care cere regelui polon a nu trece prin Moldova, nu-i mai vorbește de *steții*, pe care nu aveà cum să le «găteze» în țări străine.

[3]) p. 23.

[4]) *Descrierea Moldovei*, II, cap. VI.

[5]) *Istoria Daciei*, VIII, p. 292.

In ce constă însă lupta? In a distruge pe vrăjmaş atât fiziceşte dar mai cu seamă moral. E vechi adevărul că «e învins numai cel ce se crede învins». Distrugerea fizică nu e dealtfel decât un mijloc spre a ajunge la distrugerea moralului. Istoria răsboaielor arată o infinitate de izbânzi şi de chipuri de a obţine izbânda materială, dar studiul mai detaliat al acelor izbânzi arată că, totdeauna, moralul a jucat un mare rol în câştigarea victoriei. Suntem deci aduşi a studià factorii sau cel puţin unii din factorii pe cari se bazează moralul unei armate, ne uitând faptul că — deşi organizate — armatele sunt mulţimi şi deci sunt mai influenţate de instincte decât de judecată.

Din punctul de vedere al făptuirii luptei trei sunt factorii cari mişcă sau influenţează moralul unei armate: frica — instinctul firesc oricărei fiinţe vieţuitoare; interesul — moral sau material — ce poate rezultà pentru individ din întreprinderea unei anumite acţiuni; şi, conştiinţa ce o are individul despre rostul său şi al ansamblului din care face parte.

Să examinăm pe rând aceşti factori la lumina ce ne-o dau ştirile pe cari le avem despre secolul XV-lea.

Ce rol jucà frica în armatele din a doua jumătate a sec. XV-lea şi, în special, în cea moldovenească? Se poate spune că jucà un rol mai mic ca azi, şi aceasta din următoarele pricine:

a) Primejdia de moarte erà zilnică, şi în orice loc. Fiarele, mult mai numeroase ca azi, ameninţau zilnic vieaţa omului şi luau vamă grea din vitele sale. Jafurile [1]) şi omorurile [2]) erau la ordinea zilei. Incursiile Turcilor şi Tătarilor, cu tot cortegiul lor de prădăciuni, de omoruri şi de cruzimi, erau un ce obişnuit [3]). Moartea erà deci veşnic prezentă, şi omul învăţat că-l poate surprinde oricând.

b) Buna stare, care civilizează şi moleşeşte instinctele naturale brutale ale omului, nu există pe acele vremuri [4]).

---

[1]) Bogdan. *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, II, p. 379, 433.

Acelaş. *Relaţiile cu Braşovul*, I, p. 154, 192, 272, 324, 343.

[2]) Omorurile erau considerate ca un delict obişnuit şi acei cari le făptuiau se puteau răscumpără prin bani.(Bogdan. *Doc. Ştef.*, I, p. 95, 173, 186, 230, 311; Ib. *Rel.*, I, p. 201, 240).

[3]) Bogdan, *Doc. Ştef.*, I, p. 238, 258, II, p. 360; *Letop. dela Bistr.*, p. 58; *Analele put.*, p. 195; Urechi, p. 50, 63, 67, 74, 84.

Dealtfel nici Moldovenii nu se lăsau mai pre jos. (*Letop. Bistr.*, p. 51, 53, 62; Urechi, p. 44, 49, 51, 66, 82, 83).

[4]) «Li subditti tutti valenti homini et homini de fatti et non da star soli pimazi ma a la campagna. Scrisoarea doctorului Mateiu Muriano, 7 Decemvrie 1502. Hurmuzachi, VIII, p. 36).

c) Iscusința și vitejia în luptă erau bine văzute pe atunci și aproape singurele mijloace de a obține și avere și situație[1]).

Toate aceste sunt deopotrivă adevărate și pentru vecinii Moldovei.

Dacă trecem acum la examinarea factorului interes, ce constatăm?

Moldovenii fiind, în sec. XV-lea, toți proprietarii sau uzufructuarii perpetui ai solului, aveau cel mai deplin interes a apără integritatea Statului moldovenesc care le garantà folosința acestui bun.

Nu acelaș lucru se petreceà în Ungaria și la Poloni, unde țărănimea redusă la starea de iobăgie nu aveà de ce să se lupte mai ales în afara granițelor sale, iar nobilimile polonă și ungară aveau interes ca puterea regilor lor să nu devie prea mare, prin succese și prin cuceriri exterioare.

Dacă la Turci și mai cu seamă la Tătari, răsboiul erà un mijloc de folos material, prin prada ce aduceà, acest folos nu erà așà de mare ca acel ce reprezentà pentru Moldoveni apărarea moșiei strămoșești.

Al treilea factor, conștiența de rostul lor și al Statului lor, erà deasemenea deosebită la aceste popoare.

La Tătari și la Turci constă în faptul că se credeau superiori celorlalte popoare și menite a le exploatà spre folosul lor. Dar, pe când Tătarii erau indiferenți în chestiuni de religie și foarte toleranți, la Turci se adăugà și fanatismul unei credințe religioase foarte puternice.

La Unguri conștiența de apărători ai crucii erà pe de o parte slăbită prin faptul că interesele dinastiei îi făceau să încerce a cucerì alte coroane, iar pe de altă parte prin faptul că nobilimea se gândià mai cu seamă la interesele sale și iobagii aveau mai cu seamă conștiința nedreptăților ce li se făcuseră.

La Poloni conștiința de rostul lor se traduceà mai cu seamă printr'o semeție fără seamă.

La Români, și mai cu seamă la Moldoveni, existà conștiința rostului lor de reprezentanți ai unui neam mai de seamă precum și convingerea că erau apărători ai crucei[2]), ceeace le dădeà conștiența rostului sacrificiilor ce li se cereau.

---

[1]) Memoriul meu anterior, p. 29.

[2]) «Sunteți creștini și de acelaș neam» ziceà, în numele lui Radu V. V., călugărul Maximian lui Bogdan în Octomvrie 1506. *(Letop. Bistr.* p. 63).

«Țara noastră care e poartă creștinătății... Dar dacă această poartă (a creștinătății), care este țara noastră va fi pierdută...atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie, (Circulara lui Ștefan-cel-Mare, din 25 Ianuarie 1475, către principii creștini. Bogdan, *Doc. Ștef.*, II, p. 321).

La câțiva mai culți e probabil că a existat și conștiința originei romane a neamului lor[1]).

Rezumând cele expuse în această ordine de idei, putem zice că, din punctul de vedere al forței lor morale, Moldovenii intrau în luptă cu o vădită superioritate asupra adversarilor lor, căci la o egală — dacă nu indiferență — dar micime a acțiunii fricei ei adăugau un interes vădit mai mare de a-și apără ființa Statului și o conștiință destul de clară și înaltă a rostului și a menirii neamului lor. Factorul moral erà deci mai greu de înfrânt la ei.

Știut-a comandamentul moldovenesc să se folosească de această superioritate? La această întrebare vom răspunde mai târziu.

Acum să trecem la partea a doua a studiului luptei și anume cum se făceà distrugerea materială (fizică).

In această privință problema ce se puneà comandanților din secolul al XV-lea erà aceeaș care se pune și azi oricărui comandant, pe câmpul de luptă, și anume ca, cu un armament dat, și cu efectivele ce are la dispoziție, să aducă dușmanului o cât mai mare distrugere de vieață, suferind în acelaș timp trupele proprii pierderi cât mai mici.

Pentru a ne da seama de chipul cum reușeau Moldovenii a distruge inamicul, vom studià una din bătăliile lui Ștefan-cel-Mare, aceea din 10 Ianuarie 1475, pentru care avem datele cele mai complete. In acest studiu vom ține seamă și de învățămintele ce le putem deduce și din celelalte bătălii, dar vom expune mai întâiu ceeace se știe precis asupra ei.

Bătălia s'a dat în ziua de Marți, 10 Ianuarie 1475[2]).

«Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru treburile creştine această țărişoară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea vădit, că ea este saraiul «Țării Ungureşti şi a Poloniei şi *este straja acestor două țări*. Afară de asta, *fiindcă Turcul «s'a împiedicat de mine, mulți creştini au rămas în linişte de patru ani*» (8 Maiu 1478. Discurs ținut de Țamblac către Senatul venețian. Bogdan, *Doc. Ștef.*, II, p. 349, 350).

In poezia noastră populară există probe numeroase de conştiința atât a superiorității ca neam cât şi a rostului de apărători ai Crucii. Greutatea, ca să nu zic imposibilitatea, e însă a ştì ce poezii populare sau ce părți din ele datează din secolul al XV-lea.

[1]) Ştim că între 1405 şi 1505, 21 Moldoveni au urmat cursurile Universității din Cracovia (Mironis Costini. *Chronicon Terrae Moldavicae*. Ed. Barwinski, p. VII) dar nu ştim câți au urmat alte şcoli străine.

«Igitur Valachi Italicum genus a veteribus (ut aiunt) Romanis derivatum» (Reicherdorf. *Chorografia Moldaviae* apud Ilarian *Tez. Mon. Ist.*, III, p. 136); «de la Rîm «ne tragem...», (Urechi, p. 7).

[2]) *Cronica şi Analele putnene*, (Bogdan, *Vechile Cronici*, p. 196); *Letopisețul dela Bistrița*, (Bogdan, *Cronice Inedite*, p. 55); Urechi, p. 57.

Asupra locului exact unde s'a dat bătălia, toate izvoarele sunt unanime spre a arătà că a fost în valea Bârladului, dar când vine la arătarea locului bătăliei ele variază, unele nefixând locul sau fixându-l aşà de vag încât nu-l putem găsì azi, fie pe hartă fie pe teren[1]), altele punându-l la Vaslui[2]) şi, înfine, Ureche fixându-l la Podul Inalt în sus de Vaslui[3]). Scriitorii moderni admit: unii că locul luptei e la Nord de Vaslui[4]), alţii că e locul numit Podul Inalt din sus de Cânţălăreşti[5]), şi alţii înfine că e la gura Racovei din jos de Vaslui[6]).

Nu cred că, după datele ce avem azi, se poate fixà locul exact, dealtfel nu acesta e scopul urmat în rândurile de faţă. Descrierile ce avem, sunt însă îndestulătoare spre a ne îngăduì să deducem principiile tactice de cari s'au folosit Moldovenii în luptă. Să vedem deci ce ne spun izvoarele.

Ele ne spun că valea (Bârladului), pe care înaintà armata turcească, erà strâmtă[7]), mocirloasă[8]), că pe ambele părţi ale văii erau dealuri acoperite cu păduri[9]), că într'un loc valea erà mai strâmtă şi că acolo îşi alesese Ştefan locul de rezistenţă[10]). Doi scriitori străini ne mai spun[11]) că locul luptei erà la vârsarea în Bârlad al unui afluent al său, dar nu ne spun dacă afluentul erà pe dreapta sau pe stânga[12]). Infine, un alt izvor, tot străin[13]), ne vorbeşte şi de existenţa unui pod, dar nu ne spune dacă erà pe Bârlad sau pe afluentele mai sus arătate.

Această dată este admisă de d-nii Iorga *(Istoria lui Ştefan-cel-Mare*, p. 156), A. Rădulescu *(Luptele lui Ştefan-cel-Mare cu Turcii*, p. 26), şi I. Ursu, *(Ştefan-cel-Mare şi Turcii*, p. 54).

[1]) Dlugosz, p. 526, sqq; Cromer, p. 418; Strykowski, *(Arh. Ist.*, II, p. 10, 11); Scrisoarea dela Buda, (Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 94).

[2]) *Cronica şi Analele putnene*, p. 196; *Cronica moldo-polonă*, p. 56.

[3]) P. 57.

[4]) Iorga, *Geschichte d. Rum. Volk*, I, p. 349.

[5]) A. Rădulescu, *o. c.*, p. 54.

[6]) Ursu, *o. c.*, p. 54.

[7]) Relaţia dela Turda *(Col. lui Traian*, VII, p. 423); Scrisoarea dela Buda (Iorga, *Acte şi Frag.*, III, p. 94); Un rest *(Ibid.* p. 96).

[8]) Rel. dela Turda, *l. c.*; Urechi, p. 57; Iorga, *Acte şi Frag.*, III, p. 53.

[9]) *Anali veneti* (Iorga, *Acte* şi *Fragmente*, III, p. 87); Urechi, p. 57.

[10]) Scris. dela Buda, *l. c.*

[11]) Dlugosz, XIV, p. p. 621; Cromer, p. 418.

[12]) Ei vorbesc de Racovăţ, care nu se poate identificà azi căci nu există. Nu se găseşte nici un pârâu cu acest nume nici în documentele lui Ştefan.

[13]) *Anali veneti, l. c.*

Izvoarele ne spun deasemenea că, în ziua de 10 Ianuarie 1475, o ceaţă groasă acoperià valea[1]).

Ştefan, care, prin lupta în retragere a trupelor sale de acoperire, atrăsese pe duşman spre locul ales pentru luptă[2]), îşi dispusese forţele, cari erau de circa 50.000 oameni (în cari se cuprind şi 2000 leşi, 1800 unguri şi 5000 secui[3]) şi cel puţin 20 tunuri[4]), în chipul următor:

Cu artileria şi o parte din trupele sale — între cari erau şi Secuii — a ocupat cele două dealuri printre cari trecea drumul urmat de Turci. S'au aşezat câte 10 tunuri, prevăzute cu câte 7 lovituri de tun, pe fiecare deal şi s'a întărit poziţia[5]).

Restul armatei — în majoritate Moldovenii — erà ascunsă în pădure pe un flanc[6]). Toţi au luptat pe jos[7]).

Ştefan cu câţiva credincioşi, se ţinea în afară de zona de luptă propriu zisă[8]), dar probabil într'un loc de unde puteà urmărì acţiunea.

Turcii, al căror efectiv erà de circa 120.000 oameni, urmărind trupele de acoperire moldoveneşti au dat, cu avantgarda lor, pe neaşteptate — din cauza ceţei — peste trupele dispuse de Ştefan de-a curmezişul direcţiei de înaintare, cari trupe au deschis un foc viu asupra mahomedanilor[10]).

---

1) Scrisoarea din Buda, *l. c.*; Urechi, p. 57.

2) «..und der Weyda ist gewichen von inhintz über ein Wasser, das der Zereth heist», (Scr. Buda, *l. c.*).

«...aceasta (Ştefan)... se apucă a fulgerà mereu colosala armată turcă (în înaintarea sa)... Apoi îi atrase într'o ambuscadă». (Strykowski, în *Arh. Ist.*, II, p. 11).

3) Vezi analiza cifrelor la A. Rădulescu, *o. c.*, p. 12—17.

4) Scrisoarea dela Buda, *l. c.*

5) «...da hatt der Weyda auff beden Seytten Hackhn lassen und die beklait mit Volkh «und mit Bichssen, und hatt die lassen richten, das man aus yeder Bichssen siben Schuss «than hatt». (*Ibid.*).

Că Secuii făceau parte din aceste trupe destinate a susţine atacul turcesc o arată acelaş izvor. (*l. c.*, p. 94).

6) Dispunerea moldovenească în două grupe reiesă şi din scrisoarea dela Buda, care vorbeşte deosebit de Secui şi trupele cari au susţinut atacul turcesc, de trupele proprii ale lui Ştefan «seinem Volkh» cu care s'a dat contra-atacul.

Această împărţire în două grupe o dă şi Urechi (p. 57), când vorbeşte de o mică parte («tocmise puţini oameni despre lunca Bârladului») care a atras pe Turci şi suportat atacul de front al acestora, şi de «oastea tocmită» cu care a atacat pe Turci în spate.

7) «denn sy sein zu Fuessen gewesen, die Walache» (Scris. Buda, *l. c.*, p. 93).

8) *Ibid.*, p. 94.

9) Analiza cifrelor la A. Rădulescu, *o. c.*, p. 18, 19.

10) Scrisoarea dela Buda, *l. c.*

Surprinsă, avangarda turcă[1]) eziă și caută a se desfășurà, ceeace-i este foarte greu din cauza locului strâmt[2]), a mlaștinilor și a ceței.

Cu toată dezordinea din rândurile lor, Turcii se aruncă asupra trupelor creștine din față și reușesc, grație superiorității lor numerice, mereu mărită prin trupele dela grosul coloanei, după o luptă crâncenă, a sdrobì rezistența Săcuilor și a celorlalte trupe cari erau în vale[3]).

Ștefan, care precum am arătat mai sus, urmărise lupta de lături, văzând situația, se pune în capul Moldovenilor, cari până atunci erau ascunși în pădure, și, susținut de focul artileriei, atacă pe Turci în flanc și spate[4]). Turcii sunt înfrânți și se retrag prin păduri[5]), spre izvorul Similei[6]) și apoi spre Siret[7]) și Dunăre[8]), urmăriți deaproape de Moldoveni[9]).

In rezumat din datele ce avem reiese că lupta s'a dat în linii generale astfel:

Ștefan a ales o poziție care să nu poată folosì superiorității numerice a inamicului, a întărit-o și a ocupat-o cu o parte din forțe, pe când restul erà ținut ascuns spre o aripă. Lupta a avut două faze: în prima fază, Turcii, surprinși dintâiu de focul Moldovenilor, au atacat poziția moldovenească, reușind a sdrobì trupele cari o apărau, în a doua fază, Ștefan-cel-Mare contra-atacă în capul Moldovenilor și înfrânge pe Turci, cari se retrag, urmăriți deaproape de Moldoveni.

---

[1]) Că numai avantgarda a dat întâiu de Moldoveni — ceeace dealtfel e firesc — reiese din spusa scrisorii dela Buda, (p. 94), că primii Turci asupra cărora s'a tras nu erau decât vreo șapte mii, deci numai o mică parte care precedà grosul turcesc.

[2]) «Do hatt man die obgenanten Puchsen abgeschossen unnder die Tirckhen «dann sy sein gewesen in ainer Eng, das sy nitt auff die Seytten haben mugen weichen». (Scrisoarea dela Buda, p. 94).

[3]) Ibid; «Acies enim omnes suae primae in quibus et Siculi in fronte erant a Turcis obtritae, periculum ingens fecerant». (Dlugosz, XIV, p. 621).

[4]) ...denn hat *er* (Steffan Weyda) sy (Turcii) angriffen *mit seinem Volkh und den Puchsen*». (Scris. Buda).

«...nisi ipse inter primos animose pugnans pugnam restituisset», (Cromer, p. 418).

«...iară din dărăt Ștefan-Vodă cu oastea tocmită i-au lovit». (Ureche, p. 57). Dlugosz *l. c.*

[5]) «...onde, per sopra il detto legname, i ditti Turchi se messeno a fugir». *(Annali Veneti.* Iorga, *Acte și Fragmente,* III, p. 87).

[6]) Urechi, p. 58.

[7]) «und sein nichtt allain erschlagen, sunder sy sein ertrunckhen auch an Zall «je dem wasser Zereth» (Scris. Buda, p. 94); Urechi, p. 58.

[8]) «...under dy Flichtigen, so sein khomen zu der Thonaw». (Scris. Buda, p. 95).

[9]) Ibid., p. 94—95; Urechi, p. 58; Dlugosz, l. c.; Cromer, l. c.

Acestea fiind faptele, să le analizăm pentru a deduce învăţămintele asupra principiilor tactice.

Alegerea poziţiei şi întrebuinţarea terenului. Şi în bătălia din ziua de 10 Ianuarie 1475, ca şi în majoritatea luptelor pe cari le-au dat Moldovenii, atât înaintea domniei lui Ştefan-cel-Mare cât şi în cursul acesteia, ei au ştiut a-şi îmmulţì forţele — inferioare ca efectiv duşmanului — printr'o judicioasă întrebuinţare a terenului, alegând, pentru locul luptei, un loc strâmt, unde inamicul nu-şi puteà folosì superioritatea efectivelor sale, teren care să domine acela pe care urmà să înainteze inamicul şi teren acoperit cu păduri: 1. Spre a obţine surprinderea. 2. Spre a puteà dispune rezervele la adăpost de vederile duşmanului. 3. Spre a împiedecà pe inamic de a se folosì de cavaleria sa şi mai ales de cea cuirasată. Astfel a fost ales terenul la: Crasna (1451), Baia (1467), Lipinţi (1470), Vaslui (1475), Valea-Albă (1476), Codrii Cozminului (1497)[1].

La buna întrebuinţare a terenului nu puţin a contribuit şi îmbrăcămintea ţăranilor moldoveni ale căror sumane sure sau cafenii îi făceau nevăzuţi, prin păduri şi desişuri[2]. Armatele adverse — şi mai ales cele

[1]) «Şi mai întâiu îi mergeà cu noroc, dară mai apoi i-au amăgit ai noştri de i-au «băgat la codru». (Urechi, p. 19).

«...ce Bogdan-Vodă n'au vrut să le dea răsboiu, socotind să-i bage la strâmtoare». (Id. p. 37).

«deci când au fost la mijlocul pădurii, făcut-a năvală oastea lui Bogdan-Vodă». (Id. p. 39).

«...prinzându-le de veste Ştefan-Vodă le-au ieşit înainte şi la o livadă...». (Id. p. 50).

«...unde nu erà nici loc de a-şi tocmire oastea, nici de a se îndireptare». (Id. p. 57).

«...şi încă îl sfătuià boierii (în 1476) ca să *se dea la loc strâmt că de nu vor biruì, să se apere, şi să n'aibă sminteală*, întorsu-s'au de s'au dat spre munţi, unde şi-au ales loc de răsboiu la *strâmtoare la Valea-Albă*». (Urechi, p. 61, 62).

«...şi cu toate că Ştefan-Voivodul îi alergase înainte cu oamenii şi cu puterea sa de «răsboiu, până lângă Trotuş... el însă nu voì să se lase într'o luptă deschisă cu armata «ungurească... *Ştefan-Voivodul* luă poziţiune cu oastea sa între cele două râuri, între «Moldova şi Şomuz, *aşteptând timpul oportun când să poată da luptă cu oameni puţini în «contra mai multora*». (Dlugosz, II, p. 417).

«Românii sub conducerea lui Ştefan-Voivod, *folosindu-se de locurile lor favorabile*, «învinseră de trei ori pe Tătari». (Cromer, p. 403).

«Insă dânsul (Ştefan) nici de astădată nu voì să iasă la loc deschis din desimile pă«durilor». (Cromer, p. 441).

Tot aşà a procedat şi Mircea, la 10 Octomvrie 1394, la Rovine. (Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I, p. 276).

[2]) Bielski, *o. c.* (*Arh. Ist.*, I, 2, p. 168).

polone și maghiare, dar nu cea tătară — aveau cuirase metalice ce sclipeau de departe și îmbrăcăminte și flamure de lănci în colorii vii.

Cronicarul Urechi caracterizează just nu numai tactica lui Ştefan-cel-Mare dar pe aceea a tuturor Românilor, când zice[1]: «Că Ştefan-Vodă «la gol n'au îndrăznit să iasă, ci numai la strâmtcare nevoia de le făceà «sminteală».

Erà firească această întrebuințare a terenului la cel slab și dovada cea mai bună că se apreciă just, de către strămoșii noștri, posibilitatea de izbândă.

Intrebuințarea fortificației. Intrebuințarea fortificației de câmp (pasageră) erà curentă la oștile Moldovenești căci o vedem întrebuințată atât în staționare cum am arătat mai sus[2]), cât și în bătălie[3]). In ce constà ea?

Ca și fortificația de câmp actuală ea constà: dintr'un obstacol și dintr'un adăpost, din care cel dintâiu erà pe atunci cel mai important.

Obstacolul constà fie dintr'un șanț de dimensiuni mari, fie din abatise, formate prin răsturnarea arborilor mari, fie în fine din carele armatei legate unele de altele[4]). Scopul principal al obstacolului erà de a oprì năvălirile cavaleriei dușmane.

Adăpostul erà format fie din pământul scos din șanț, fie din abatise, cari opreau săgețile, fie din carele armatei, cari erau acoperite cu piei sau rogojini cari și ele opreau săgețile.

Folosința stării vremei. Timpul întunecos — negura — folosește mult lui Ştefan, în ziua de 10 Ianuarie 1475, căci ostașii moldoveni cunosc bine locurile și negura ascunde și inferioritatea lor numerică și mișcările lor, pe când pe Turci îi pun și mai mult în inferioritate. Dar negura a fost o întâmplare, binevenită nu e vorba, dar nu mai puțin o întâmplare.

---

[1]) p. 67.

[2]) p. 53.

[3]) Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 93; Sead-ed-din (*Arh. Ist.* I, 2. p. 34); Dlugosz, p. 417, 418; Donado da Lezze, *o., c*, p. 89.

[4]) «Do hatt der Weyda auf beden Seytten Hackhn lassen». (Iorga, *Act. și Fragmente*, III, p. 93).

«..închisă cu arbori uriaşi de către acei porci, cari mai înconjurându-se în pădurea or cu şanţuri prea adânci, baricându-se cu spini şi alte piedici» (Sead-ed-din în «*Arh. Ist.*, I, 2, p. 34).

«Regele Mathei ajungând la oraşul Baia, întărì oraşul cu valuri, cu şanţuri şi cu «carele de transport ale oastei». (Dlugozr, *l. c.)*.

Vedem însă că în altă bătălie (Baia, 15 Decemvrie 1467), Ştefan-cel-Mare se foloseşte de întunericul nopţii spre a pune pe duşman în inferioritate, încât putem spune că Moldovenii nu numai se foloseau bine de teren dar şi că se foloseau bine şi de timpul zilei spre a produce o mărire a puterii lor[1].

Lupta pe jos. Moldovenii au luptat toţi pe jos[2], cum au făcut-o la Baia[3], la Valea Albă[4], şi cumo făceau în mod normal[5]. Şi acì se pune fireşte o întrebare: de ce Moldovenii cari, precum am arătat în studiul organizării lor[6], dispuneau de căi suficiente spre a fi toţi călări, cai de cari se foloseau în marşuri, descălecau în momentul luptei şi dădeau lupta pe jos?

Cauza este că Moldovenii find săraci nu puteau aveà puternicul armament defensiv (armuri, zale, etc.) pe care-l aveau nobilii poloni şi unguri şi garda sultanului, şi că prin urmare nu puteau rezistà călări, în câmp deschis, şocului cavalerilor duşmani.

Li s'a prezentat şi lor aceeaş problemă care se prezentase comunelor din Occidentul Europei, Elveţienilor şi Cehilor, şi anume de a face faţă, cu un armament defensiv inferior, celor armaţi mai puternic pentru lupta corp la corp[7].

In Occident s'a încercat mai întâiu a se opune massei călări o massă pe jos armată cu suliţi (lănci) foarte lungi[8], cari împiedecau călăreţii a ajunge destul de aproape spre a mânuì lancea sau sabia. Aceasta nu dădeà însă izbânzi hotărîtoare şi atunci, masselor de suliţaşi, destinate a oprì cavaleria, s'au adăugat arcaşi, arbaletişti şi ulterior puşcaşi, destinaţi a distruge cavaleria de departe[9].

---

1) Tot de noapte s'a folosit şi Vlad Ţepeş pentru a atacà tabăra lui Mahomet II în 1462. (Enicerul sârb, în *Arh. Inst.*, I, 2, p. 11).

2) Scrisoarea din Buda. (Iorga. *Acte şi Fragmente*, III, p. 93).

3) Dlugosz, p. 417, 418.

4) Urechi, p. 62.

5) Crasna 1451, Baia 1467, Vaslui 1475, Răsboieni 1476, Codrul Cozminului 1497, etc.

6) Memoriul II, supra

7) H. Delbrück, o. c., III, p. 506.

8) Ibid., p. 662.

9) «Invăţământul de dedus din bătălia dela Bannockburn erà că falanga (massa) «de suliţaşi, bine condusă, puteà învinge cavaleria singură; învăţămintele celor dela «Crécy şi Poictiers erau că combinarea arcului (şi archebuzei) cu suliţa puteau, în cir-«cumstanţele obişnuite, înfrânge fie cavaleria, fie coloanele cele mai puternice de ca-«valerie cuirasată descălecată». (Oman. *o. c.* II, p. 234).

Cehii — în răsboaiele hussite — au rezolvat aceeaş problemă în modul următor: pentru a oprì cavaleria s'au înconjurat, după modelul rusesc (gulaigorod) cu un zid format din carele armatei, la adăpostul cărora se puneau arcaşii, arbaletiştii, puşcaşii[1]).

Moldovenii, înfine, au găsit soluţia tot în lupta pe jos şi în întrebuinţarea armamentului pentru lupta depărtată (am văzut că Ştefan îndatorà pe fiecare ţăran a aveà arc şi săgeţi[2]), dar oprirea cavaleriei nu o făceau nici prin masse de suliţaşi, nici prin carele armatei[3]) ci prin întrebuinţarea pădurilor, în cari nici cavaleria, nici massele mari de suliţaşi nu puteau aveà nici o acţiune.

Vedem deci că, pornind dela aceeaş nevoie, trei popoare deosebite: Elveţienii, Cehii şi Moldovenii, deşì au adoptat în general aceeaş soluţie — lupta pe jos, singura care poate da rezultate hotărîtoare, totuş au recurs la modalităţi deosebite în întrebuinţarea acestei lupte pe jos, modalităţi reeşind din însuş firea fiecărui popor.

Forma bătăliei. Impărţirea forţelor. Ştefan dă o luptă defensivă, ceeace erà logic şi faţă de strategia adoptată — defensiva — şi faţă de disproporţia de forţe dintre dânsul şi vrăjmaş. Aşà a procedat Ştefan şi în celelalte bătălii în care inamicul erà superior numericeşte (Baia, Valea-Albă). Erà deci la dânsul o perfectă concordanţă între tactică şi strategie, concordanţă care apare cu atât mai bine când vedem că faţă de cei mai slabi (Muntenii), cărora voià să le impună voinţa sa, luà ofensiva strategică (1470, 1471, 1473, 1474, 1481) şi dădeà lupte ofensive.

Dar defensiva nu implicà pasivitate, ea aveà de scop fixarea şi uzarea inamicului, ceea ce s'a făcut de trupa aşezată de a

---

[1]) Il (Ziska) comprit d'instinct qu'à toute transformation sociale correspond une transformation dans l'art militaire... Aux cavaliers allemands, Ziska oppose ses paysans, armés de fléaux et de piques, mais rompus aux manoeuvres, aux conversions, et dociles à la voix de leurs chefs. Pour rompre l'élan des ennemis, il donne à ses lignes une grande profondeur et protège ses colonnes par de véritables remparts mouvants, les célèbres charettes de guerre; rattachées entre elles par des chaînes de fer et couvertes par des planches, derrière lesquelles les tireurs se mettent à l'abri, elles forment une enceinte fortifiée où les combattants, trop vivement pressés, trouvent un inexpugnable abri... Peu à peu elles se garnissent de canons et d'arquebuses. L'artillerie se développe et beaucoup de fantassins sont armés de fusils (Lavisse et Rambaud. *Histoire Générale*, III, p. 694); Oman, *o. c.*, II, p. 363—6; Delbrück, *o. c.*, III, p. 506.

[2]) Memoriul I, supra.

[3]) Intrebuinţarea carelor la Răsboieni este mai mult un mijloc spre a mărì obstacolul format prin şanţ şi abatise.

curmezişul văei, la 10 Ianuarie 1475. Izbânda se căută într'un contra-atac puternic, cum a fost cel dat de Moldoveni în aceà zi [1]).

Bătălia dela Baia (15 Decemvrie 1467) e de acelaş tip. Fixarea duşmanului s'a făcut prin atacarea noaptea, când Ungurii nu se puteau mişcà, şi prin darea focului la case, care măria fixarea inamicului prin aceea că-l zăpăceà. Hotărîrea s'a obţinut prin atacul ulterior al Moldovenilor [2]).

Bătălia dela Valea-Albă (26 Iulie 1476) este o bătălie necompletă pentrucă disproporţia de forţe dintre Moldoveni şi Turci erà din cale afară de mare şi nu a îngăduit celor dintâiu decât a da lupta de fixare, ne mai rămânând trupe suficiente spre a constituì o unitate pentru contra-atac.

In bătălia dela Codrul Cozminului (1497), fixarea Polonilor s'a făcut prin hârţuitori — cari încetineau mersul lor — şi prin răsturnarea arborilor iar distrugerea coloanei polone prin atacul ce a urmat [3]).

Ca urmare logică a planului de bătălie care prevedeà o acţiune de fixare şi uzare a duşmanului şi o acţiune ulterioară de sdrobire a acestuia Ştefan şi-a împărţit forţele în două, dând fiecărei părţi una din misiunile mai sus arătate. In ce proporţii stau cele două părţi din oastea moldovenească şi cum erau repartizate armele între ele?

Scrisoarea dela Buda nu spune clar, căci, vorbind de trupele însărcinate a apără poziţia şi a uzà pe inamic, zice [4]): «mit Volckh und mit «Büchssen». Reiese însă că nu erau toate forţele sale ci numai o parte din ele căci altfel puneà articolul sau un calificativ înainte de «Volckh». Când vorbeşte de forţele cari au dat contra-atacul zice [5]): «mitt seinem Volckh und den Puchsen», adică sau «cu forţele sale» sau «cu Moldovenii». In orice caz reiese că pentru contra-atac au luat parte sau toate forţele sau toţi Moldovenii, deci trupa care a dat contra-atacul erà mai mare, ca efectiv, decât aceà care a dat lupta de uzură. Aceasta ne e confirmată de Ureche, care vorbind de cei cari au atras şi uzat pe Turci, zice că [6]) «Ştefan-Vodă tocmise puţini oameni dinspre lunca Bârladului» pe când vorbind de massa care a dat contra-atacul o numeşte «oastea

[1]) Şi Cehii căutau izbânda în contra-atac. (Delbrück, *o. c.*, III, p. 507).

[2]) Dlugosz, p. 417.

[3]) Şi Husiţii aveau o formă de bătălie analogă, în care scop lăsau în zidul de trăsuri goluri, închise cu lanţuri, prin cari ieşeau suliţaşi la contra atac. (Oman, *o. c.*, II, p. 366).

[4]) Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 93.

[5]) *Ibid.* p. 94.

[6]) Urechi, p. 57.

tocmită» adică toată oastea (altfel nu ar fi articulat cuvântul oaste) sau cea mai mare parte din ea.

Dacă, precum reiese din textele de mai sus și cum erà logic, Ștefan a pus un efectiv mai mare pentru contra-atac ca pentru apărarea propriu zisă a pozițiunii și uzarea inamicului, în schimb el a destinat pentru uzarea inamicului armamentul mai puternic: tunurile și trupele cari erau mai puternic armate — Secuii — cari aveau probabil și arbalete.

Ca încheiere se poate zice că dacă a existat concordanță între planul strategic și planul acțiunii tactice — defensiva — a existat deasemenea o legătură logică între planul acțiunii tactice — defensivă-ofensivă — și între repartizarea forțelor, între cele două grupe cu misiuni speciale, atât în ceeace privește efectivul mai mare la unitatea însărcinată a sdrobì pe inamic cât și în repartizarea armamentului, din care cel mai puternic a fost atribuit unității destinate a uzà și a fixà pe inamic[1]).

Lupta de fixare și de uzare a vrăjmașului. Strygowski[2]), vorbind de lupta din ziua de 10 Ianuarie 1475, zice că Ștefan atrăsese pe Turci într'o ambuscadă. Urechi vorbește de strategema cu sunatul buciumelor. Deșì nu sunt contemporani, mi se pare că au dreptate și iată de ce:

1. Tactica Moldovenilor a fost constant, după cum am arătat mai sus, de a nu da lupta la larg ci de a aduce pe dușman la strâmtoare, ori pentru aceasta trebuie ca trupe proprii, luptând în retragere, să se îndrepte spre locul ales. Și din scrisoarea dela Buda reiese că Ștefan s'a retras încet — a cedat (ist gewichen) dela graniță, peste Siret și pe valea Bârladului.

2. Erà un obiceiu al armatelor vechi și mai cu seamă al celor orientale a începe lupta prin trimiterea înainte a unei slabe perdele de trupe ușoare cari să se prefacă că atacă și apoi să se retragă, atrăgând pe inamic, după ei, spre poziția unde așteptau trupele proprii. Plan Carpin zice că așà procedau Tătarii întotdeauna[3]). La Nicopol (1396), Turcii au reușit, printr'o asemenea strategemă, să atragă pe cavalerii occidenali (cari nu au voit a ascultà de sfatul lui Mircea) asupra grosului

---

[1]) La fel a procedat și Mahomet II la trecerea Dunării (Nicopol 1462), pentru a fixà pe Vlad Țepeș, până la trecerea grosului armatei turcești. (Enicerul sârb în *Arh. Ist.*, I, 2. p. 11).

[2]) *Arh. Ist.* II, p. 11.

[3]) «Sciendum est, quod cum vident hostes tunc vadunt ad eos, et unusquisq; iacit «tres sagittas vel quatuorcontra aduersarios: Et si vident quod eos superare non possunt, «retrogradiuntur ad suos: Et hoc faciunt in fraudem, ut adversarij eos sequantur ad «loca ubi insidias parauerunt». (Carpin, *o. c.*, p. 64).

armatei turceşti, apărată de abatise [1]). La Marienburg, călăreţii Moldoveni ai lui Alexandru-cel-Bun fac acelaş lucru [2]). Infine învăţămintele atribuite lui Neagoe [3]) se pronunţă în contra acestui procedeu, care pare a fi fost cel normal, pentrucă retragerea hârţuitorilor descurajează armata.

La Războeni, să ştie, după spusa lui Angiollelo [4]), că Ştefan a atacat avangarda turcă spre a atrage în spre poziţia ocupată de Moldoveni. Prin atragerea Turcilor spre această poziţie erà dejà un început de fixare a lor.

Odată Turcii ajunşi la bătaie eficace de poziţie, Moldovenii deschid un foc violent asupra lor cu tot armamentul de care dispun şi, prin aceasta, îi opresc câtva timp şi le cauzează pierderi. Turcii înaintând din nou, se continuă focul asupra lor până ce intră în poziţie şi începe lupta corp la corp, în care superioritatea numerică a Turcilor învinge pe adversari.

Contra-atacul. In studiul mai detailat al acestuia trei chestiuni ne interesează:

a) Pe ce flanc a fost dispusă massa de manevră şi s'a dat contra-atacul.

b) Care erà formaţia de atac a Moldovenilor.

c) Cum a susţinut artileria contra-atacul şi care a fost acţiunea ei în genere, în cursul bătăliei.

a) *Pe ce flanc a fost dispusă massa de manevră şi s'a dat contra-atacul.* Urechi, care singur vorbeşte lămurit de contra-atacul moldovenesc, ne spune numai că: «dindărăt Ştefan-Vodă cu oastea tocmită i-au lovit», dar nu ne spune dacă această lovitură s'a dat pe la dreapta sau pe la stânga.

Mai jos însă Urechi adaugă: «dacă i-au bătut pe Turci, ei dela Podul Inalt au luat-o prin păduri şi au ieşit unde purcede apa Similii în ţinutul

---

[1]) Oman, *o. c.*, II, p. 349—352; Iorga. *Geschichte d. Osm. Reiches*, I, p. 485; Delbrück, *o. c.*, III, p. 494.

[2]) «...că au trimis ajutoriu călăreţi moldoveni, carii au făcut mare izbândă, că bătân«du-se cu Crijecii, întâiu au dat dos a fugì de i-au înşirat gonindu-i spre-o pădure, «şi aceiaş pedestrându-se, au săgetatu-le caii de le-au căutat a da dos Nemţii». (Urechi, p. 26, 27).

[3]) «Insă şi aceasta zic: la războiu (hărţuitorii) să nu iasă înainte să dea harţ, că nu «sunt de nici un folos, ci aceea încă înfricoşează şi oştile» (p. 238).

[4]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 88.

Tutovei». Iar mai departe adaugă că Moldovenii i-au urmărit până la Siret.

Simila fiind spre Apus — pe dreapta — în sensul curgerii Bârladului şi a chipului cum ocupau Moldovenii poziţia — reiese că contra-atacul moldovenesc s'a dat pe la stânga poziţiei, aruncând pe Turci la Apus— pe dreapta Bârladului.

O confirmare a acestui fapt o găsim în scrisoarea dela Buda care zice că Turcii au fugit întâiu până la Siret[1]) şi apoi la Dunăre[2]); contra-atacul moldovenesc s'a dat deci dela Răsărit spre Apus (stânga spre dreapta în cazul nostru) căci dacă se producea dela Apus spre Răsărit (dreapta spre stânga) Turcii erau aruncaţi spre Prut şi nu spre Siret.

b) Care erà formaţia de atac a Moldovenilor. Inainte de a cercetà care a fost formaţia de atac a Moldovenilor, să examinăm sumar chestiunea generală a formaţiilor de luptă în Evul-Mediu şi, mai întâiu, să definim ce se înţelege prin formaţia de luptă.

Prin formaţia de luptă se înţelege dispunerea elementelor armate astfel încât să poată trage cel mai mare folos din armament, un timp cât mai lung, cu pierderi cât mai mici pentru cei ce-l folosesc şi cât mai mari pentru vrăjmaşi.

Din această definiţie se vede că, în primul rând, formaţia de luptă e în funcţiune de armamentul de care dispun atât trupele amice cât şi cele inamice. Acest armament permitea însă atât lupta depărtată cât şi lupta corp la corp. Am văzut mai sus că Ştefan s'a servit de cel pentru lupta depărtată în lupta de uzură (de fixare) şi de cel pentru lupta corp la corp în contraatac (la care a participat însă şi cel dintâiu). Izbirea massei de manevră a fost hotărîtoare, precum, peste tot, în Evul-Mediu, şocul aducea izbânda, dacă se reuşise mai întâiu a se dislocà inamicul prin lupta de uzură.

In ce formaţie se dispuneau trupele pentru a da lupta corp la corp, adică spre a se folosi de armanentul de căpetenie din acea vreme?

Lupta corp la corp cerea izbire (şoc); pentru ca aceasta să fie cât mai puternică, trebuia ca unitatea să formeze o massă cât mai compactă[3]).

---

[1]) *L. c.*, p. 94.

[2]) *Ibid.*, p. 95.

[3]) Puterea de izbire a unei mase se traduce, în mecanică, prin formula: $\frac{1}{2}$ m. v.^{2} în care *m* e massa iar v.^{2} pătratul iuţelei cu care se mişcă. Iuţeala infanteriei nefiind decât una (massele mari nu pot alergà) putem considerà pe v^2 ca constant şi dacă voim a mări puterea de izbire nu rămâne decât a mări pe *m*, deci massa.

Deacì nevoia de formaţiuni adânci[1]. Formaţiunea adâncă mai erà trebuincioasă şi din alt punct de vedere şi anume ca, primele rânduri fiind doborîte — şi erau foarte curând doborîte primele rânduri din ambele părţi — să fie cine să le înlocuească.

Trupa dispusă în masse adânci trebuià să adopte însă o formă geometrică care să-i îngăduie a face faţă în toate direcţiile, deacì dispunerea sa în formă de triunghiuri, trapeze, patrate şi mai cu seamă dreptunghiuri

Dar massarea într'o singură massă (cum o făcuseră Grecii în falangă) prezentà inconvenientul că aceasta erà nemlădioasă şi că nu lăsà în mâna şefului o rezervă. Deaceea, în secolul al XV-lea, se ajunsese, la Elveţieni spre pildă, a se dispune trupele în trei masse, eşalonate una înapoia alteia[2].

Asupra formaţiunilor tactice ale vecinilor Moldovei ştim cele ce urmează:

In a doua bătălie dela Kossovo (1448) Huniade îşi dispusese infanteria massată la centru, adăpostită după abatise, iar cavaleria pe aripi[3].

Szendrei[4] ne arată următoarea formaţie, în anul 1487:

Infanteria în centru dispusă pe trei rânduri şi anume:

Scutaşii în linia întâia;

Suliţaşii în linia a doua;

Arcaşii în linia a treia; totul dispus în formă de dreptunghiu.

Cavaleria pe aripile infanteriei.

In altă parte Szendrei ne arată[5] infanteria dispusă în formă de scorpion (trapez neregulat) cu cavaleria pe flancuri.

La Poloni, Bielscki ne spune că[6]: «armata se formează în figură cuadrată». Cavaleria erà dispusă la centru pe trei linii, iar în fiecare linie pe mai multe rânduri. Infanteria erà pe flancuri, în coloane cu front mic şi adâncime mare.

La Tătari, cari erau călări, escadroanele se dispuneau pe câte cinci rânduri[7] şi erau alăturate, iar întreaga oaste se dispuneà în formă de

[1] Verbul «a se înglotì» exprimà, la vechii noştri scriitori, massarea, luarea formaţiei în massă.

[2] Delbrück, *o. c.*, III, p. 663.

[3] Oman, *o. c.*, II, p. 356.

[4] *Magyar Hadtörténelmi Emlékek az ezredéves orszdgos kidllitdson*, p. 81.

[5] *Ibid.*, p. 82.

[6] *Arh. Ist.* I, 2, p. 169.

[7] Cahun, *o. c.*, p. 224.

semilună, având de preferință aripele ascunse în văi sau păduri, spre a puteà înconjurà mai ușor pe inamic [1]). Păstrau o rezervă foarte mică [2]).

Ceeace impresionà foarte mult pe adversarii lor erà tăcerea mormântală ce domnià în rândurile Tătarilor, cari manevrau iute și bine, numai la un semn al șefului [3]).

La Turci, enicerii se dispuneau, în masse adânci, în centrul liniei de bătaie, acoperiți printr'un șanț [4]) și având cavaleria ușoară pe aripi iar cea grea înapoi, ca rezervă [5]).

La Moldoveni formația de atac și în specie aceà a trupelor formând «oastea tocmită» cu care Ștefan-cel-Mare a dat contra-atacul, în ziua de 10 Ianuarie 1475, trebue să fi fost formată din două sau trei linii de pedestrime (sau de călăreți ce se pedestrase), fiecare linie formată din cete, massate în jurul steagului unui șef; linia întâiu mai puternică ca celelalte pentru că ea dădeà prima lovitură și trebuià să producă spargerea. Nu trebuie să ne închipuim însă că massarea erà foarte regulată și că trupa massată reprezentà cu preciziune o formă geometrică pentrucă ostașii moldoveni nu erau soldați de meserie sau cari se exercitau prin manevre, ci erau oameni veniți atunci dela plug, știind a mânuì bine individual armele și ascultând de conducătorii lor, pe cari voiau a-i aveà în mijlocul lor.

Temeiurile, cari ne îndrituesc a crede că formația Moldovenilor erà cea arătată, sunt următoarele:

---

1) «Contra faciem equorum unam aciem captivorum et aliarum gentium quae sunt «inter eos transmittunt: et forsitam aliqui Tartari vadunt cum eis. Alias acies fortiorum «hominum longe mittunt a dextris et a sinistris, ut non videantur adversarij ij suis: «et sic circumdant adversarios et colligunt in medium et pugnare incipiunt ex omni «parte». (Plan Carpin, *o. c.*, p. 64).

«...cea mai obişnuită (ordine de bătaie a Tătarilor), moştenită de străbuni, este conică «sau convexă». (Bielski, *Arh. Ist.*, 1, 2, p. 168).

2) Plan Carpin, *o. c.*, p. 64, 65.

3) Pe acelaş aliniament vertical sunt versuri. «Cohors, falanx, legio, exarcus. «Stat, pugnant, silet: imperat monarcus». (*Carmina de regno Ungariae destructo per Tartaros*, citat de Cahun (*o. c.*, p. 372) după Pertz. XXIX, p. 603).

«La cel mai mic semn al comandantului, o mişcare din cap sau un pocnet de biciu, «ei fac pe moment evoluţiile lor; atacă, se retrag, se dau în lături». (Bielski. *Arh. Ist.* I, 2, p. 168).

4) Delbrück, *o. c.* III, p. 49.

5) Oman, *o. c.*, III, p. 353 sqq.

a) Sfaturile atribuite lui Neagoe, în cari se zice [1]) să nu stea «unde e temeiul şi toiul oştilor» adică în linia întâia, ci la o lature în ceata a doua sau în a treia. Reiese că armata erà dispusă pe trei cete sau linii succesive, căci dacă autorul învăţămintelor înţelegeà că cetele erau alăturate atunci nu spuneà: In ceata a doua sau a treia şi spre o latură, ceeace nu are sens, ci spuneà să stea la o lature.

b) Armamentul pentru lupta apropiată, de care dispuneau Moldovenii, îi obligà a aveà astfel de formaţiuni massive şi a le eşalonà pe mai multe linii, din cari linia I-a trebuià a fi mai puternică pentrucă ea dădeà primul şoc şi trebuià să producă spărtura.

c) Celelalte armate europene aveau formaţiuni analoage şi deci şi cea moldovenească nu puteà să întrebuinţeze formaţiuni mult deosebite.

c) *Cum a susţinut artileria contra-atacul şi care a fost acţiunea ei în genere, în cursul bătăliei.*

Pentru a ne lămurì asupra acestei chestiuni trebuie să ne reamintim următoarele caracteristici ale artileriei din secolul al XV-lea:

a) Bătaia ei erà, afară de rari piese, maximum de câteva sute de paşi.

b) Tunurile nu erau mobile (Turcii par a fi avut unele piese mobile la Războeni), ele se fixau de sol şi se ochiau dinainte în direcţia în care trebuiau a trage, lucru care ne este confirmat de scrisoarea dela Buda, când zice: «auff yeder Seytten zehen Bichsen, und hatt die lassen richten, das man aus yeder Bichsen siben schuss than hatt». Ele deci nu puteau schimbà decât foarte greu direcţia de tragere şi le erà aproape cu neputinţă a-şi schimbà locul de tragere în cursul unei bătălii.

c) Ochirea în bătaie (depărtare) erà făcută aproximativ «au jugé» [2]) şi se modificà cu greu. Proiectilele cădeau într'un acelaş loc sau în două sau trei locuri reperate dinainte. Aceasta ne este confirmat de Sead-ed-din care, vorbind de bătălia dela Războeni, zice [3]): «focul artileriei lor (a Moldovenilor) izbucnì «mai înainte de a ajunge musulmanii la locul ţintei (adică a punctului ales de Moldoveni ca ţintă) şi când (musulmanii) se aflau într'o vale, încât glonţii «sburară deasupra capetelor, «fără a face vreun rău».

---

[1]) Ed. Bucureşti, p. 241.

[2]) «War sie (tragerea) ein blosses Handwerk, das nach und nach zur Zunft überging». (Decker. *Geschichte des Geschützwesens und der Artillerie in Europa*, p. 80).

[3]) *Arh. Ist.*, I. 2. p. 34.

d) Tragerea erà foarte înceată așà că se puteà trage numai puţine lovituri într'o zi de luptă. Scrisoarea dela Buda zice: câte șapte lovituri de tun.

Acestea zise, să trecem iar la acţiunea artileriei. In scrisoarea dela Buda se vorbește de ea de două ori:

Intâiu se zice[1]: «Do hatt man die obgenanten Puchsen abgeschossen unnder die Tirckhen; dann sy sein gewesen in ainer Eng, das sy nitt auff die Seyten haben mugen weichen». Aceasta se referă la atacul turcesc dela începutul acţiunii și tunurile sunt cele numite mai sus «obgenanten», cele 20. Din această citaţie reîese că artileria moldovenească a luat parte la lupta de fixare (uzură). De artileria turcească sau despre acţiunea acesteia nu se vorbește și se înţelege lesne de ce: Turcii surprinși nici nu au putut aduce, pe drumul desfundat, tunurile cari erau în coada coloanei.

Apoi, mai jos[2], vorbind de contra atacul dat de Ştefan, zice: «denn, hatt er (Ştefan) sy (Turcii) angriffen mit seinem Volckh und den Puchsen, also das er sy durch sollt schiessen und schlachn, dy Tirckhen in ain Flucht khertt sein warden». Deacì reîese că în faza a doua a bătăliei, adică a contra-atacului, aceleaș tunuri au susţinut infanteria moldovenească.

La Războeni, artileria moldovenească începe lupta, trăgând asupra coloanelor de atac turcești dela distanţe mai mari și reușind a le oprì câtva timp, când acestea s'au apropiat[3]). Urmează apoi un duel între artileria turcă (care în parte cel puţin, pare a fi fost mobilă, căci Sead-ed-din[4]) zice: ieșind artileria musulmană (din vale)) și cea moldovenească în care duel artileria musulmană ar fi nimerit în carele artileriei moldovenești, ceeace totuș nu a împiedecat pe aceasta să tragă până ce a fost atacată de infanteria musulmană[5]).

Rezumând putem zice că artileria moldovenească cooperà cu infanteria atât la începutul luptei cât și la darea contra atacurilor.

---

1) *L. c.*, rând 4 şi următoarele.

2) *Ibid.*, rând 16 şi următoarele

3) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 90.

4) *Arh. Ist.*, I, 2, p. 34.

5) «Ieşind artileria musulmană şi lovind drept în carele artileriei duşmăneşti, nici «un glonţ nu se pierdù în deşert... nimeni (din Turci) nu cutezà a merge înainte... «neputând a susţine fulgerile tunurilor... aruncându-se (enicerii, soldaţii greci «şi cei din Asia) ca un furios pârău asupra artileriei şi a muşchetăriei duşmane». *(Arh. Ist.*, I, 2, p. 34, 35).

Cum se conduceà lupta. Pe când în occidentul Europei, şefii se puneau, dela începutul acţiunii, în primele rânduri, în Orient şefii, apreciind mai just nevoile conducerii luptei, se ţineau, cel puţin la începutul luptei, la o parte, ceeace nu-i împiedecà a năvăli şi ei cu rezerva sau a interveni la nevoie în luptă pentru restabilirea situaţiei.

La Tătari, şeful stà totdeuna înapoi cu rezervele [1]).

La Valea-Albă (ca şi la Nicopol în 1396 [2]) vedem pe sultan stând înapoi, ceeace nu-l împiedecă ca, văzând că enicerii refuză a înaintà, să se arunce cu ei în luptă [3]).

In ziua de 10 Ianuarie 1475, Ştefan stă la o parte [4]) cu câţiva credincioşi — agenţi de legătură am zice noi azi — observă lupta, alege momentul prielnic şi porneşte contra-atacul în capul căruia se pune [5]).

In învăţămintele atribuite lui Neagoie se preconizează pentru comandant o atitudine la fel [6]).

Exploatarea succesului. Urmărirea. Lupta câştigată, Moldovenii nu dau un moment de răgaz Turcilor ci-i urmăresc în mod energic, completând mai ales înfrângerea morală. Am arătat, când am vorbit despre marşuri, cum s'a făcut această urmărire fulgerătoare şi am arătat deasemenea marşurile făcute în urmărirea Muntenilor după bătălia dela Cursul Apei. Găsim aceeaş urmărire după lupta dela Baia (1467) [7]). In aceste urmăriri Moldovenii erau ajutaţi şi de caii lor şi de cunoştinţa perfectă a terenului care le îngăduià a întinde curse învinsului şi a-l hărţuì mereu.

Ca încheiere a celor spuse cred că putem deduce următoarele:

I. Principiile tactice ale oştirilor moldoveneşti din a doua jumătate a sec. XV-lea, constau în:

a) A face marşuri lungi şi repezi.

---

[1]) «Duces sive principes exercitus bellum non intrant, sed stant à longe contra ini-«micorum». (Plan Carpin, *o. c.*, p. 64).

[2]) Oman, *o. c.*, II, p. 350.

[3]) Donado da Lezze, *o. c.*, p. 90; Sead-ed-din (*Arh. Ist.*, I, 2, p. 34.)

[4]) Scrisoarea dela Buda, *l. c.*, p. 93.

Probabil că a stat pe flancul stâng, nu departe de massa de manevră, în capul căreia se pune ulterior. Dacă ar fi fost în alt loc ar fi lansat cu greu contra atacul în momentul oportun.

[5]) Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 94; Dlugosz, *l. c.*

[6]) Ed. Bucureşti, p. 241.

[7]) Dlugosz, II, p. 418.

b) A aveà un bun serviciu de siguranță atât în marșuri cât și în timpul staționării.

c) A alege, pentru bătălie un teren acoperit și tăiat care să împiedece pe adversar a se folosì, fie de superioritatea sa numerică, fie de cavalerie, și a luptà, pe terenul ales, pe jos; mai întâiu cu armele pentru lupta depărtată, apoi, după uzarea și dezorganizarea dușmanului, prin șocul oastei tocmite».

d) A urmărì pe dușman cu energie.

II. Principiile tactice arătate sunt o consecință logică a chipului vieții deatunci, a firei Moldovanului, a organizării social-politice și militare și a armamentului. Există o adevărată continuitate între vieața de toate zilele și cea din răsboiu, care făceà ca, în mod natural și fără o anume pregătire, soldatul țăran să poată trece dela coarnele plugului la luptă.

III. Ca și alte popoare de țărani — Elvețienii și Cehii de pildă — Moldovenii au recurs la lupta pe jos, dar pe când Elvețienii și Cehii, popoare mai înaintate ca civilizația, căutau soluțiunea procedeelor de luptă în formațiuni anumite, în armament, în adoptarea gulai-gorodului rus, Moldovenii, mai aproape de natură, au recurs la natură pentru a le da mijloacele de a-și mărì puterile și de a micșorà pe acele ale dușmanului și deaceea s'au refugiat în păduri.

IV. Ca și în alte categorii de ocupații (artă, politică, etc). tot așà și în tactică, gândirea moldovenească în sec. XV-lea s'a manifestat prin soluții proprii, cari țineau seamă de scopul general urmărit: de apărare al ființării neamului, și de posibilități. Deaceea aceste soluții au dat rezultate pozitive.

ÉTUDES SUR LA FAÇON DE FAIRE LA GUERRE D'ÉTIENNE-LE-GRAND

Résumé

De même que chaque peuple a sa poésie populaire, son art, la politique propre à son génie et surtout aux circonstances dans lesquelles il doit vivre, il a aussi sa façon particulière de faire la guerre.

A cette règle générale les Moldaves ne font pas exception et le succès de leurs luttes défensives contre les tendances conquérantes de trois voisins puissants se doit, en grande partie, à la façon moldave de faire a guerre.

L'étude de cette façon moldave de faire la guerre est le but poursuivi par ces études, qui commencent par le règne d'Étienne-le-Grand, pendant lequel cette façon de faire la guerre a trouvé son épanouissment le plus complet.

Pour étudier la stratégie d'Étienne-le-Grand il faut en étudier d'abord les moyens: armement, organisation, tactique, fortification, ce qui sera fait dans les mémoires qui suivent, après quoi sera abordé l'étude dela stratégie.

I-er MÉMOIRE

Armement

L'armement des Moldaves pendant la deuxième moitié du XV-e siècle était composé de:

Boucliers; vêtements défensif (point d'armures, mais des vêtements matelassés); massues et masses d'armes; hâches; faux et faucilles; sabres; lances; arcs et flêches; armes à feu.

Les paysans, qui formaient le gros de l'armée, étaient obligés de se fournir (ou de fabriquer euxmêmes) de sabres, arcs et flêches.

Ce matériel de guerre était, en grande partie, fabriqué dans le pays ou bien ancheté à Brașov, à Lwow et même à Sibiu.

Comme caractéristique: l'armement des Moldaves et de leurs voisins était surtout propre au combat corps à corps et il permettait de battre

éfficacement une zone de 200 mètres an avant et sur les flancs de leur ligne de combat.

II-e MÉMOIRE

Organisation

L'organisation de l'armée moldave dérivait de l'organisation sociale et politique du pays, qui comprenait:

Un prince absolu, une classe de nobles — les *cneji* — parmi lesquels se recrutaient les fonctionnaires — *boeri* — et une classe de paysans, libres de leur personne et si non propriétaires mais du mois usufruitiers de droit du sol.

L'obligation pour tous les propriétaires ou usufruitiers de concourir à la défense du sol national était la base du recrutement des armées moldaves, dont elle fournissait tant la masse des soldats que les cadres, propriétaires terriens et fonctionnaires territoriaux. De là dérive aussi la grande homogénité de cette armée, qui ne se formait qu'au moment de la mobilisation.

Les habitants des frontières étaient astreints, moyenant certains privilèges, au service de garde des frontières et ceux des villes, et des villages environnants les villes, formaient les garnisons et fournissaient les ouvriers pour l'entretien des forteresses.

En outre le prince avait une garde personnelle composée de certains privilégiés — *curteni* — propriétaires de terres attribuées à eux par les princes, et de quelques mercenaires, fort peu nombreux sous Étienne-le-Grand.

Le remplacement des cadres, tués ou disparus, se faisait, à l'occasion des assemblées solennelles qui avaient lieu après chaque guerre, par l'élévation sociale de ceux qui s'étaient distingué pendant la campagne précédente.

Presque toute l'armée était à cheval, mais ne se servait du cheval que comme moyen de transport.

Les services de l'armée étaient réduits et les convois minimes car les paysans étaient obligés d'apporter leur armement et leur nourriture.

L'artillerie — en 1475 — disposait de 20 pièces, approvisionnées à 7 coups par pièce.

Le service médical n'existait pas. En revanche il y avait un service d'information fort efficace.

L'effectif de l'armée moldave, sous Étienne-le-Grand, était de 50.000—60.000 hommes.

Comme conclusion et comparativement à l'organisation des armées voisines (dont le mémoire énumère sommairement les traits principaux) on peut dire que:

telle qu'était l'armée moldave au XV-lea siècle, avec les qualités résultant du caractère des Moldaves et de l'organisation et avec certains défauts, c'était un excellent instrument pour faire une guerre défensive, surtout sous la conduite du politique habile et du stratège consommé que fut Étienne-le-Grand.

l'armée valaque était plus faible que celle des Moldaves.

les armées hongroise et polonaise, composées de combattants fort braves, ne présentaient pas d'homogénité surtout à cause de l'état d'esprit frondeur des noblesse respectives, lesquelles n'avaient rien à gagner dans les guerres contre la Moldavie mais beaucoup à perdre du fait de l'accroissance éventuelle du prestige de leurs rois.

Les Tatares étaient fort bien organisés mais ne poursuivaient que des buts de rapine.

Les Turcs étaient les adversaires les plus puissants auxquels les Moldaves aient eu à faire. Mais leurs grands effectifs, nécessitant d'immenses convois, étaient cause de faiblesse dans un pays comme la Moldavie et devant des adversaires sachant faire la guerre de partisans.

III-e MÉMOIRE

Principes tactiques des Moldaves (Résumé)

L'analyse des documents et des écrits contemporains ou ultérieurs nous montre que:

I. Les principes tactiques, en vigueur dans les armées moldaves pendant la seconde moitié du XV-e siècle, étaitent les suivants:

a) De longues et rapides marches.

b) Un bon service de sureté, tant pendant les marches que pendant e stationnement.

c) Choix, pour la bataille, d'un terrain, couvert et accidenté, qui empêche l'adversaire soit de profiter de sa supériorité numérique soit d'employer sa cavalerie.

Combat à pied sur le terrain choisi (qu'on fortifiait), en employant d'abord une faible partie des forces disponibles et surtout les armes

de jet pour user et désorganiser l'adversaire; emploi, ensuite, du choc d'une masse de manoeuvre, soigneusement abritée jusqu'au moment favorable.

d) Choix, par le chef, d'un poste de combat en dehors de la zone des luttes.

c) Poursuite énergique du vaincu.

II. Les principes tactiques, ci-dessus mentionnés, sont la conséquence logique de la vie de ces temps-là, de la façon d'être du Moldave de l'organisation sociale-politique et militaire et de l'armement. Il y avait continuité entre la vie de tous les jours et celle du temps de guerre, ce qui faisait que le paysan-soldat pouvait passer facilement de la charrue au combat.

III. Comme d'autres peuples de paysans — les Suisses et les Tchèques, par exemple — les Moldaves ont eu recours au combat à pied mais tandis que les Suisses et les Tchèques recouraient, pour arrêter la cavalerie ennemie, à des formations de combat massives ou au gulai-gorod russe, les Moldaves demandaient à la nature tant de renforcer leurs effectifs plus faibles que de rendre plus difficile l'emploi de ceux de leurs adversaires et d'arrêter la cavalerie, d'où l'emploi des fôrets.

IV. Comme dans d'autres manifestations de l'esprit (art, politique, etc.) de même dans le domaine de la tactique, la pensée moldave s'est manifestée, au XV-e siècle, par des solutions particulières qui tenaient compte tant du but général poursuivi: défense de l'existence de la nation, que des possibilités. C'est pourqui ces solutions ont donné des résultats positifs.
